

УКРАЇНА НЕ МОВЧИТЬ

ХРОНІКА ПРОТИДІЇ
СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ,
ПОВ'ЯЗАНОМУ З ВІЙНОЮ
(2022—2024 РР.)

Коли ми разом,
нам простіше
зрозуміти
та допомогти
один одному.

Нале суспільство та весь світ мають знати,
що роблять російські окупанти
на нашій землі, починаючи з 2014 р.

Ми готові допомагати
іншим постраждалим.

Якщо людина потрапляла в
ті умови голоду лише на один день,
вона загалом являє цей день на все життя.

ФРОНТИР

**УКРАЇНА
НЕ МОВЧИТЬ**
**ХРОНІКА ПРОТИДІЇ
СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ,
ПОВ'ЯЗАНОМУ З ВІЙНОЮ
(2022—2024 РР.)**

Харків
«Фоліо»
2024

Серію «Фронтир» засновано 2022 року

Загальна редакція:

Катерина Левченко

Упорядники:

Катерина Левченко, Сергій Губін, Олена Губіна

Художник-оформлювач:

Беата Куркуль

Книгу «Україна не мовчить. Хроніка протидії СНПК (2022–2024 рр.)» підготовлено та видано в рамках проєкту «Вистоїмо разом. Вдосконалення системи підтримки постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною», який виконує Український Жіночий Фонд у партнерстві з громадською організацією «Ла Страда-Україна» та Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем» за підтримки Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції й Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики та за фінансування Європейського Союзу.

ISBN 978-617-551-151-0
(Фронтир)
ISBN 978-617-551-938-7

- © Катерина Левченко, Сергій Губін, Олена Губіна, упорядкування, 2024
- © Беата Куркуль, художнє оформлення, 2024
- © Видавництво «Фоліо», марка серії, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВИ7

ОЛЬГА СТЕФАНШИНА, Віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції

КАТЕРИНА ЛЕВЧЕНКО, Урядова уповноважена з питань гендерної політики

НАТАЛІЯ КАРБОВСЬКА, директорка зі стратегічного розвитку Міжнародного благодійного фонду «Український Жіночий Фонд»

ІНТЕРВ'Ю

ОЛЬГА СТЕФАНШИНА

Сексуальне насильство під час війни — це воєнний злочин, який не має терміну давності 25

НАТАЛІЯ КАРБОВСЬКА

Ми повинні стати опорою для постраждалих від сексуального насильства, зумовленого війною 32

КАТЕРИНА ЛЕВЧЕНКО

Співпереживання та підтримка — це те, що робить нас людьми і відрізняє від російських загарбників 41

ХРИСТИНА КІТ, ОЛЕНА СОТНИК

Репарації для потерпілих від сексуального насильства в період війни. 57

ХАЙМЕ НАДАЛЬ, МУСТАФА ЕЛЬКАНЗІ Фонд ООН у галузі народонаселення допомагає Україні долати наслідки сексуального насильства, пов'язаного з війною	70
ПАВЛО ЗАМОСТЬЯН, НІНА ЛОМПАРТ В Україні успішно працюють сервіси для постраждалих від СНПК	79
КАТЕРИНА ЧЕРЕПАХА, МАРИНА ЛЕГЕНЬКА Україна критично потребує спеціального закону щодо протидії СНПК	91
АЛЬОНА КРИВУЛЯК Гарячі лінії «Ла Стради» допомагають постраждалим від СНПК	102
ЮРІЙ БЕЛОУСОВ, ІРИНА ДІДЕНКО Специфіка розслідування випадків СНПК змушує Генпрокуратуру трансформуватися	114
ЕСТЕР ДІНГЕМАНС Ми дивимося на випадки СНПК очима постраждалих	134
ІРИНА ДОВГАНЬ, ЛЮДМИЛА ГУСЕЙНОВА Постраждали від СНПК вирішують не мовчати про злочини російських окупантів	145
МАРИНА БАРДІНА Новий закон захистить права осіб, які постраждали від СНПК з 2014 року	160
ВАСИЛЬ ЛУЦИК Нацсоцслужба пропонує нові інструменти допомоги постраждалим від СНПК	168
КАТЕРИНА ПАВЛІЧЕНКО «Невидимий злочин» залишається на контролі МВС ..	179

КАТРІН КОППЕНС Фонд доктора Деніса Муквеге повертає постраждалим від СНПК віру в людей та життя	185
ІВАН ВИГІВСЬКИЙ Злочини СНПК однозначно кваліфікують як воєнні.	195
САБІН ГЮНЕСШ ФРЕЙЗЕР В Україні чітко розуміють, що СНПК — воєнний злочин	208
УЛЯНА ТОКАРЄВА В Україні буде створено Реєстр осіб, які постраждали внаслідок російської агресії.	217
ФЕДІР ДУНЕБАБІН Нові закони мають поліпшити систему реагування на сексуальне насильство, пов'язане зі збройною агресією росії	227
ОЛЕНА СУСЛОВА Ми не повинні втомлюватися, допомагаючи постраждалим від СНПК	237
ОЛЕКСІЙ СІВАК, АНДРІЙ Колишні полонені чоловіки створюють свою громадську організацію.	247
ІРИНА МУДРА Міжнародний Реєстр збитків готується розпочати роботу	262
НАТАЛІЯ АЛЮШИНА, ЮЛІЯ ЛИХАЧ Українські держслужбовці навчаються протидіяти СНПК.	280

МИХАЙЛО СПАСОВ

**Для російських агресорів СНПК — така саме зброя,
як і ракети, які вони запускають
по українських містах. 288**

СЕРГІЙ КИСЛИЦЯ

**Потяг правосуддя наздожене всіх російських
злочинців у тунелі російського беззаконня —
покарання буде невідворотним 300**

ПІСЛЯМОВА З «ТРИВОЖНОГО РЮКЗАКА» 310

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЕКСПЕРТІВ,
ЯКІ ДАВАЛИ ІНТЕРВ'Ю 316

ПЕРЕДМОВИ

З початку повномасштабної агресивної війни російської федерації проти України весь світ став свідком безпрецедентної жорстокості росії та її повної зневаги до міжнародного права. Російські війська знищують цілі міста і села, вбивають цілі родини, піддають знущанням і катуванням цивільних українців і військовополонених. Серед найстрашніших злочинів цієї геноцидальної війни є й гендерно зумовлене та сексуальне насильство, пов'язане з війною, які російська федерація застосовує від самого початку збройної агресії проти нашої країни — з 2014 року.

Злочини гендерно зумовленого та сексуального насильства — це частина військової стратегії росії, що спрямована на деморалізацію українців. Це спроба зламати наш дух і волю до боротьби. Серед постраждалих — жінки та чоловіки абсолютно різного віку, а також діти. Ми й досі не знаємо точної кількості постраждалих — як через побоювання стигми та небажання говорити про пережите, так і через те, що багато з них залишається під російською окупацією.

Важливо пам'ятати, що акти гендерно зумовленого та сексуального насильства, пов'язаного з війною, — це міжнародні злочини, які не мають терміну давності. Це означає, що постраждалі можуть повідомити про

пережите насильство в будь-який момент, як тільки будуть готові до цього. Але ми усвідомлюємо й те, що постраждали потребують допомоги вже зараз. Надавати своєчасну, необхідну та комплексну підтримку й працювати задля відновлення справедливості та встановлення миру — наш спільний обов'язок.

Саме тому Україна разом із міжнародними партнерами створила всеохопний координаційний механізм для боротьби із гендерно зумовленим та сексуальним насильством, пов'язаним з війною. Механізм реагування об'єднує як роботу над ефективним документуванням та розслідуванням цих злочинів, так і надання комплексної допомоги постраждалим, включаючи проміжні невідкладні репарації. Одним із важливих кроків на цьому шляху стало підписання Рамкової угоди про співробітництво між Урядом України та ООН щодо запобігання й протидії сексуальному насильству в умовах війни та розробка Імплементацийного плану для її реалізації.

Потрібно було діяти і діяти негайно.

Чи були ми готові до такої роботи від самого початку повномасштабного російського вторгнення? Я б сказала — і так, і ні. З одного боку, в Україні ми вже мали чималий досвід ефективного реагування на гендерно зумовлене насильство, зокрема й сексуальне. Багато робилось для подолання проблеми домашнього насильства: напрацьовані закони та підзаконні нормативно-правові акти, які передбачають як механізми притягнення до відповідальності за скоєння насильства, так і його попередження та надання допомоги постраждалим; були налагоджені механізми взаємодії з міжнародними та громадськими організаціями. Але гендерно зумовлене та сексуальне насильство, пов'язане

з війною, — це особливий вид насильства, що спрямований не лише на одну людину, але від якого страждають цілі громади та суспільство загалом.

Знаковим у цьому контексті стала також ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 18 липня 2022 року. Це був перший випадок в історії, коли держава брала на себе зобов'язання за такою важливою Конвенцією в умовах війни. Та цей крок був частиною нашої боротьби за ті цінності, за які ми воюємо й на фронті, виборюючи свою незалежність.

Для надання комплексної допомоги постраждалим за підтримки міжнародних партнерів було створено мережу Центрів допомоги врятованим. Вони надають повний спектр послуг, включаючи психологічну, соціальну та юридичну підтримку. Щоб гарантувати доступ до послуг усім, хто потребує підтримки, ми також створили Платформу допомоги врятованим — перший та єдиний в Україні онлайн-майданчик з повною інформацією про всі основні сервіси допомоги постраждалим під час війни.

Не менш важливим є й питання відновлення справедливості через покарання всіх винних у вчиненні злочинів ґендерно зумовленого та сексуального насильства, пов'язаного з війною, та гарантування постраждалим репарацій. Кожен злочинець повинен чітко розуміти, що він чи вона будуть обов'язково притягнуті до відповідальності у відповідності до міжнародного права, якої б форми така відповідальність не набула. Невідворотність покарання за злочини ґендерно зумовленого насильства має стати одним із основних та невід'ємних елементів міжнародної безпеки та підтримання миру.

Україна активно працює з партнерами над тим, щоб усі, хто віддавав злочинні накази або коїв ці жахливі злочини, отримали належне покарання. Що стосується репарацій, хоча це й є першочерговим обов'язком російської федерації, Україна так само має зобов'язання надати постраждалим доступ до репарацій. Відтак Уряд разом з міжнародними та громадськими партнерами розпочав розробку та впровадження механізму проміжних репарацій для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, який стане першим кроком на шляху до забезпечення повноцінних механізмів репарацій та відновлення.

Про всі ці пройдені етапи та набутий досвід розповідає ця книга. Але, звісно, ця діяльність продовжується, розширюється та вдосконалюється. Наприклад, вже на етапі завершення роботи над книгою розпочалась імплементація Пілотного проекту з невідкладних проміжних репарацій для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, який реалізується за підтримки Глобального фонду тих, хто пережив насильство. В Гаазі розпочав роботу міжнародний Реєстр збитків, який займається підготовкою міжнародного компенсаційного механізму. Ми сподіваємося, що в майбутньому Компенсаційний фонд, який здійснюватиме виплату репарацій, наповниться грошима країни-агресорки росії на виконання її міжнародних зобов'язань. Та ми чудово розуміємо, що на це можуть піти роки. А постраждалим репарації потрібні вже зараз. Тому через Пілотний проект ми зосередилися на створенні національної системи реєстрації постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною. Наша мета — створити систему, яка враховуватиме як досвід інших країн, так і позицію постраждалих та буде

адаптованою до українського контексту. Цей проєкт також вже є прикладом успішної співпраці різних зацікавлених сторін для швидкого реагування на потреби постраждалих.

Всі наші зусилля спрямовані на те, щоб створити умови, за яких у постраждалих з'явиться віра в справедливість. Якщо російська федерація, її політичне та військове керівництво так само, як і «звичайні люди», які скоювали жахливі злочини, не понесуть відповідальність за свої дії, досягнення справедливості просто неможливе. Ми зобов'язані гарантувати неповторення подібних злочинів та стати прикладом для інших.

*Віцепрем'єр-міністерка з питань
європейської та євроатлантичної
інтеграції*
Ольга СТЕФАНІШИНА

В Україні вже понад десять років триває війна, розв'язана росією, що прагне повернути нашу країну до кайданів своєї імперії та знищити нашу ідентичність. Жорстока війна, в якій стикнулися два світи — демократичний, який будує наша країна, та тоталітарний, за який тримається країна-агресорка, а також дві світоглядні системи, дві цивілізації. Війна, яка є складовою стратегічних планів божевільних лідерів російської федерації та її сателітів щодо нового світового порядку, побудованого на принципах сили, страху, приниження, обману, підкупів, маніпуляцій та насильства. Війна, яка може завершитися лише тоді, коли росія буде переможена. За інших умов мир не настане ні в нашій частині світу, ні глобально. Війна триває... А нам потрібно боротися та жити, захищатись і відновлювати зруйноване, вчитися жити з болем та долати травми, завдані агресією. Бо пошкоджені не лише будинки та міста, а й людські душі та тіла.

У цій книзі ми зібрали двадцять п'ять інтерв'ю про злочини ґендерно зумовленого та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), які масово вчиняли та продовжують вчиняти російські військові на тимчасово окупованих територіях України, повторюючи сумний досвід військових та збройних угруповань у Колумбії, Боснії та Герцеговині, Судані,

Демократичній Республіці Конго, Камбоджі, Сирії, Малі та інших країнах. У цих інтерв'ю ми говоримо з різними фахівцями про їхній досвід подолання труднощів і викликів у цьому контексті. І цим досвідом ми ділимося з вами, щоб показати, як українці та українки виживають, як борються з найжахливішими викликами збройного конфлікту, розпочатого росією, як працюють у екстремальних умовах і допомагають постраждалим від насильства.

Україна змогла протистояти СНПК завдяки своїй державній політиці, зусиллям громадських організацій та співпраці з міжнародними структурами, які стали на наш бік.

Яких тем торкаються підготовлені інтерв'ю?

- Віцепрем'єр-міністерка Ольга Стефанішина розповіла про формування державної політики щодо протидії СНПК та допомоги постраждалим від цих злочинів.

- Постійний представник України при ООН Сергій Кислиця розповів про роль цієї поважної міжнародної структури в протидії сексуальному насильству як зброї війни, яку російські агресори масово застосовують проти українського населення з метою його упокорення, та про роботу українських дипломатів, які ефективно використовують можливості ООН як для адвокатування надання гуманітарної допомоги, так і для забезпечення моніторингу ситуації з порушеннями прав людини й міжнародного гуманітарного права.

- Заступниця Міністра внутрішніх справ України Катерина Павліченко навела факти щодо розслідування кримінальних проваджень у справах про злочини СНПК, що вчинялись російськими окупантами.

- Голова Нацполіції України Іван Вигівський познайомив із роботою спеціальних поліцейських мобільних груп для виявлення кримінальних правопорушень

проти статевої свободи та недоторканності, вчинених військовослужбовцями рф.

- Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Михайло Спасов, який опікується питаннями рівних прав і свобод, прав національних меншин, свободи політичних та релігійних поглядів, розповів про роботу українського Омбудсмана, спрямовану на поновлення прав постраждалих, зокрема від СНПК, відновлення справедливості та виплату проміжних репарацій.

- Голова Національної соціальної сервісної служби України Василь Луцик привернув увагу до соціальних послуг, які надаються постраждалим від СНПК, до необхідності дотримання їхньої якості та відповідності міжнародним стандартам.

- Представники Офісу Генерального прокурора — начальник Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Юрій Белоусов та Ірина Діденко — начальниця (у 2022–2023 роках) Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з сексуальним насильством, яке входить до складу цього Департаменту, узагальнили специфіку розслідування воєнних злочинів, зокрема СНПК.

- Народна депутатка України Марина Бардіна та заступниця Міністерки соціальної політики України Уляна Токарева приділили увагу законопроектам, які були напрацьовані для законодавчого врегулювання питання протидії СНПК, та тим положенням, що пропонуються щодо встановлення статусу постраждалих від СНПК і виплати репарацій.

- Голова Національного агентства України з питань державної служби Наталія Алюшина та директорка

Вищої школи публічного управління Юлія Лихач деталізували особливості навчання держслужбовців щодо реагування на виклики російсько-української війни, зокрема на СНПК, контактування та допомоги постраждалим від нього, згадали про нові вимоги до державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування в умовах воєнного часу.

- Представниця ООН Жінки в Україні Сабін Гюнеш Фрейзер, виконавча директорка Глобального Фонду тих, хто пережив насильство, Естер Дінгеманс, виконавча директорка Фонду доктора Деніса Муквеге Катрін Коппенс зосередилися на гуманітарній допомозі, яку Україні надають міжнародні структури.

- Представник Фонду ООН у галузі народонаселення (у 2019–2023 роках) Хайме Надаль і його заступники Мустафа Ельканзі та Павло Замостьян, а також проектна координаторка цього Фонду Ніна Ломпарт привернули увагу до роботи Центрів допомоги врятованим і онлайн-платформи «Аврора».

- Спільний Представник в Україні Фонду доктора Деніса Муквеге та Глобального фонду тих, хто пережив насильство, Федір Дунебабін поділився власним баченням того, як має працювати сучасна система допомоги постраждалим.

- Директорка зі стратегічного розвитку Міжнародного благодійного фонду «Український Жіночий Фонд» Наталія Карбовська, представниці громадської організації «Ла Страда-Україна» — президентка Катерина Черпаха, віцепрезидентка Марина Легенька, засновниця та старша аналітикиня Інформаційно-консультативного жіночого центру Олена Сулова презентували діяльність неурядових структур, спрямовану на підтримку постраждалих від СНПК, а директорка Департаменту Національних гарячих ліній та соціальної допомоги «Ла

Стради-Україна» Альона Кривуляк поділилася досвідом роботи з постраждалими від СНПК.

- Керівниця Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем» Христина Кіт та радниця Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Олена Сотник поінформували про перспективи роботи щодо забезпечення постраждалим від СНПК компенсацій та репарацій. Розвиваючи цю тему, заступниця Міністра юстиції (а нині вже заступниця Голови Офісу Президента України) Ірина Мудра докладно зупинилася на концепції створення міжнародного компенсаційного механізму і повідомила про початок роботи міжнародного Реєстру збитків, завданих російською агресією українській державі, її громадянам і бізнесу.

- Ірина Довгань, Людмила Гусейнова, Олексій Сівак та Андрій, що постраждали від рук російських окупантів, пояснили, як повертаються до звичного життя і стали громадськими активістами.

Учасники та учасниці інтерв'ю не оминали увагою й труднощі, які нас спіткали. Найчастіше перешкоди були об'єктивними, але траплялися й такі, що спричиняли ті чи інші обставини та люди. Ми мали навчитися правильно допомагати постраждалим. Одна справа — працювати з окремими випадками жорстокості та насильства, зокрема й сексуального, та зовсім інша — подолати наслідки такого страшного явища як СНПК.

Україна за понад два роки повномасштабної агресії росії накопичила величезний досвід роботи з протидії СНПК та допомоги постраждалим. Ми готові ділитися ним як із конкретними особами, які цим цікавляться, так і з країнами, які пройшли чи проходять через конфлікти й стикаються з цими злочинами. Ми готові покласти наш досвід в основу створення оновленої

системи світової безпеки, її осучаснення та розбудови. Тож підготовлені інтерв'ю ми вирішили зібрати в книгу.

Ми переконані, що ця книга матиме насамперед практичне значення. Для тих, хто допомагає постраждалим від СНПК, хто працює задля того, щоб вони отримали належні компенсації та мали доступ до правосуддя, хто розробляє засади державної політики, готує та ухвалює нові закони з цих питань. Але, в першу чергу, ця збірка важлива для самих постраждалих, для їхнього визнання! І навіть якщо вона не містить відповіді на всі запитання, то дає підказку, хто може підтримати, як віднайти вихід із ситуацій, що видаються безвихідними.

Видання матиме вагоме значення для українського суспільства у формуванні розуміння, що таке СНПК і як підтримати тих, хто його пережив. Воно зорієнтоване також на міжнародну громадськість, яка має знати, до яких злочинів вдається путінська росія, окуповуючи українські землі, нехтуючи міжнародно визнаними законами та правилами ведення війни й поводження з цивільним населенням та військовополоненими.

Ми знаємо, що проблеми, за вирішення яких ми взялися, є важкими та потребуватимуть значного часу та докладених зусиль. Але ми готові до такої роботи.

*Урядова уповноважена з питань
гендерної політики
Катерина ЛЕВЧЕНКО*

Вистоїмо разом! Це не лише назва проєкту, а і його філософія. Сексуальне насильство, пов'язане з війною, це зброя, яку росіяни використовують проти нас. Підтримка постраждалих від СНПК — великий компонент боротьби з російським агресором. І боротися ми можемо тільки разом: і громадські організації, і державні структури, і засоби масової інформації, і близькі цих людей.

На початках широкомасштабної агресії росії проти України суспільство згуртувалося для активних дій у різних сферах, для відповіді на непрості запитання та виклики, яких додала війна. Ми розуміли, що всі робимо спільну справу й від нашої енергії залежить її успіх.

Тож Український Жіночий Фонд започаткував проєкт «Вистоїмо разом. Вдосконалення системи підтримки постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК)».

Такий крок був логічним. Почала з'являтися інформація про масові випадки СНПК з боку російських військовослужбовців на тимчасово окупованих територіях, тож ми не могли стояти осторонь. До жіночих громадських організацій зверталися люди, які постраждали від такого злочину, розповідали свої історії, просили про допомогу. Ми шукали можливості, щоб

допомогти. І знайшли підтримку в Європейському Союзі, де швидко відгукнулися на ідею створення проекту та дали можливість реалізовувати його на гнучких умовах: вносячи до нього корективи, змінюючи підходи та адаптовуючи їх до нинішніх українських реалій.

Головне завдання проекту — створити систему співпраці громадянського суспільства, органів влади різного рівня й міжнародних організацій та запропонувати системні рішення, щоб ефективно реагувати на СНПК. У цій роботі від початку отримали суттєву підтримку від українського Уряду, а саме від Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної та Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко, і це дуже допомогло нам у реалізації проекту.

Виконували його разом із ще двома громадськими організаціями, які займаються темою гендерно зумовленого насильства в широкому розумінні й, зокрема, сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Це «Ла Страда-Україна» та Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем». Кожна має свої знання, свій досвід, свою специфіку.

«ЮрФем» професійно працює над розробками державних політик, проводить інформаційні кампанії з адвокатками та адвокатами, щоб ті знали, як працювати з випадками СНПК.

«Ла Страда-Україна» має напрацьовані методології для навчання представників влади різних рівнів, які працюють із випадками сексуального насильства, пов'язаного з війною, взагалі гендерно зумовленого насильства. Свій навчальний курс із СНПК вони інтегрували в навчальну програму Школи суддів — це справді круто! А також підготували навчальні курси для

соціальних працівників, поліцейських, медиків, тобто тих, хто серед перших працює з постраждалими від СНПК в регіонах.

Ці тренінгові розробки далі підхопив Український Жіночий Фонд — ми багато працюємо з регіонами, маємо там широкі партнерські мережі, тож саме через них локалізували механізми реагування на СНПК. Бо такі механізми не можуть і не мають бути однаковими для всіх. Місцеві громадські організації разом з органами влади напрацьовують ті моделі реагування, які відповідають їхньому контексту.

Навчальний компонент нашого проекту дуже важливий. Тема СНПК є вкрай табуйованою, постраждалі неохоче говорять про те, що з ними сталося, і до державних органів звертаються теж неохоче. Зате до невеликих громадських організацій у регіонах ставляться довірливіше — наче до сусідів, з якими можна поділитися своїми проблемами та в яких можна спитати поради. І тому цим структурам потрібно більше знати про тему СНПК, її особливості, про те, які державні системи вже працюють у цій царині, щоб вони могли краще скерувати жінок.

Велику вагу має й адвокаційний компонент проекту. «ЮрФем» активно долучається до розробки законів, які стосуються сексуального насильства, пов'язаного з війною, зокрема щодо проміжних невідкладних репарацій. Ми дбаємо про впровадження політик, про те, щоб державні рішення стосовно належного реагування на СНПК та його наслідки працювали швидше й ефективніше.

Ще один компонент — грантовий. Моделі реагування на випадки СНПК в регіонах мають не лише напрацьовуватися, а й втілюватися. Для цього надаємо гранти

невеликим громадським організаціям, створюємо певні можливості, щоб вони стали сильнішими. Наприклад, виділили такий грант організації «СЕМА-Україна», яка об'єднала жінок-постраждалих від СНПК. Це молода структура, яка ще має набути досвіду практичної роботи. Але вже сьогодні вони роблять дуже потрібну справу, багато контактують із постраждалими, консультують їх, допомагають їм, звертаються до влади. Ми, своєю чергою, постаралися підтримати їх, щоб вони мали більше шансів бути почутими.

Варто згадати про такий напрямок роботи, як вивчення міжнародного досвіду з протидії СНПК та допомоги постраждалим. У межах проекту організували навчальні поїздки до Балканських країн, які свого часу теж зіткнулися з проблемою СНПК. Ми збирали комбіновані групи з представників і представниць органів влади та громадських організацій, причому не лише національного рівня, а й з областей. Це була дуже ефективна модель. Люди не лише вивчали підходи зарубіжних колег до роботи з СНПК, а й знайомилися між собою та створювали нові партнерства.

А ще вкрай важливим є інформаційний компонент проекту. Насамперед, ті інтерв'ю з фахівцями і фахівчинями у сфері протидії СНПК, які готувалися в межах проекту й поширювалися серед національних і місцевих ЗМІ. Ми щодня чуємо, що катастрофічно бракує інформації та матеріали про СНПК потрібні для всіх — і для тих, хто намагається впоратися зі своїм болем, і для тих, хто їм допомагає в цьому на різних рівнях. Запитаними вони будуть і на деокупованих територіях — ми вже зараз готуємося до такої майбутньої роботи.

Зібрати всі ці інтерв'ю в одну книжку — дуже хороша ідея. Вірю, що книга стане гарною мотивацією для

багатьох людей. Для когось — щоб краще підтримувати постраждалих від СНПК, робити це професійніше. Для інших — щоб проголосувати за необхідні закони. А когось це мотивуватиме не боятися розповісти про свою історію, щоб не лише отримати допомогу, а й стати мотивацією для інших жінок і чоловіків, які поки що мовчать.

Ми відчули, що за час роботи проекту люди почали більше дізнаватися про СНПК й більше говорити. Це позитивний результат. З колегами нерідко згадуємо, що збільшення кількості ідентифікованих випадків гендерно зумовленого насильства — це насправді непогано, це означає, що система почала краще працювати. Бо в цій сфері дуже багато прихованих випадків. Думаю, що з СНПК та сама історія: збільшення кількості виявлених означає, що система почала їх виявляти. Адже ми знаємо, що прихованих досі багато.

Глобальна система безпеки наразі повноцінно не працює. Вона застаріла, є неефективною і для жінок, і для чоловіків, і для держав загалом. Зараз настав час її змінювати. Якраз тема сексуального насильства під час війни, власний досвід, який Україна набуває в цьому питанні, має бути гарним поштовхом для початку оновлення глобальної системи безпеки. І ми зможемо зробити це всі разом!

*Директорка зі стратегічного розвитку
Міжнародного благодійного фонду
«Український Жіночий Фонд»
Наталія КАРБОВСЬКА*

ІНТЕРВ'Ю

Ольга Стефанішина

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ — ЦЕ ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН, ЯКИЙ НЕ МАЄ ТЕРМІНУ ДАВНОСТІ

Російські агресори воюють не лише з українськими військовими, а й із цивільним населенням нашої країни. При цьому, нехтуючи нормами міжнародного гуманітарного права, активно застосовують брудні методи ведення війни, зокрема згвалтування. Для них воно стало частиною стратегії, спрямованої на деморалізацію та упокорення українського суспільства. Про цю особливість дій окупантів, які вже набули масового характеру, про реакцію на них з боку світової спільноти та про допомогу потерпілим від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК), розповідає Віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольга СТЕФАНІШИНА.

— Розпочавши наприкінці лютого 2022 року широкомасштабну агресію проти України, росія активно використовує всі інструменти гібридної війни. Зокрема й сексуальне насильство проти наших співгромадян. Яких масштабів набула ця проблема і хто найбільше від неї потерпає?

— З початку повномасштабної війни Україна та весь світ стали свідками безпрецедентної жорстокості рф та її зневаги до міжнародного права. Уже зареєстровано понад 68 тисяч воєнних злочинів росії. Водночас, якщо

говорити про сексуальне насильство, на сьогодні Генпрокуратура розслідує 171 такий випадок. Це кейси, у яких постраждали були готові свідчити. Тому ми розуміємо, що реальний масштаб злочинів значно більший; бойові дії тривають, ми не маємо даних про ситуацію на тимчасово окупованих територіях. Водночас хочу нагадати, що сексуальне насильство під час війни — це воєнний злочин, який не має терміну давності. Постраждали можуть повідомити про нього будь-коли, щойно будуть готові до цього. Досвід інших країн показує, що це може бути через 10 і навіть 30 років.

«Україна створила всеохопний координаційний механізм для боротьби із сексуальним насильством. Серед наших ключових напрямків роботи: ефективне розслідування та документування злочинів; надання комплексної допомоги постраждалим, включно з репараціями; підвищення компетенції фахівців та інформування суспільства».

Попри те, що основна частина насильства, зокрема сексуального, вчиняється щодо жінок і дівчат, для російських злочинців не існує статевих чи вікових обмежень. Серед постраждалих жінки та чоловіки абсолютно різного віку, а також неповнолітні. Одразу після оприлюднення перших фактів скоєння росіянами таких злочинів спільно з міжнародними партнерами ми започаткували єдиний механізм реагування на насильство. Важливим кроком стало підписання рамкової угоди про співробітництво між Урядом України й ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству в умовах війни й розробка Імплементаційного плану для її реалізації. Україна створила всеохопний

координаційний механізм для боротьби із сексуальним насильством. Серед наших ключових напрямків роботи: ефективно розслідування та документування злочинів; надання комплексної допомоги постраждалим, включно з репараціями; підвищення компетенції фахівців та інформування суспільства.

«Насильство — це частина військової стратегії росії з деморалізації українців, спроба зламати наш дух. З перших днів вторгнення почався терор проти беззахисних. Саме тому ми активно працюємо з партнерами над тим, щоб усі, хто віддавав злочинні накази або коїв ці жахливі злочини, отримали належне покарання».

— У своєму виступі у Варшаві Президент США Джо Байден сказав, що російські військові у війні проти України використовують згвалтування як зброю. Чому вони до цього вдаються і яких результатів намагаються досягти?

— Я з ним згодна. Насильство — це частина військової стратегії росії з деморалізації українців, спроба зламати наш дух. З перших днів вторгнення почався терор проти беззахисних. Саме тому ми активно працюємо з партнерами над тим, щоб усі, хто віддавав злочинні накази або коїв ці жахливі злочини, отримали належне покарання. Ідеться і про документування злочинів, і про залучення міжнародних інструментів.

Нещодавно Україна стала співголовою в новоствореному Глобальному альянсі з попередження сексуального насильства, до якого вже приєдналися 13 країн світу включно з Австралією, Японією, США, ОАЕ, і ми розраховуємо, що з часом учасників стане більше.

Робота в межах Альянсу дозволить посилити співпрацю з іншими країнами та зрештою забезпечити відповідальність росії за скоєні злочини, зокрема сексуального насильства.

— Як Україна реагує на прояви сексуального насильства, до яких вдаються російські агресори? Хто їх фіксує та яка подальша доля цієї сумної статистики? Чи буде подано зафіксовані випадки на розгляд міжнародних організацій і міжнародних судів? На яку реакцію з їхнього боку можна розраховувати?

— Щойно українська армія звільняє території від окупації, там починають працювати правоохоронні органи, зокрема поліцейські в складі спеціалізованих мобільних груп. Вони фіксують, зокрема, і випадки сексуального насильства. Уся інформація надходить до прокуратури. Дані про зафіксовані випадки насильства також потрапляють до Офісу Міжнародного кримінального суду. Разом із тим, ще на початку березня 2022 року Міжнародний кримінальний суд розпочав власне розслідування, створивши спільну слідчу групу, до складу якої входить кілька європейських судових органів. Аби посилити роботу в цьому напрямку, Уряд України ухвалив проєкт двосторонньої угоди про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. Зауважу, що міжнародні організації, зокрема такі, як ООН, теж фіксують ці випадки. Під час останньої зустрічі зі Спецпредставницею Генерального секретаря ООН щодо запобігання сексуальному насильству Прамілою Паттен домовилися посилити співпрацю щодо обміну такою інформацією, а також провести всеохопний аналіз українського законодавства для вдосконалення нормативної бази щодо переслідування за злочини сексуального насильства. Наше законодавство має

бути комплексним, щоб ні через рік, ні через 10 років кривдники не змогли уникнути відповідальності. Покарання за скоєні злочини — єдиний можливий шлях досягнення справжньої справедливості.

— Важливо надавати дієву допомогу потерпілим від СНПК. В умовах війни зробити це непросто, особливо на територіях, де точаться бої, або на прилеглих до них. Чи впорується з нинішніми викликами система надання всебічної допомоги потерпілим, зокрема й від сексуального насильства, яка була створена в Україні ще до широкомасштабної війни? Чи змогла вона адаптуватися до теперішніх викликів?

— Справді, до 24 лютого 2022 року ми вже розбудували мережу запобігання та протидії домашньому та ґендерно зумовленому насильству. Уряд уперше виділив державну субвенцію на створення притулків і кризових кімнат допомоги постраждалим. Працювали гарячі лінії допомоги, спільно з нашими партнерами з Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) ми запустили мобільні бригади соціально-психологічної допомоги. Усі ці сервіси та служби продовжили працювати й після початку широкомасштабної агресії та перелаштували свою роботу, зокрема на допомогу тим, хто зазнав насильства під час війни.

Ба більше, у перші місяці після вторгнення наші притулки давали тимчасовий прихисток тим, хто був змушений тікати від бойових дій та окупації. Але ми розуміли, що в умовах війни наявних сервісів допомоги недостатньо. Необхідно було створити таке місце, де постраждала людина відчувала б максимальну довіру, підтримку і, зрештою, отримавши допомогу, захотіла розказати про пережите. Так і з'явилася ідея створення Центрів допомоги врятованим. Наразі в Україні вже

працює 7 таких Центрив: у Києві, Львові, Запоріжжі, Дніпрі, Чернівцях, Мукачеві та Полтаві. І ми плануємо масштабувати їхню кількість. Паралельно створюються сервіси онлайн-допомоги, зокрема такі, як психотерапевтична платформа «Аврора», щоб наші громадяни, навіть перебуваючи в тимчасовій окупації, за наявності мобільного зв'язку могли звернутися по психологічну, юридичну та інформаційну підтримку.

«Коли постраждали з тимчасово окупованих і деокупованих регіонів опиняються у відносній безпеці, вони часто не знають, як і куди звернутися по фахову безоплатну допомогу. Інформація про доступні сервіси розрізнена. Відтак ми побачили потребу створити єдиний майданчик, що спростить пошук необхідних перевірених служб допомоги. Так і з'явилася Платформа допомоги врятованим».

— 15 березня 2023 року відбулася презентація єдиного онлайн-майданчика «Платформа допомоги врятованим». До його створення ви маєте безпосередній стосунок. Що підштовхнуло до появи Платформи і яку користь від неї матимуть українці, що потерпіли через російську агресію?

— Коли постраждали з тимчасово окупованих і деокупованих регіонів опиняються у відносній безпеці, вони часто не знають, як і куди звернутися по фахову безоплатну допомогу. Інформація про доступні сервіси розрізнена. Відтак ми побачили потребу створити єдиний майданчик, що спростить пошук необхідних перевірених служб допомоги. Так і з'явилася Платформа допомоги врятованим. Вона містить ключові урядові гарячі лінії, адреси Центрив допомоги врятованим,

контакти сервісів психологічної, соціальної та правової підтримки. Що важливо: усі служби, розміщені на Платформі, є перевіреними, конфіденційними та безоплатними. Сайт також містить інформацію, яка допоможе громадянам розпізнати негативні стани, спричинені насильством, алгоритм дій для тих, хто став жертвою насильства, або поради для родичів і близьких постраждалих. Фахівці, які працюють із постраждалими, можуть знайти поради щодо роботи на базі найкращих міжнародних стандартів і протоколів.

— Чи можна вважати появу Платформи одним із вагомих інструментів підготовки сучасної державної політики протидії насильству та гарантованого захисту потерпілих і покарання винних?

— Поява Платформи — це ще одна цеглина у фундаменті ефективного механізму реагування на випадки насильства. Кожен користувач або користувачка Платформи за її допомогою однозначно отримає необхідну та професійну підтримку. Нормалізувавши свій психоемоційний стан і пропрацювавши отриману травму, людина може бути готовою свідчити проти кривдників. А отже, Платформа допомоги врятованим — це також вагомий внесок у відновлення справедливості й покарання всіх винних.

Квітень 2023 р.

Наталія Карбовська

МИ ПОВИННІ СТАТИ ОПОРОЮ ДЛЯ ПОСТТРАЖДАЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ЗУМОВЛЕНОГО ВІЙНОЮ

Сьогодні Україна працює над створенням ефективної системи реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного з війною. Про особливості цієї роботи говоримо з директоркою зі стратегічного розвитку МБФ «Український Жіночий Фонд» Наталією КАРБОВСЬКОЮ.

— Про конкретний випадок такого насильства я вперше дізналася не з офіційної інформації, не із соціальних мереж і не з телебачення, — розпочала розмову пані Наталія. — Нам зателефонувала колега з партнерської організації та повідомила, що до неї звернулася сусідка людини, яка зазнала наруги з боку російських військових під час окупації Київської області. Потерпіла боялася говорити про це, і сусідка шукала можливості їй допомогти.

Тоді ще ніхто не знав, як із такими випадками працювати. Україна не мала досвіду подолання різноманітних викликів гібридної війни, зокрема не мала й ефективної системи реагування на сексуальне насильство, скоєне агресорами. Серед тих, хто першими зреагували на випадки такого насильства, були й жіночі громадські організації. Зокрема, і ми в Українському Жіночому Фонді почали обговорювати цю проблему, вивчати досвід Хорватії, Боснії і Герцеговини, які пройшли через

подібні випробування. А також активніше контактувати з урядовими структурами, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, які надають послуги в таких випадках, щоб напрацювати спільні рішення.

Під час такої роботи народилася ідея проєкту «Вистоїмо разом. Вдосконалення системи підтримки постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК)», який ми зараз реалізуємо.

— Чому сексуальне насильство, пов'язане з війною, стало таким серйозним викликом?

— Насамперед ідеться про зброю, яку російські агресори використовують для підкорення окупованих громад. З одного боку, вони застосовують у цій війні сучасні технології, а з іншого — методи Середньовіччя. Досвід показує, що ці методи, на жаль, працюють на користь агресора: люди замикаються в собі, вони бояться. Тим паче, що йдеться не про поодинокі випадки, а про досить масштабоване явище. Поки ми не створимо систему, щоб говорити про це й боротися із цим, ми не зможемо повноцінно протистояти цій зброї.

«Важливо почути голоси постраждалих від сексуального насильства, вчиненого російськими військовими, зафіксувати відповідним чином такі історії, що дозволить Україні притягти до відповідальності всіх, хто скоїв це зло».

— Що передбачає система ефективного реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного з війною?

— Це комплексне питання, і наш проєкт долучається до його вирішення. Важливо почути голоси

постраждалих від сексуального насильства, вчиненого російськими військовими, зафіксувати відповідним чином такі історії, що дозволить Україні притягти до відповідальності всіх, хто скоїв це зло.

Сьогодні державні інституції та громадянське суспільство повинні стати опорою для людей, які зазнали сексуального насильства, зумовленого війною. Ефективна система реагування має передбачати не лише медичну, психологічну, соціальну та інші види підтримки, а й покарання винних та відшкодування заподіяної ними шкоди. Я дуже сподіваюся, що в Україні не буде так, як у Балканських країнах, коли репарації почали виплачувати через 25 років після закінчення війни.

Тому одне із завдань проекту — допомогти фахівцям і фахівчиням опанувати міжнародний досвід та скористатися ним. Сьогодні за нашого сприяння дві групи спеціалістів уже знайомляться із цим досвідом на практиці. Одна повернулася зі Швейцарії, де вивчала досвід впровадження термінових проміжних репарацій, а інша, до якої входять українські судді, — із Хорватії, де спілкувалася з хорватськими колегами про досудові розслідування воєнних злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством в умовах війни. Тому освітня та інформаційна робота є важливим компонентом нашої діяльності.

— Злочини російських агресорів ретельно фіксують. Як проєкт сприяє такій роботі?

— Фіксація злочинів і робота з постраждалими — пов'язані речі. Фіксацією злочинів займаються правоохоронні органи. Для цього, насамперед, потрібно, щоб постраждала особа сама звернулася до них, була готова свідчити. Особливість сексуального насильства, пов'язаного з війною, полягає в тому, що йдеться

про латентний злочин, який самі постраждали нерідко замовчують. Громадські організації, особливо жіночі, працюють із такими людьми, надають їм допомогу, щоб вони заспокоїлися, могли говорити про те, що з ними сталося. На національному рівні це «Ла Страда-Україна» та Асоціація жінок-юристок України «Юр-Фем», які є нашими партнерами в цьому проєкті, але також у різних областях працює багато регіональних організацій, які напряму надають послуги постраждалим. Є й громадські організації, що об'єднують людей, які зазнали сексуального насильства, зумовленого війною, наприклад «SEMA-Україна». Звісно, їхній досвід є дуже вагомим.

Мій власний досвід спілкування з людьми, які першими допомагали постраждалим, почався з Київської області. Зараз багато чуємо про Херсонську область. Тамтешні громадські організації повідомляють, що є чимало випадків, коли катувань зазнали й чоловіки, що окупанти вдаються не лише до згвалтувань, а й до інших форм сексуального насильства. При цьому люди настільки травмовані, що їм важко говорити про свій біль з офіційними установами, державними службовцями та навіть із правоохоронцями. Інша річ — неформальне спілкування з громадськими організаціями. Така наша допомога постраждалим зрештою сприяє й подальшій роботі щодо фіксації злочинів російських агресорів.

— Чи вистачає досвіду та ресурсів громадським організаціям для такої роботи? Чи долучаєте до неї медіа?

— Для Українського Жіночого Фонду дуже важливою є роль громадських організацій. Вони часто першими бачать випадки сексуального насильства,

пов'язаного з війною, першими надають допомогу постраждалим. Тому один із пріоритетних напрямків діяльності проекту — посилення їхньої роботи, особливо на місцях. Можна мати системи, політики на національному рівні, але якщо вони не працюють у регіонах, то такі політики, на нашу думку, є не дуже ефективними.

«Сьогодні державні інституції та громадянське суспільство повинні стати опорою для людей, які зазнали сексуального насильства, зумовленого війною. Ефективна система реагування має передбачати не лише медичну, психологічну, соціальну та інші види підтримки, а й покарання винних та відшкодування заподіяної ними шкоди».

Ми також працюємо з медіа. ЗМІ відіграють велику роль у певному документуванні випадків сексуального насильства та взагалі в тому, щоб привертати увагу суспільства до цієї теми. Ми розраховуємо на медіа й у тому, щоб люди мали можливість дізнатися про допомогу, яку надають постраждалим, про те, де і як її отримати. Але дуже важливо, щоб повідомлення журналістів були коректними й виваженими, не заподіювали шкоди постраждалим.

Ми проводитимемо міжсекторальні навчання для громадських організацій, для представників і представниць органів місцевої влади, медичних закладів на місцях, правоохоронних органів. Йі обов'язково запрошуватимемо на такі навчання також і медіа.

— **Кого ще залучають до реалізації проекту?**

— Проект базується на мережі Коаліцій 1325. Вони створені в 14 регіонах України, об'єднуючи представників і представниць органів місцевої влади та неурядових

організації. Ідеться про Київську, Херсонську, Запорізьку, Донецьку, Луганську, Харківську, Сумську, Чернігівську, Дніпропетровську, Кіровоградську, Одеську, Хмельницьку, Рівненську та Львівську області.

1325 — це Резолюція Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека», яка говорить про зростання ролі жінок у вирішенні конфліктів. Часто саме їхній голос може стати вирішальним у досягненні миру та повоєнному відновленні. Такий порядок денний просувають Коаліції 1325.

Тема сексуального насильства, пов'язаного з війною, є однією з п'яти стратегічних цілей українського Національного плану дій на виконання Резолюції 1325. Це зумовлює інституційну допомогу з боку держави, що дуже допомагає нашим партнерам на місцях. Бо не в усіх регіонах розуміють актуальність і важливість теми, якою ми займаємося. Передусім це стосується територій, які не перебували під окупацією, які розташовані далеко від місць проведення бойових дій. Іноді від тамтешніх чиновників можна почути твердження, що проблема їх не зачіпає, вони її тут не бачать. Таким доводиться нагадувати, що проблема не зачіпає, бо вони на неї не дивляться. Адже багато жінок і чоловіків, які потерпали від сексуального насильства, пов'язаного з війною, переїхали до західних і північних регіонів України, але оскільки там ще не дуже добре налагоджено систему відповідної допомоги, вони по неї і не звертаються.

І тому ще одне завдання проекту — посприяти, щоб такі системи було створено в різних регіонах України.

Влада допомагає вирішувати питання, які потребують системних рішень, політичної підтримки. Ми співпрацюємо з Офісом Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги

Стефанішиної, завжди отримуємо сприяння від Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко. Серед наших партнерів також — Міністерство соціальної політики, Офіс Генерального прокурора України, Національна поліція та інші.

Ми вже почали працювати з Національною школою суддів. І тут теж розраховуємо на системні рішення, щоб навчальний тренінговий модуль, який розробляємо в рамках проекту спільно з ГО «Ла Страда-Україна», було інтегровано в систему освіти суддів. Також нашим партнером є більш широка юридична спільнота, адвокати та адвокатки. Ідеться про Асоціацію жінок-юристок «ЮрФем», через них безпосередньо працюємо з постраждалими.

Внесок Українського Жіночого Фонду вбачаємо, насамперед, у допомозі з координацією цієї роботи та в підтримці громадських організацій, які працюють із постраждалими.

— Як до боротьби із сексуальним насильством, пов'язаним із війною, долучаються міжнародні донорські організації?

— Перші випадки сексуального насильства, пов'язаного з війною, почали виявляти ще після російського вторгнення в Україну в 2014 році. Але масового характеру вони набули після початку широкомасштабної російської агресії в 2022 році. Невдовзі по тому до розв'язання цієї проблеми активно долучився Європейський Союз. Зокрема, і наш проект реалізується за його підтримки.

Ми давно та плідно співпрацюємо з Фондом ООН у галузі народонаселення (UNFPA). Завдяки спільній ініціативі створюємо в медичних закладах пункти, кабінети, куди постраждали від сексуального насильства,

пов'язаного з війною, а також від домашнього насильства, які потребують медичної допомоги, можуть звернутися по неї.

Із цим Фондом ООН працюємо й у рамках проєкту. Дбаємо про те, щоб інформація про необхідну допомогу була доступною людям. Бо стикаємося із ситуаціями, коли чудово обладнані кабінети в медичних закладах працюють, але постраждалі про них не знають і тому не можуть скористатися їхніми послугами.

«Якраз тема сексуального насильства під час війни, тема «Жінки, мир, безпека», власний досвід, який Україна набуває в цьому питанні, я думаю, має бути гарним поштовхом для початку оновлення глобальної системи безпеки».

Фонд доктора Деніса Муквеге та Глобальний фонд тих, хто пережив насильство, які підписали Меморандум про співпрацю з українським Урядом, теж серед наших партнерів. Завдяки співпраці з ними зараз відбувається навчальна поїздка по репараціях для постраждалих. Тож потужні міжнародні структури всіляко сприяють Україні в розв'язанні проблеми сексуального насильства, пов'язаного з війною.

— Чи стане український досвід боротьби із сексуальним насильством, пов'язаним із війною, підставою для вдосконалення міжнародних документів, які стосуються цієї теми?

— Україна ухвалила перший національний План дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» в 2016 році вже під час російської агресії та оновила його після повномасштабного російського

вторгнення. За сприяння Українського Жіночого Фонду оновилися й відповідні регіональні плани в тих 14 регіонах, у яких працюють Коаліції 1325.

Під час 67-ї сесії Комісії ООН зі становища жінок, яка відбулася в березні поточного року, українська делегація наголошувала, що досвід України, Афганістану, інших країн засвідчує, що глобальна система безпеки, на жаль, повноцінно не працює. Вона застаріла, є не-ефективною і для жінок, і для чоловіків, і для держав загалом. Зараз настав час її змінювати. Якраз тема сексуального насильства під час війни, тема «Жінки, мир, безпека», власний досвід, який Україна набуває в цьому питанні, я думаю, має бути гарним поштовхом для початку оновлення глобальної системи безпеки.

Травень 2023 р.

Катерина Левченко
**СПІВПЕРЕЖИВАННЯ
ТА ПІДТРИМКА — ЦЕ ТЕ,
ЩО РОБИТЬ НАС ЛЮДЬМИ
І ВІДРІЗНЯЄ ВІД РОСІЙСЬКИХ
ЗАГАРЬНИКІВ**

Про розробку та впровадження державної політики, спрямованої на попередження й подолання сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК), а також забезпечення допомоги тим, хто постраждав від рук російських агресорів, говоримо з Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики, докторкою юридичних наук, професоркою Катериною ЛЕВЧЕНКО.

— Російська агресія принесла Україні та українцям шалене горе, смерті цивільних і військових, руйнування та страждання, серйозні виклики для життєзабезпечення країни. І серед усього спектру воєнних злочинів, скоєних росіянами, — сексуальне насильство, яке вони застосовують як зброю війни. Які ми маємо можливості для їхнього подолання?

— З викликами, пов'язаними із застосуванням росіянами сексуального насильства проти українців та українок, зіткнулися не лише окремі люди, а й держава загалом. Швидко реагувати, надавати допомогу потерпілим, документувати злочини, навчитися ідентифікувати й забезпечити довготермінову підтримку — чимало чого потрібно робити!

Поки що маємо доволі низький рівень повідомлень про факти СНПК, що зумовлено як недовірою постраждалих до правоохоронних органів, так і небажанням повертатися до такої страшної сторінки власного життя, а також невмінням ідентифікувати або самоідентифікувати ці злочини.

Існує необхідність відпрацювання алгоритмів взаємодії всіх суб'єктів надання допомоги постраждалим як на національному, так і на місцевому рівнях. Внести зміни до Кримінального кодексу, виокремивши сексуальне насильство серед усього спектру воєнних злочинів.

«Унікальність української ситуації полягає в тому, що система державного урядування у воєнний час не просто збереглася, вона повноцінно функціонує впродовж усього цього періоду (окрім тимчасово окупованих територій) і спроможна реагувати на поточну ситуацію, ухвалювати стратегічні рішення. Це дає впевненість у можливості розв'язання багатьох проблем, зокрема забезпечення допомоги постраждалим і притягнення до відповідальності злочинців».

Є й інші питання, які необхідно вирішувати. Зокрема Уряд спільно з партнерами почав розгортати інформаційні кампанії, які мають підвищити обізнаність про цей вид насильства. Тому розробка державної політики в цій царині стала логічною відповіддю на такі виклики.

Унікальність української ситуації полягає в тому, що система державного урядування у воєнний час не просто збереглася, вона повноцінно функціонує

впродовж усього цього періоду (окрім тимчасово окупованих територій) та спроможна реагувати на поточну ситуацію, ухвалювати стратегічні рішення. Це дає впевненість у можливості розв'язання багатьох проблем, зокрема забезпечення допомоги постраждалим та притягнення до відповідальності злочинців.

Велику підтримку в цій роботі нам надає міжнародне співтовариство. Наприклад, країни, які мали досвід проходження через війну та злочини, скоєні проти їхніх громадян, серед яких і сексуальне насильство, зокрема Балканські, які близькі нам географічно, — Боснія, Хорватія, Косово.

«Україна визнає себе частиною світової системи взаємовідносин, яка базується на міжнародному праві, документах і принципах, закладених передусім під час створення ООН. І це відрізняє нас від росії, яка прагне будувати світовий порядок «під себе», за своїми схибленими правилами та інтересами, привласнюючи здобутки інших країн і народів. Тому Україна говорить однією мовою з цивілізованим світом, а отже, знаходить його підтримку».

Це і міжнародні організації, серед яких чільне місце посідає система ООН.

— І в попередні роки, і зараз в Україні та в інших державах є чимало нарікань щодо бюрократизованості системи ООН, ефективності її реагування на безпекові виклики, а фактично — nereагування на агресивну політику російської федерації як щодо її найближчих сусідів — Грузії, Молдови, України, так

і в інших регіонах, наприклад, у Сирії. Чи не завадило це допомозі Україні?

— Україна визнає себе частиною світової системи взаємовідносин, яка базується на міжнародному праві, документах і принципах, закладених передусім під час створення ООН. І це відрізняє нас від росії, яка прагне будувати світовий порядок «під себе», за своїми схибленими правилами та інтересами, привласнюючи здобутки інших країн і народів. Тому Україна говорить однією мовою з цивілізованим світом, а отже, знаходить його підтримку.

На сьогодні ООН залишається єдиним майданчиком, який об'єднує всі країни. І коли ми хочемо донести інформацію про ситуацію в Україні, то маємо його використовувати. Тож зацікавлені в ефективному й конструктивному співробітництві із цією міжнародною інституцією, яка складається з різних агенцій і підрозділів.

Не можемо не звернутися до позиції Постійного представника України при ООН Сергія Кислиці, який неодноразово наголошував на тому, що якщо Україна повернеться спиною до ООН, то організація мало що втратить як організація. А от Україна в такому разі залишиться без платформи для комунікації зі 190 країнами світу.

Ось його пряма мова: «ООН — це не будівля в Нью-Йорку, це не секретаріат, найманий там працювати для виконання рішень країн-членів. ООН — це об'єднання урядів і народів практично всіх націй на землі. Відтак агенції ООН власне мають виконувати й рішення цих урядів і враховувати очікування народів, зокрема українців».

Наш Уряд та організації громадянського суспільства співпрацюють зі структурами ООН, щоб люди, які там представлені, які ухвалюють рішення, розуміли реальну ситуацію в Україні й базували свої висновки, документи, діяльність та допомогу саме на наявній реальності.

Також орієнтуємося на регіональні організації. Це і Європейський Союз, до якого ми рухаємося, і Рада Європи, й ОБСЄ та інші. Нам вельми важливо, щоб усю наявні майданчики — і багатосторонні, і двосторонні — використовували для просування інформації про Україну, про необхідну нашим громадянам допомогу, про злочини, які коїть росія, про необхідність всебічної підтримки нашої країни. Що більше відповідної інформації та адвокації матиме міжнародна спільнота, то суттєвішу допомогу надаватиме нам.

— На чому базується співпраця з ООН у подоланні наслідків воєнних злочинів, скоєних російською федерацією в Україні, зокрема СНПК? Яким чином вона здійснюється?

— Наприкінці березня – на початку квітня 2022 р. зі звільненням окупованих частин Київської, Чернігівської та Сумської областей почала надходити інформація про жахливі факти масових вбивств, тортур і зґвалтувань російськими військовими місцевих жителів. Ці повідомлення не лише документували правоохоронні органи, на них мала відреагувати й міжнародна спільнота.

Системна робота розпочалася з розробки доктринальних документів, які готувалися дуже оперативно. Уже 3 травня 2022 р. між Урядом України та системою ООН було підписано спільно розроблену Рамкову програму про співробітництво у сфері запобігання та протидії сексуальному насильству в умовах війни. Від української сторони її підписала Віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольга Стефанішина, а з боку ООН — Спеціальна представниця Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфліктів Праміла Паттен.

Цей документ включає 16 завдань, об'єднаних у 5 напрямів:

- відстеження торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації в умовах конфлікту;
- надання допомоги особам, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом;
- доступ до правосуддя та притягнення до відповідальності;
- посилення спроможності сектору безпеки та оборони з попередження СНПК;
- репарації та компенсації.

Важливо, що це дороговказ не лише для Уряду України та системи ООН, а й для всіх наших партнерів. Його також використовують наші донори, коли планують, на які цілі спрямувати кошти. Цей документ є публічним, із ним можна ознайомитися за посиланням¹.

— Якими були наступні кроки в реалізації цієї Рамкової програми?

— 25 травня 2022 р. для координації роботи державних структур, міжнародних і громадських організацій було створено Міжвідомчу робочу групу (МРГ) з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією росії проти України, та надання допомоги постраждалим. Це той напрямок роботи, яким я безпосередньо опікуюсь як голова МРГ.

До складу цієї групи ввійшли народні депутати й депутатки, представники Офісу Спецпредставниці Генерального секретаря ООН з протидії сексуальному насильству в конфліктах, Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної

¹ https://www.stoprapenow.org/wp-content/uploads/2022/05/20220503-FoC_Ukraine_SIGNED.pdf

політики, центральних органів виконавчої влади, серед яких — Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Державна міграційна служба, Міністерство оборони, Офіс Генерального прокурора, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я, громадських та міжнародних організацій — Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA), ООН Жінки, Міжнародної організації з міграції, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Ради Європи, Консультативної місії Європейського Союзу, Фонду доктора Деніса Муквеге та Глобального фонду тих, хто пережив насильство, ГО «Інформаційно-консультативний жіночий центр», Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем», ГО «Ла Страда-Україна», МБФ «Український Жіночий Фонд», ПАКТ Україна, Центру економічного відновлення, ГО «Інноваційні соціальні рішення», Мережі жінок, які постраждали від сексуального насильства, «SEMA-Україна», Української Гельсінської спілки з прав людини, Програми «PROTECT» та інші.

«...до сексуального насильства стосовно українських громадян і громадянок росіяни вдавалися від самого початку війни проти України — з 2014 р. Бо насильство, зокрема щодо жінок, насильство в сім'ях є базовою рисою традиційних духовних скрепів росіян, «руського міра». Жорстокість — це невід'ємна складова російської імперської ментальності та її носіїв, якими стало фактично все населення рф. І звідси надзвичайні прояви жорстокості з боку цього російського «колективного Чикатіла», не виправдані жодними воєнними потребами».

Таке потужне представництво — на користь загальної справи.

Окремо хочу зупинитися на процесі оновлення другого Національного плану дій на виконання Резолюції Радбезу ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Цей план був ухвалений Урядом у 2020 р. Але через безпрецедентні безпекові виклики, пов'язані із широкомасштабним російським вторгненням в Україну, потребував оновлення. «Жінки, мир, безпека» — це актуальний порядок денний для багатьох країн. У результаті знов-таки спільної роботи Уряду та громадськості зміни до плану було розроблено й 16 грудня 2022 р. затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України¹.

У співпраці з Офісом Праміли Паттен було прийнято й реалізовано рішення про підготовку Імплементційного плану на виконання Рамкової програми. План було схвалено Комісією з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків². Він був представлений в ООН, уже реалізується, і навіть підготовлено огляд зробленого за перше півріччя його імплементації.

Чітке й оперативне планування допомагає ефективніше використовувати наявні ресурси, бачити прогалини й недоліки, налагоджувати координацію та взаємодію між різними структурами для надання допомоги постраждалим і притягнення злочинців до відповідальності.

¹ <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-28-zhovtnia-2020-r-s1150-161222>.

² <https://www.kmu.gov.ua/news/vidbulasia-koordynatsiinarada-v-ramkakh-pidhotovky-uchasti-ofitsiinoi-delehatsii-uriadu-ukrainy-v-67-ii-sesii-komisii-zi-stanovyshcha-zhinok>

— До початку широкомасштабної агресії росії Україна не мала розуміння й досвіду подолання СНПК. Чи підготували ми зараз достатню кількість кваліфікованих кадрів для цього?

— Це дуже важливе запитання. І, відповідаючи, маю зазначити, що до сексуального насильства стосовно українських громадян і громадянок росіяни вдавалися від самого початку війни проти України — з 2014 р. Бо насильство, зокрема щодо жінок, насильство в сім'ях є базовою рисою традиційних духовних скрепів росіян, «руського міра». Жорстокість — це невід'ємна складова російської імперської ментальності та її носіїв, якими стало фактично все населення рф. І звідси надзвичайні прояви жорстокості з боку цього російського «колективного Чикатіла», не виправдані жодними воєнними потребами.

Давайте визнаємо, що свідомість певної частини наших громадян і громадянок, яка формувалася на брехливій ідеологемі про «дружбу братніх народів», не була готовою до сприйняття російської жорстокості не як випадкової, суб'єктивної поведінки окремих окупантів (і звідси риторичні запитання: як таке може бути, чому вони так поводяться тощо), а як системних, організованих дій, заохочуваних і підтримуваних не лише російським військовим та політичним керівництвом, а й широкими групами населення. Згадаймо інформаційні перехоплення розмов російських військових із друзями та членами родин, у яких вони «смакують» і толерують варварські дії та вбивства і які є виявом ненависті до всього українського.

Тому, проводячи інформаційні кампанії та навчання, ми обов'язково маємо зважати на такі ідеологічні засади російської політики, ментальності та дій.

Підготовка кадрів — це теж частина державної політики, яку ми виконуємо. І сьогодні я можу сказати: так, ми вже маємо навчених фахівців і фахівчинь — слідчих, прокурорів і прокуророк, соціальних працівників і працівниць, адвокатів і адвокатес, юристів і юристок, фахівців і фахівчинь органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Робота ведеться, зокрема, спільно з командою експертів Офісу Прамілі Паттен.

Упродовж минулого року було розроблено та проведено чимало тренінгів. На початках вони мали здебільшого ознайомчий характер, головне було подати інформацію, що така проблема існує, пояснити її специфіку та навчити комунікувати з тими, хто постраждав від воєнних злочинів. Працювали й продовжують працювати над цим Тренінговий центр прокурорів, Національна академія Служби безпеки України, Національна академія внутрішніх справ, Національна школа суддів України, Національне агентство державної служби України, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, Національна соціальна сервісна служба України. Ці тренінги проводили та розробляли в співпраці з міжнародними та громадськими організаціями.

ГО «Інформаційно-консультативний жіночий центр» спільно з Апаратом Урядової уповноваженої з питань гендерної політики організувала та провела впродовж вересня 2022 р. – січня 2023 р. тренінги для майже 2 тис. представників і представниць деокупованих громад Київської, Чернігівської, Сумської, Херсонської, Харківської областей.

Асоціація жінок-юристок «ЮрФем» спільно з Офісом Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та

євроатлантичної інтеграції здійснила навчання понад 300 адвокатів та адвокатес, представників і представниць громадських організацій та правоохоронних органів.

ООН Жінки спільно із DCAF та ІКЖЦ провели тренінги для поліцейських з усіх областей України. І таких прикладів чимало.

Важливо сказати, що достатньо чутливими до проблематики СНПК виявилися правоохоронці. І не лише через прагнення розкрити злочини, скоєні російськими агресорами. У попередні роки завдяки тренінгам вони набули чималого досвіду щодо відстоювання прав людини, ґендерної рівності, протидії ґендерно зумовленому насильству. Тоді ж було сформовано критично важливу групу фахівців і фахівчинь із числа радників і радниць, відповідальних структурних підрозділів, уповноважених осіб, які розуміють важливість урахування ґендерних аспектів у своїй роботі.

Тепер ми вдаємося до тренінгової спеціалізації, тобто навчаємо з урахуванням напрацьованого досвіду, спілкування з постраждалими й тих грабелів, на які вже наступали.

Саме такий підхід запроваджують усі партнери проєкту «Вистоїмо разом. Вдосконалення системи підтримки постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК)». Він працює в 14 регіонах і спрямований на локалізацію державної політики.

Локалізація включає і підготовку тих фахівців та фахівчинь, які є на місцях. Треба зважати, що чимало потерпілих від СНПК проживають у містечках і селах та потребують відповідних послуг.

Зараз у рамках цього проєкту проходять зустрічі з усіма партнерами в регіонах, а це обласні військові

адміністрації, місцеве самоврядування, громадські та міжнародні організації, засоби масової інформації, освітні заклади.

Працюємо й онлайн, й офлайн. Нещодавно проводили заходи в Кропивницькому, Запоріжжі, Дніпрі. У залах перебувало по 50–60 осіб, але ще щонайменше по 20–30 людей, які представляли місцеві громади, контактували щоразу з нами дистанційно. Сьогодні такий формат роботи став уже звичним для нас.

— Які міжнародні структури першими зреагували на масові повідомлення про СНПК на звільнених українських територіях?

— Після звільнення окупованих частин півночі України першими нашу країну відвідали представники Фонду доктора Деніса Муквеге та Глобального Фонду тих, хто пережив насильство, які засновані нобелівськими лауреатами — уже названим доктором Муквеге та Надею Мурад. Хочу їм особливо подякувати за партнерство. Фонд доктора Муквеге підтримує потреби тих, хто вижив у світі, де сексуальне насильство як знаряддя війни більше не толерується й несе наслідки для окремих злочинців і держав. Це саме та позиція, яку розділяє Україна.

«Співпереживання та підтримка — це те, що робить нас людьми і відрізняє від російських загарбників, які радіють чужому горю».

Глобальний фонд тих, хто пережив насильство, займається питаннями репарацій для потерпілих від СНПК. Таку роботу він проводить і в Україні.

— Людям, які постраждали від сексуального насильства в умовах війни, важливо відчувати, що вони

не залишаються наодинці зі своїм болем. Але багато хто не може винести його назовні.

— Державна політика, про яку ми зараз говоримо, вибудовується навколо того, що постраждала людина має отримати допомогу, зрозуміти, що вона не сама зі своєю проблемою. І ми вважаємо, що, отримавши підтримку та повіривши в себе та в тих, хто допомагає, ця людина може сприяти всім складовим системи кримінального судочинства в досягненні справедливості. Тоді вже мають починатися контакти з правоохоронцями, тому що відновлення справедливості та покарання винних також дуже важливі і роль постраждалих тут є значущою. І повідомлення про факти допомагає уникнути безкарності злочинців. Але спочатку — допомога.

Сьогодні в Україні дедалі більше формується відкрите суспільство. А воно передбачає уважне ставлення до кожної людини, до її проблем. Так, різним постраждалим потрібно допомагати по-різному, це ж індивідуально, але при цьому ми не маємо бути черствими. Співпереживання та підтримка — це те, що робить нас людьми й відрізняє від російських загарбників, які радіють чужому горю.

— Сьогодні Україна напрацьовує дуже серйозний досвід подолання різноманітних викликів війни, нав'язаної нам росією. Чи допоможе він нам у майбутньому стати серйозним гравцем на міжнародній арені?

— Пам'ятаєте колишні дискусії, у яких ішлося про те, що Україна взагалі не цікава держава, що вона є об'єктом політики, що її просто використовують. Так от, Україна — це суб'єкт політики. І ми сьогодні своїм досвідом, своїми прикладами показуємо, що працює, а що не працює. Наші юристи та юристки вже порушують питання про необхідність внесення змін до низки конвенцій, зокрема до Женевських. Наші жіночі

організації вбачають потребу в оновленні Резолюції 1325, міжнародних документів, які стосуються сексуального насильства. Ми маємо своє бачення відповідних змін. Тому що досвіду такої війни, яку сьогодні росія веде в Україні, після Другої світової у світі не було.

Сьогодні система колективної безпеки зазнає кризи. Про це багато говорять. Я думаю, що це зумовлено й тим, що свого часу вона формувалася без участі жінок, без урахування їхніх інтересів, досвіду й потреб. У цій системі мають бути присутніми всі групи населення.

І це якраз те, що Україна також привносить завдяки своєму активному жіночому руху, участі жінок і жіночій дипломатії. Згадаймо, що на початку широкомасштабної російської агресії українські делегації до Європарламенту та Ради Європи формувалися переважно з жінок — чоловіки мобілізаційного віку не могли виїжджати за кордон за чинним на той час законодавством. І наші політикині посприяли тому, що там ухвалювали всі проукраїнські резолюції.

Олена Зеленська активно працює на міжнародному рівні, згуртовуючи країни та організації навколо підтримки України. На це спрямовують свої зусилля й наші віцепрем'єр-міністерки, міністерки, урядовиці, амбасадорки.

Очільниці громадських організацій «Ла Страда-Україна» та «Український Жіночий Фонд» торік онлайн виступали в Раді Безпеки ООН. Загалом це безпрецедентний факт. А мені випала відповідальність виступати в Радбезі ООН уже цього року — 7 березня.

Україна є серйозним гравцем на міжнародній арені з авторитетним голосом. Так само важливо, щоб у державній політиці ми не забували про голос постраждалих, який обов'язково має бути почутим!

Додаткова інформація

Після підписання Рамкової угоди щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство в травні 2022 р. Офіс СПГС Праміли Паттен надає широку й конкретну підтримку просуванню всіх сфер Рамкової угоди та її плану реалізації. Група експертів з питань верховенства права та сексуального насильства в умовах конфлікту в Офісі Спеціальної представниці Генерального секретаря ООН підтримує роботу підкомпоненту щодо:

а) підзвітності та доступу до правосуддя, започаткувавши серію розслідувань і судових переслідувань, зосереджених на постраждалих, направлення експерта з міжнародного права до підрозділу СНПК в Офісі Генерального прокурора, надання психолога цьому ж підрозділу та підтримка зусиль із реформування законодавства;

б) відшкодування шляхом направлення міжнародного експерта разом з МОМ, сприяння консультаціям та консультування щодо розробки законодавства з цього питання;

в) торгівлі людьми, розпочавши дослідження зв'язку між СНПК і торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації, щоб скерувати юристів-практиків.

UN Action Network (Мережа дій ООН) під головуванням Спеціальної представниці Генерального секретаря ООН започаткувала в Україні скоординований багато-секторальний проєкт у партнерстві з Урядом, громадянським суспільством і мережею постраждалих, щоб запобігти сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, і розширити можливості тих, хто постраждав, відповідно до всіх п'яти основних напрямків реалізації Рамкової угоди. Проєкт, серед інших сфер, зміцнить

спроможність систем охорони здоров'я та правової інфраструктури для надання цілісної підтримки та послуг, наприклад, підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, життєво необхідної медичної допомоги, доступу до безкоштовної юридичної підтримки та тимчасового відшкодування, а також розширить можливості Центрів допомоги врятованим. Нарешті, Офіс Спеціальної представниці Генерального секретаря ООН виступив лідером у проєкті, який підтримано Європейською Комісією і який посилює спроможність Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Урядової уповноваженої з питань гендерної політики, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства соціальної політики, а також команди ООН в Україні для забезпечення виконання зобов'язань Рамкової угоди про співпрацю.

Червень 2023 р.

Христина Кіт, Олена Сотник
РЕПАРАЦІЇ ДЛЯ ПОТЕРПІЛИХ
ВІД СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА В ПЕРІОД ВІЙНИ

19 червня відзначається Міжнародний день боротьби з сексуальним насильством в умовах конфлікту (СНПК). Напередодні ми зустрілися з Оленою СОТНИК, радницею Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, та Христиною КІТ, керівницею Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем», і обговорили питання щодо перспектив впровадження в нашій країні системи репарацій для потерпілих від СНПК та інших воєнних злочинів, скоєних російськими окупантами.

Христина Кіт: — Система репарацій передбачає великий комплекс заходів, спрямованих на відновлення людини, її здатності продовжувати розвиватися, жити та працювати й більше ніколи не зазнавати насильства.

Люди найчастіше думають, що репарації — це винятково грошова форма виплат, відшкодування або компенсацій. Насправді міжнародні практики передбачають кілька форм репарацій.

Одна з них — реституція. Це заходи для повернення постраждалої особи, її майна до початкового стану, який був до війни, до травматичних подій. Наприклад, людина може розраховувати на відновлення конфіскованої, зруйнованої власності тощо.

Інша форма репарацій — сатисфакція. Люди, які зазнали СНПК, під час кількох досліджень підкреслювали, що для них вкрай важливо, щоб держава визнала їхній статус постраждалих від такого виду воєнного злочину. Насамперед — на законодавчому рівні. А в деяких країнах, зокрема в Косово, Боснії і Герцеговині, Колумбії, де були збройні конфлікти та здійснювалося сексуальне насильство, для нагадування про постраждалих від нього встановлено пам'ятні знаки, проводять різні кампанії. Це роблять для того, щоб підкреслити, скільки людей постраждало та яким чином це вплинуло на їхнє життя, і щоб суспільство, у якому ці люди живуть, розуміло, з якими викликами вони стикаються.

Також однією з важливих форм репарацій є реабілітація. Вона передбачає соціальну, медичну, психологічну допомогу у відновленні постраждалих, для можливості людини навчатися та працювати. Такі програми допомагають людям інтегруватися в суспільство та продовжити те життя, яке мали до війни. Бо інколи діти чи студенти та студентки, які зазнали СНПК, через стан здоров'я не можуть продовжувати навчання. Або людина не може працевлаштуватися. За свідченням однієї з постраждалих від сексуального насильства, їй важко перебувати в колективах. Вона виявилася настільки психологічно травмованою, що не здатна комунікувати.

Звісно, ще є компенсації. Це вже власне грошові кошти. Тут надзвичайно важливо згадати про невідкладні та довгострокові компенсації. Ми розуміємо, що сьогодні війна в Україні ще не закінчилася, але люди, які зазнали сексуального насильства, мають за щось жити. Часто вони втратили дім, роботу, а головне — своє здоров'я, тому їх потрібно підтримати й дати їм певні проміжні виплати. Сьогодні в Україні напрацьовується механізм

таких невідкладних компенсацій — яким чином їх виплачувати, кому, з яких коштів.

Й остання, не менш серйозна форма репарацій, яка називається «гарантії неповторення». Global Survival Fund (GSF) — Глобальний фонд тих, хто пережив насильство, упродовж 2014–2015 рр. проводив дослідження серед українців і українок, які потерпіли від сексуального насильства в результаті воєнних дій. І респонденти зазначали, що готові свідчити, якщо їхні діти матимуть гарантії, що вони ніколи не страждатимуть від таких злочинів. І така гарантія неповторення, зокрема, залежить від державних механізмів, які створюватимуться для забезпечення безпеки, превенції, посилення Збройних сил України. Це також залежить від міжнародних інституцій. Ми говоримо про те, що країни НАТО, Євросоюзу та інші мають зробити все, щоб більше таких міждержавних збройних конфліктів не відбувалося.

— Чи достатньо цього для забезпечення гарантії неповторення?

Христина Кіт: — Безперечно, потрібно працювати і з українським суспільством. Гарантії неповторення залежать і від нашої з вами здатності розуміти, що толерувати будь-яке насильство, зокрема й сексуальне, просто неможливо. Суспільство не повинно потурати віктимблеймінгу — це термін, який означає звинувачення самої постраждалої особи. Мовляв, він / вона самі винні, що не виїхали, не втекли, не сховалися, тож і зазнали СНПК. На жаль, такий підхід ще має місце серед наших співгромадян і співгромадянок. І ми маємо провести велику роботу з виховання відповідної культури, свідомості, сексуальної освіти, щоб поламати ці стереотипи, стигматизацію, які на сьогодні нерідко стримують потерпілих від того, щоб розповідати свої історії. Тож

через це досі ми маємо незначну кількість ідентифікованих випадків.

— У чому полягає різниця між невідкладними репараціями та загальною системою репарацій?

Олена Сотник: — Невідкладні репарації надаються тим людям, у яких травма, спричинена воєнним злочином, дається взнаки вже зараз. Вона складна, може бути фізичною, психологічною або фізичною та психологічною водночас. Відповідно цій людині потрібно невідкладно надати певну допомогу, зокрема медичну, психологічну, моральну, фінансову тощо.

Такі репарації відрізняються від класичної системи репарацій, де треба чекати, поки країна-агресор компенсує збитки та втрати людям і країні, на яку вона напала. У даному випадку головну роль дуже часто відіграють міжнародні організації. Наприклад, у випадку України для підтримки постраждалих від СНПК ми співпрацюємо з Global Survival Fund, Фондом Муквеге — ці фонди вже підписали Меморандум про співпрацю з українським Урядом. Вони готові надавати допомогу, й у них є на це певні фінанси. Одночасно Україна вже впродовж багатьох місяців надає інші форми невідкладних репарацій через Центри допомоги врятованим.

«Крім того, що агресор має відповідати за свої воєнні злочини, на нього, згідно з міжнародним гуманітарним правом, ще покладаються всі зобов'язання щодо виплати компенсацій і репарацій».

Цей вид репарацій тимчасовий. Коли з'явиться загальна система репарацій, невідкладні перестануть застосовувати. На сьогодні їхній великий плюс полягає в тому, що завдяки ним ми зможемо допомогти

в найбільш складних випадках тут і зараз, а також тестується загалом механізм репарацій: що працює, що не працює, що допомагає людям, що не допомагає, що ефективно, що неефективно. Це дозволить нам чіткіше визначити схему докладання наших зусиль та оптимізувати використання ресурсів у майбутньому.

— **Яка різниця між репараціями та соціальною допомогою?**

Олена Сотник: — Соціальна підтримка і допомога — це історія мирного часу, це обов'язок держави. А репарації — це ситуація, пов'язана з абсолютно нестандартними умовами, у нашому випадку — з війною. Тому що люди потерпають через різні види воєнних злочинів, і має місце саме відповідальність агресора та завдання відновлення стану людей і речей до війни. Крім того, що агресор має відповісти за свої воєнні злочини, на нього, згідно з міжнародним гуманітарним правом, ще покладаються всі зобов'язання щодо виплати компенсацій і репарацій. Я думаю, що в ситуації з російською війною в Україні репарації зіграють не лише фінансово-відновлювальну функцію, вони повинні насамперед виконати моральну функцію та відновлення справедливості. Якщо весь світ тиснутиме на росію, вона буде змушена визнати свою провину. Це теж частина репарацій.

Христина Кіт: — Соціальна допомога, підтримка — це лише одна зі складових. Для її надання не потрібно запроваджувати окремий закон чи окрему систему. В Україні надається комплекс соціальної допомоги людям, які перебувають у різних обставинах. Але для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, цього недостатньо. Потерпілі потребують ширшої підтримки, зокрема комплексної реабілітації з урахуванням потреб постраждалих.

«Одна ситуація, коли людина отримала психологічну травму через вибухи чи постійне перебування в укритті, а друга — коли людина переживає травму внаслідок порушення її сексуальної автономії та недоторканності, вторгнення в її тіло та наругу над ним».

— Чому запроваджується система репарацій для постраждалих від СНПК? Чому ми виділяємо саме цю категорію людей?

Олена Сотник: — СНПК — це специфічний вид воєнного злочину, який тягне за собою дуже травматичні наслідки. А самі постраждали від сексуального насильства — приховані, більшість із них не заявляє про скоєний щодо них злочин. І якщо ми не встановимо спеціальну систему репарацій та адміністративну систему визнання їхнього статусу, ми можемо ніколи не дізнатися про реальні цифри жертв.

На сьогодні зафіксовано близько 200 випадків СНПК. Але з того, як працюють психологи на деокупованих територіях, зрозуміло, що ми не знаємо навіть десятої частини кейсів. Тобто, це були системні масові явища під час російської окупації. Враховуючи особливості українського менталітету, постраждалим, особливо в селах і маленьких містечках, просто соромно розповідати про наругу, якої вони зазнали.

Ще одна особливість — на відміну, наприклад, від жертв катування, де нам не треба просити розказати про отримані травми — ми просто їх бачимо й можемо допомогти. Із постраждалими від СНПК фізичні травми неочевидні, а психологічні важко виявити без допомоги спеціаліста. Тому історія із сексуальним насильством — прихована, неочевидна.

Додатковий момент. У суспільстві ще немає такої віри в правосуддя, щоб справді звертатися до поліції, прокуратури. Для того щоб допомогти потерпілим, немає іншого способу, ніж встановити для них спеціальну систему. І саме зараз. Бо якщо з травмою від сексуального насильства не впоратися на перших стадіях, у перші місяці, потім відбуваються незворотні процеси.

Христина Кіт: — Звісно, сьогодні постраждалими від війни є всі мешканці України. І всім потрібна допомога — у тій чи іншій формі. У нас уже прийнято закон, який передбачає відшкодування й компенсацію за збитки, завдані майну, обговорюються й інші питання в цьому напрямку. Але до постраждалих від СНПК потрібно застосовувати інший підхід, передбачати інші програми реабілітації. Тому що є різниця в самій травмі, якої зазнала людина, та в її наслідках. Одна ситуація, коли людина отримала психологічну травму через вибухи чи постійне перебування в укритті, а інша, коли людина переживає травму внаслідок порушення її сексуальної автономії та недоторканності, вторгнення в її тіло та наругу над ним.

«Відповідно до міжнародного права, держава, люди якої постраждали від воєнних злочинів, зокрема від СНПК, має створити механізми, законодавчу базу для впровадження репарацій».

Рівень стигматизації, який нині існує в суспільстві, не дає можливості потерпілим від СНПК свідчити про пережите ними. На мою думку, запровадження системи репарацій для таких постраждалих сформує в них упевненість, що держава готова їх слухати, що фахівці, які з ними працюватимуть, розуміють, із якою вони

травмою стикаються, та забезпечать конфіденційну та якісну допомогу.

— Хто має забезпечити репарації постраждалим від СНПК? Яка тут роль держави та недержавних структур?

Христина Кіт: — Відповідно до міжнародного права, держава, люди якої постраждали від воєнних злочинів, зокрема від СНПК, має створити механізми, законодавчу базу для впровадження репарацій. Україна зараз працює над розробкою відповідного законодавства.

Вагомості роботі в цій царині додала Рамкова програма про співробітництво у сфері запобігання та протидії сексуальному насильству в умовах війни, яка на початку травня 2022 р. була підписана між Урядом України та системою ООН. На її виконання був розроблений Імплементацийний план, один із розділів якого присвячений репараціям і компенсаціям.

Ну і, звичайно, велика функція держави полягає також у створенні спеціального Фонду та його наповненні, щоб забезпечити постраждалим проміжні виплати.

Громадські організації долучаються до цього комплексу завдань у різних формах — в експертній, у формі підтримки державних інституцій. Наприклад, ми у квітні організували для наших урядовців навчальну поїздку до Женеви для кращого опанування міжнародним досвідом роботи з репараціями та впровадження його в Україні.

Окрім того, поки в нашій країні ще не ухвалено спеціальний закон щодо постраждалих від СНПК, не впроваджено спеціальних реабілітаційних програм на державному рівні, саме громадські організації надають чимало соціальних послуг цим людям — психологічну й медичну допомогу та юридичну підтримку.

Олена Сотник: — Роль держави є однією з ключових і визначальних, тому що держава встановлює рамки — який вигляд матимуть репарації. Україна пішла дуже розумним шляхом. Зараз створюється міжнародний Реєстр постраждалих, буде міжнародна комісія, яка визнаватиме право цих постраждалих на виплати, запроваджується міжнародний Фонд виплат тощо. Імовірно, буде ще й внутрішня окрема система репарацій. Хоч це питання майбутнього та має бути напрацьовано відповідні закони, підзаконні нормативні правові акти.

Репарації має виплачувати країна-агресор. Але ми з вами розуміємо, що цих репарацій можна чекати дуже довго. Тому роль нашої держави зараз — закумулювати максимально всі свої політичні, дипломатичні, правові зусилля для того, щоб через міжнародний тиск і дипломатичні домовленості переконати наших партнерів конфіскувати російські активи, які є на території інших країн, і спрямувати ці активи до українського Фонду виплати репарацій.

Додатково не виключається можливість часткового покриття таких виплат різними міжнародними організаціями, країнами-партнерами, бо суми, очевидно, дуже вагомі й вони продовжують щодня збільшуватися.

І зараз ми говоримо не лише про потерпілих від СІПК. Ідеться також і про людей, які піддавалися катуванням, які втратили житло та зазнали інших збитків від злочинних дій російської федерації в цій війні.

Україна нині перебуває у важкій економічній ситуації. Нам би закрити базові потреби й базові соціальні потреби. Якщо ми зараз покладемо на плечі держави ще якусь частину репарацій, ми цього просто не витягнемо. Це будуть завищені очікування та розчарування українців.

— Чи підтримує міжнародна спільнота наші ідеї щодо розробки механізму стягнення репарацій?

Олена Сотник: — Європейський Союз, Європейська комісія, країни ЄС однозначно говорять, що право України — отримати репарації, а обов'язок росії — виплатити їх. Подібну позицію розділяють Сполучені Штати, Канада, тобто всі наші ключові партнери.

Але коли росія не визнає в принципі своєї провини, треба мати «план Б» із цього питання. І от конфіскація російських активів — один із таких варіантів. Бо таких активів у світі чимало, вони покриють велику частину репараційних потреб.

В Україні вже відбувається конфіскація російських активів. Вони спрямовуються до бюджету на різні потреби — на безпеку тощо. Але зараз наше ключове завдання — переконати всіх партнерів, особливо США, Велику Британію, країни ЄС у тому, щоб конфіскувати російські активи на користь України. Скажімо, в Сполучених Штатах дуже багато таких активів. У Канаді, яка давно вже ухвалила необхідне законодавство, мало активів російської федерації. Велика Британія, Австрія — це країни, які були умовно «безпечними гаванями» для зберігання та реінвестування російських «брудних» грошей, тому їхній внесок може бути вагомим.

Окремо даним питанням опікується Європейська комісія, яка напрацьовує основи для всіх країн ЄС — для них дуже важливо мати серйозне правове підґрунтя, щоб потім росія через міжнародні суди не мала шансів отримати компенсації вже із цих країн. Тобто, юридична чистота цього механізму дуже важлива.

— Які практики впровадження системи репарацій в інших країнах? Що з них може спрацювати в Україні?

Олена Сотник: — У нас іде міжнародний конфлікт, це війна однієї країни проти іншої, і це дуже важливо

розуміти. Не можна однаково оцінювати досвід усіх країн, ми маємо зважати на ту ситуацію, яка найбільш наближена до нашої. Водночас, якщо ми говоримо саме про постраждалих від СНПК, то орієнтуємося на більш вдалі практики імплементації. Це Колумбія, Перу, Косово, Боснія і Герцеговина, хоч і там теж не все ідеально, і ми враховуємо уроки та помилки. Проте системи працюють, у деяких країнах десятки тисяч людей отримали репарації, і не лише постраждали від сексуального насильства.

Якщо підвести спільний знаменник, то всі ці країни демонструють, що ефективним є адміністративний підхід — створення Реєстру постраждалих, запровадження мінімальних стандартів доказування, коли постраждалі не повинні приносити купу довідок на підтвердження з'валтування. Мінімальний стандарт доказування передбачає, що людина подає заяву, в якій детально описує ситуацію, яка з нею сталася. Відтак завдання правоохоронних органів, органів безпеки перевірити, наскільки ці факти збігаються з реальними подіями на місці.

У деяких країнах ще використовують додатково свідчення інших осіб, наприклад, сусідів чи родини, для того, щоб підтвердити позицію. Але ще раз підкреслю: це не кримінальний процес, тому використовується мінімальний стандарт доведення. Де-факто центральне — це довіра до того, що людина говорить, і бажання цій людині допомогти.

Тому саме таким шляхом, я вважаю, варто Україні рухатись у встановленні статусу постраждалих від СНПК. Що простішу й одночасно конфіденційнішу систему ми створимо, то кращою вона буде для потерпілих та ефективніше працюватиме.

«...той факт, що під час війни ми займаємося невідкладними репараціями, — це вже унікальна історія. У Косово до репарацій жертвам СНПК прийшли через 10 років після закінчення конфлікту».

Щодо грошових компенсацій як виду репарацій. У різних країнах є різні форми й підходи. Десь оцінюють моральну шкоду й визначають суму її відшкодування. У Косово, наприклад, призначають пенсії, які виплачують щомісяця. Наші тамтешні колеги говорили, що це великий плюс, бо пенсії піднімають статус тих жінок, адже вони приносять гроші в родину.

У Мексиці потерпілим оплачували навчання й визначали певну грошову компенсацію, щоб людина могла щось почати спочатку або покрити якісь свої витрати. До цього обов'язково додавали ще якісь медичні та психологічні послуги, наприклад пов'язані з відновленням через СНПК.

— До якої системи загальних репарацій схиляється Україна?

Олена Сотник: — На теперішньому етапі наша країна ще не обрала загальну систему репарацій. Зараз ми працюємо виключно з невідкладними репараціями для тих, хто їх найбільше потребує.

Паралельно Україна вже зараз одним із напрямів обрала шлях для невідкладного відновлення житла, зруйнованого під час війни. Працює це через заявки й оцінні комісії. За великим рахунком, це теж форма репарацій. Й Україна могла б забезпечити процес регресу для майбутньої компенсації тих витрат, які вона спільно з нашими партнерами несе замість агресора.

Хочу підкреслити: той факт, що під час війни ми займаємося невідкладними репараціями, — це вже

унікальна історія. У Косово до репарацій жертвам СНПК прийшли через 10 років по закінченню конфлікту. У нас так не буде, ми вже працюємо з питанням невідкладних репарацій. Хоч у найближчий рік навряд чи варто сподіватися на встановлення чіткого розуміння щодо загальної системи репарацій. Бо війна триває. Ми ще взагалі не знаємо, з чим вийдемо із цієї війни, якою буде кількість наших втрат, кількість жертв і які необхідні умовні обсяги ресурсів для покриття всім жертвам. Є ще питання балансу та справедливості: не можна одним дати, а іншим — ні. Тому поки що рамки загальних репарацій лише обговорюють.

— Як отримати допомогу постраждалим від СНПК за умови, коли систему репарацій ще напроцьовують?

Олена Сотник: — Ми маємо розуміти, що держава вже надає допомогу потерпілим від СНПК. Вони її отримують у Центрах допомоги врятованим, створених за сприяння Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA), та пропонують юридичну, медичну та іншу підтримку. Хоч це й не називається системою репарацій, але значну частину її функцій виконує.

Наступне завдання для держави щодо підтримки постраждалих від СНПК — це запровадження невідкладних репарацій, до яких можуть додатися й певні фінансові виплати. Пізніше має запрацювати загальна система репарацій. Якою вона буде, стане зрозуміло ближче до завершення війни та чіткішого усвідомлення, якими ресурсами для цього володіємо, як стягуватимуться збитки з росії та якою буде підтримка міжнародної спільноти в цих питаннях.

Червень 2023 р.

Хайме Надаль, Мустафа Ельканзі
**ФОНД ООН У ГАЛУЗІ
НАРОДОНАСЕЛЕННЯ
ДОПОМАГАЄ УКРАЇНІ ДОЛАТИ
НАСЛІДКИ СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО
З ВІЙНОЮ**

Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA) є одним із ключових партнерів Уряду України з надання допомоги постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК). Про її особливості та перспективи подальшої співпраці говоримо з Представником UNFPA в Україні Хайме НАДАЛЕМ та його заступником, старшим координатором із надзвичайних ситуацій Мустафою ЕЛЬКАНЗІ.

— Яку допомогу в подоланні наслідків СНПК Фонд надає Україні?

Хайме Надаль: — Від початку російського вторгнення UNFPA не покидав Україну, ми продовжували працювати. На початках головним нашим завданням була підтримка тих сервісів, які започаткували ще 2015 р. Це притулки, кризові кімнати, гарячі лінії, денні центри для всіх, хто потерпав від гендерно зумовленого та домашнього насильства. Ми розуміли, що мільйони жінок і дівчат, які є внутрішньо переміщеними особами, потрапляють під вищий ризик домашнього насильства та сексуального насильства, пов'язаного з війною.

3 квітня минулого року ми організували 100 мобільних бригад у 21 області України, які надають психологічну, соціальну допомогу, займаються перенаправленням до юристів і багато працюють у центрах для переселенців. Мобільні бригади соціально-психологічної допомоги працюють у координації з Офісом Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Міністерством соціальної політики України. За цей час такі мобільні бригади вже надали допомогу понад 160 тис. осіб, здебільшого жінкам.

Але на цьому ми не зупинилися. У квітні-травні, коли звільнили Бучу та Ірпінь і почали з'являтися жахливі історії про постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, ми намагалися спершу надавати допомогу потерпілим нашими наявними сервісами. Але після переговорів, консультацій з українським Урядом зрозуміли, що така робота потребує комплекснішого підходу. Тому вирішили запустити Центри допомоги врятованим. Це унікальний сервіс, аналогів якому ні в Україні, ні у світі до цього не було.

Центри допомоги врятованим створено за ініціатииви Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, за сприяння Урядової уповноваженої з питань гендерної політики, за підтримки UNFPA, Фонду ООН у галузі народонаселення.

«Тема насильства, пов'язаного з війною, сама по собі складна. Так само складною є й тема сексуального насильства. Коли вони поєднуються, то перетворюються на екстремально важку проблему і для постраждалих, і для суспільства, і для роботи з потерпілими».

Перший Центр ми відкрили в липні 2022 р. в Запоріжжі. Тепер такі вже працюють в 11 містах, зокрема в Києві, Дніпрі, Львові, Полтаві, Чернівцях, Мукачеві, Одесі, Кропивницькому. Також перебуваємо в процесі запуску мобільних Центрів допомоги врятованим у Херсоні та Харкові. Принагідно додам, що наші фахівці вже працювали, надавали допомогу потерпілим, коли трапилося затоплення в Херсоні.

Центри вже надали допомогу 16 тис. потерпілим, у 85 % випадків це були внутрішньо переміщені особи. Якщо говорити про кейси сексуального насильства, то на теперішній час маємо 108 таких випадків. Ідеться про людей, які наважилися попросити допомоги.

— У чому полягає особливість такої роботи?

Хайме Надаль: — Тема насильства, пов'язаного з війною, сама по собі складна. Так само складною є й тема сексуального насильства. Коли вони поєднуються, то перетворюються на екстремально важку проблему і для постраждалих, і для суспільства, і для роботи з потерпілими.

На жаль, досі жінки продовжують себе звинувачувати, бояться стигматизації суспільства, це зупиняє їх у намірах звертатися до фахівців. Я мав багато розмов із психологами Центрів допомоги врятованим. Вони говорили, що жінки та чоловіки, постраждалі від СНПК, не одразу починали розповідати свої історії. Часом це відбувалося лише під час 10-го чи 11-го сеансу терапії. Бо спершу їм потрібен певний рівень довіри, індивідуальна допомога, комфорт, упевненість у тому, що все відбувається конфіденційно й вони можуть не боятися.

— До вас звернулося небагато постраждалих від СНПК. Чи відповідає їхня кількість реальній статистиці?

Хаме Надаль: — 108 звернень — це значно менше за реальну статистику. Ми не можемо називати точних цифр, наскільки більше є конкретних кейсів, наразі ми просто розуміємо, що їх чимало. Наш підхід — дати сервіси тим, хто вижив, хто врятувався, щоб постраждалі отримали соціальну, психологічну допомогу. Коли вони почуватимуться вільно, то зможуть розповісти про свій досвід.

Сервіси в Центрах передбачають фізичну присутність. Але через стигму й через те, що певна категорія людей не має можливості фізичного доступу до Центрів, ми зрозуміли, що важливо запуснути онлайн-сервіси допомоги постраждалим, і створили онлайн-платформу «Аврора». Там люди також можуть отримати психологічну та психотерапевтичну допомогу, перенаправлення на локальні фізичні сервіси, наприклад, на ті самі Центри допомоги врятованим або інші, якщо така потреба виникає чи людина про це просить.

Онлайн-платформу «Аврора» створено UNFPA, Фондом ООН у галузі народонаселення за сприяння Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, Урядової уповноваженої з питань гендерної політики та за підтримки Уряду Великої Британії.

Попри те, що цей сервіс новий, він досить запитаний у суспільстві. Наразі маємо 424 кейси. Чверть із них стосується сексуального насильства, пов'язаного з війною. Оскільки прийом відбувається онлайн, це забезпечує високий рівень анонімності. Ба більше, ним можуть скористатися люди з окупованих територій, які не

мають можливості отримати необхідну допомогу — там або сервісів нема, або люди бояться до них звертатися. І тому хоч звернень не так багато, ми розуміємо, що «Аврора» є вкрай необхідною.

— Наскільки ефективно Фонд співпрацює з українським Урядом і громадськими організаціями?

Хайме Надаль: — Я вважаю нашу співпрацю надзвичайно ефективною. Ми маємо підтримку з боку Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної та Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко. Свідченням нашої тісної взаємодії є швидкість запуску Центрів допомоги врятованим.

Також у нас налагоджено давні зв'язки з ГО «Ла Страда-Україна», яка навіть на міжнародному рівні є дуже потужною громадською організацією. У попередні роки ми спільно запускали гарячі лінії для постраждалих від домашнього та гендерно зумовленого насильства, а тепер до цієї тематики ще додалися послуги для постраждалих від СНПК.

Для UNFPA дуже важлива розбудова сервісів на місцях. Зараз ми працюємо з 45 муніципалітетами, містами та громадами в Україні. Ми прагнемо, щоб було налагоджено системну співпрацю Уряду, громадських організацій, міжнародних партнерів у регіонах, щоб людина, яка потребує допомоги, чітко розуміла механізм її отримання.

— Чи завжди ви маєте розуміння та підтримку на місцевому рівні?

Хайме Надаль: — Це дуже залежить від місця. Десь було легко, десь — важче. Наприклад, 2015 р. ми починали працювати з темою гендерно зумовленого

насильства на Донбасі. І хтось із міських голів, громад був до цього відкритий, а хтось — ні. Але коли місцева влада побачила результати нашої роботи, до UNFPA почали звертатися навіть ті громади, які спершу не хотіли цієї допомоги.

Ми сповідуємо наступний підхід: інвестуємо доти, доки громада теж згодна й готова інвестувати. Перевіряємо дієвість роботи, наскільки ті сервіси, які розбудовують у регіонах, відповідають міжнародним стандартам. Навчаємо фахівців для того, щоб ця допомога була якісною.

«В Україні тема сексуального насильства, пов'язаного з війною, дуже складна й нова, тому не до кінця вивчена. Тут СНПК дуже жорстоке, воно завжди спрямоване на знищення гідності, це бажання тероризувати людей, це жорстоке порушення прав людини».

60 % українського населення мешкає в невеликих громадах, містечках. І тому для нас було важливо заручитися підтримкою Уряду, громадських організацій, щоб задовольнити їхні потреби. Але не хочу бути надто оптимістичним, бо досі є люди, які, на жаль, не знають, куди звертатися по допомогу. Останнє дослідження, яке проводили в сільській місцевості, показало, що 60 % жінок не поінформовані про це. Тому нам ще є над чим працювати.

— Наскільки добре опрацьована у світі проблема СНПК? Що нового в цьому питанні привнесла російська агресія проти України?

Хайме Надаль: — Насправді тему СНПК у світі доволі глибоко вивчено. Ми маємо приклад Балканських країн, зокрема Боснії, де сексуальне насильство теж

використовували як зброю у війні. Там надавали дуже багато свідчень, ми знаємо майже про 5 тис. випадків. Було запущено відповідні сервіси, і допомога була якісною.

В Україні тема сексуального насильства, пов'язаного з війною, дуже складна й нова, тому не до кінця вивчена. Тут СНПК дуже жорстоке, воно завжди спрямоване на знищення гідності, це бажання тероризувати людей, це жорстоке порушення прав людини. У майбутньому ми матимемо багато роботи, щоб глибинно дослідити цю проблему.

Поки що першочерговим завданням є надання допомоги постраждалим для подолання травми. І ми тісно працюємо з Урядом, з громадськими організаціями, з місцевими органами влади, щоб постраждалі не почувалися самотніми.

50 наших фахівців із різних Центрів допомоги врятованим пройшли спеціалізовані тренінги для постраждалих від сексуального насильства. Це навчання з різних аспектів надання допомоги, її стандартів, наприклад, з ідентифікації, роботи з травмою, балансу між терапією та психологічною підтримкою, кризових інтервенцій тощо. Дуже важливо навчити спеціалістів терапії, що не травмує, бо часто постраждалі через неякісну допомогу можуть травмуватися повторно.

Ми надаємо необхідні знання щодо цього юристам, соціальним працівникам, прокурорам, представникам урядових організацій. Також у Києві була нобелівська лауреатка, іракська правозахисниця Надя Мурад, яка зустрічалася з фахівцями Центрів допомоги врятованим, ділилася своїм досвідом і вивчала наш — як ми тут, в Україні, надаємо допомогу.

— Як український досвід реагування на СНПК може бути застосований у світовій практиці?

Хайме Надаль: — Спершу треба дослідити те, що насправді відбувається в Україні. Але дуже важливими є два аспекти роботи: швидкість реагування на СНПК та комплексність допомоги. У нас є сильний кейс-менеджмент, і постраждалі можуть в одному місці отримати допомогу, якої потребують, — юридичну, соціальну. Також хороша практика — це онлайн-рішення. Можливо, її не всюди може бути застосовано, але вона варта уваги.

— Чому саме Фонд народонаселення в системі ООН займається допомогою постраждалим від сексуального насильства?

Мустафа Ельканзі: — Це один із Фондів ООН, який займається підтримкою репродуктивного здоров'я і забезпеченням протидії насильству щодо жінок, ґендерно зумовленому насильству, яке включає сексуальне насильство, пов'язане з війною. Разом із травмою це насильство супроводжується соромом, самозвинуваченнями тощо. Про це важко говорити, ділитися цим досвідом. Але СНПК водночас потребує особливого підходу в наданні допомоги, який враховує всі ці ризики — і сором, і самозвинувачення. Для UNFPA важливим є глибоке вивчення тематики, комплексність допомоги та привнесення міжнародних стандартів в Україну для надання якісної підтримки постраждалим.

«Інколи потрібні роки для того, щоб звернутися по допомогу. І UNFPA планує стільки, скільки потрібно, продовжувати підтримувати постраждалих для того, щоб відновити їхній внутрішній баланс, їхній емоційний і фізичний стан».

Ми застосовуємо дуже важливий підхід, у центрі якого є винятково постраждалі та їхні інтереси. Надаємо медичну, юридичну та інші форми допомоги, але завжди зважаємо на те, чого бажають постраждалі. При цьому забезпечуємо повну конфіденційність і безпеку людей.

Прагнемо впевнитися, що чоловіки, хлопці, жінки та дівчата, які постраждали від сексуального насильства в умовах війни, не почуваяться кинутими напризволяще, що їх підтримує і український Уряд, і суспільство, і міжнародні організації.

— **Чи плануєте ви масштабувати допомогу Україні?**

Мустафа Ельканзі: — Зараз ми спостерігаємо зростання кількості звернень, кількості постраждалих. Тому мусимо розбудовувати свої сервіси, гарячі лінії, онлайн-сервіси. Це потребує більших не лише фінансових інвестицій, а й зусиль із нашого боку, з боку Уряду. Ми дуже тісно працюємо з українською владою для того, щоб імплементувати наші сервіси всередину державної системи надання допомоги, щоб вони мали довготермінове продовження.

Інколи потрібні роки для того, щоб звернутися по допомогу. І UNFPA планує стільки, скільки потрібно, продовжувати підтримувати постраждалих для того, щоб відновити їхній внутрішній баланс, їхній емоційний і фізичний стан.

Липень 2023 р.

Павло Замостьян, Ніна Ломпарт
В УКРАЇНІ УСПІШНО
ПРАЦЮЮТЬ СЕРВІСИ
ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД СНПК

UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення, надає допомогу українкам та українцям, які постраждали від різних викликів російської агресії, зокрема від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК). За партнерства UNFPA з Урядом України було відкрито Центри допомоги врятованим та онлайн-платформу «Аврора», спрямовані на підтримку потерпілих. Про роботу цих сервісів розмовляємо із заступником Представника UNFPA в Україні Павлом ЗАМОСТЬЯНОМ та проектною координаторкою цього Фонду Ніною ЛОМПАРТ.

— Звідки виникла ідея створення сервісів для постраждалих від СНПК?

Павло Замостьян: — Ми спільно з українським Урядом думали про те, як розширити наявні послуги для постраждалих від домашнього та гендерно зумовленого насильства й адаптувати їх до нових викликів, пов'язаних із війною. Одним із них було явище масового сексуального насильства, скоєного окупантами. Воно зумовило нові потреби в потерпілих осіб. Зокрема, в довготривалій психотерапевтичній підтримці. Не просто психологічній допомозі, скажімо так, легкого характеру, в кілька сеансів, а саме тривалого психотерапевтичного супроводу. Тому що травма

в тих, хто зазнав сексуального насильства, є дуже глибокою.

Ми розуміли, що постраждалі від СНПК не будуть одразу готовими спілкуватися, як ми кажемо, обличчя до обличчя — персонально. По-друге, вони, напевне, змінюватимуть місце проживання, виїжджатимуть на інші території, зокрема й за кордон. Водночас запит на психотерапевтів в Україні різко зріс, а їх тут дуже мало. Тому, щоб об'єднати фахову допомогу та уможливити доступ до неї з будь-якого місця в конфіденційній, сприятливій формі, ми дійшли висновку, що найкраще це зробити в онлайн-форматі.

31 травня 2022 р. за сприяння Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Урядової уповноваженої з питань гендерної політики та за підтримки Уряду Великої Британії ми відкрили онлайн-платформу «Аврора». Спочатку робили це на наших наявних ресурсах, це був тимчасовий варіант. Але потому наш давній партнер із бізнесу, провідна українська компанія «SoftServe», яка працює у Львові та є однією з найбільших ІТ-компаній у світі, допомогла нам створити її технічну частину, і тепер Платформа працює повноцінно.

— У чому особливості та переваги роботи цієї Платформи?

Павло Замостьян: — Сюди може звернутися кожен, хто відчуває потребу в психотерапевтичній допомозі, хто пережив полон, перебування на окупованій території, сексуальне насильство або якісь інші травматичні випадки. Вона працює абсолютно конфіденційно, люди можуть поділитися з фахівцями своїми історіями та бути впевненими в тому, що для них це не матиме жодних наслідків.

Друга перевага Платформи — вона екстериторіальна. Її послугами можна скористатися з будь-якого місця, де є доступ до інтернету, навіть з окупованих територій чи з-за кордону.

«Сексуальне насильство — це не лише зґвалтування. Огляд із роздяганням на блокпості — це теж сексуальне насильство. Але не всі, хто пережив таке, усвідомлюють, що є постраждалими й потребуватимуть допомоги. Що раніше вони це зрозуміють, то кращий прогноз реабілітації».

Людину скеровують до фахівців після певного тесту, який має визначити, якої саме допомоги вона потребує. Потому вона отримує можливість спілкуватися з психотерапевтом сам-на-сам, не змінюючи його впродовж усього курсу реабілітації. Це дуже важливо, тому що постраждалий чи постраждала один раз розповідає свою історію та не має повторювати її іншим спеціалістам, таким чином знову травмуючи себе.

— Наскільки запитаною виявилася така послуга?

Павло Замостьян: — На теперішній момент маємо близько 300 запитів на допомогу, із них її на постійній основі отримують 192 клієнти, більшість із них жінки — 180 осіб. І десь близько 25 % припадає на випадки різних форм сексуального насильства.

Сексуальне насильство — це не лише зґвалтування. Огляд із роздяганням на блокпості — це теж сексуальне насильство. Але не всі, хто пережив таке, усвідомлюють, що є постраждалими й потребуватимуть допомоги. Що раніше вони це зрозуміють, то кращий прогноз реабілітації.

Звичайно, люди можуть бути просто раді з того, що вижили. І коли вириваються з тих жахливих умов, мають інші першочергові потреби, не звертають увагу на психологічну травму. Але вона з часом матиме негативні наслідки. Тому роз'яснювати необхідність психотерапевтичної допомоги — це теж одне із завдань фахівців «Аврори».

— Окрім онлайн-платформи «Аврора» в Україні створюють Центри допомоги врятованим. Як швидко їх організовували?

Павло Замостьян: — Події в Бучі сколихнули світ масштабом злочинів. Багато неурядових, міжнародних організацій почали надавати допомогу постраждалим, зокрема й від сексуального насильства, пов'язаного з війною. Але потрібен був координаційний центр. Бо слід зазначити, що величезного позитивного міжнародного досвіду такої роботи немає, тому що про сексуальні злочини внаслідок війни зазвичай говорять вже після того, як війна закінчилася. І реакція настає запізно, коли вже багато чого втрачено.

Успіхом України є те, що саме Уряд почав звертати на це увагу одразу, щойно проблема стала очевидною. Він ініціював створення центрів допомоги, куди могли б звернутися всі, хто вважає себе врятованим, постраждалим. Ці центри, надаючи послуги, могли б дуже обережно виявляти потерпілих від СНПК, гендерно зумовленого насильства й надавати їм допомогу або скеровувати по неї до «Аврори» чи до інших сервісів. Можна сказати, це — своєрідні хаби допомоги. Ініціатива прийшла від Уряду. UNFPA — давні партнери з Офісом Віцепрем'єрки Ольги Стефанішиної. І вони звернулися до нас як до фахівців, що здатні швидко наповнити змістом їхню ідею. Дуже добре, що цей Офіс узяв на себе координаційну та лідерську функцію.

Центри допомоги врятованим створено за ініціати-ви Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, за сприяння Урядової уповноваженої з питань гендерної політики, за підтримки UNFPA, Фонду ООН у галузі народонаселення. Це пілотний проєкт, він повністю фінансується за рахунок гуманітарних коштів, які нам довіряють донори.

Ніна Ломпарт: — Ця мережа з'явилася в червні 2022 р. Перший Центр ми розгорнули в Запоріжжі. Це було реагуванням на окупацію Маріуполя та дотичних до міста населених пунктів, які полишали українські громадяни.

Центр було запущено за три тижні. Оперативність — це той ключовий підхід, яким ми й дотепер послуговуємося в роботі Центрів, відкритих потому. Ми намагаємося так само оперативно реагувати на всі події, які відбуваються в містах, де є Центри. Активно надаємо допомогу, якщо в містах трапляються обстріли. Нещодавній приклад нашої роботи — у Херсоні. Буквально за два дні ми доставили необхідні набори допомоги для місцевих жителів. Тому ми серед тих, хто виїжджає на місця обстрілів, надає допомогу безпосередньо на місці події.

Перебуваємо в постійній комунікації з усіма дотичними структурами, тісно співпрацюємо з ними, дослухаємося до людей, які розповідають про місцеві потреби. І далі ми рухалися за тими потребами, які визначали та бачили. Наступними містами, де відкривалися Центри, були ті, які влітку-восени приймали найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Відповідно Центри з'явилися в Дніпрі, Львові, Києві. Наступними стали Полтава, Кропивницький, Одеса. У західній частині країни зорієнтувалися на Мукачево, через яке

теж проходить багато людей, котрі переміщуються за кордон, на Чернівці.

Зараз маємо 9 Центрів, які працюють у стаціонарному форматі. Тобто мають приміщення та штат працівників. А в Харкові та Херсоні маємо «мобільні» Центри. Цього літа заплановано відкриття стаціонарного Центру допомоги в Харкові.

На сьогодні ми покриваємо практично всі частини України. Ми не говоримо наразі про всі обласні центри, бо такої потреби не фіксуємо. Але якщо побачимо, що в цьому є необхідність, то продовжимо рухатися далі по карті України.

Павло Замостьян: — Модель Центрів спрацювала, пішли люди, ми їх розмістили. У Запоріжжі Центр почав працювати в гуманітарному хабі, куди потрапляли всі внутрішньо переміщені особи, які приїжджали в місто на евакуаційних автобусах чи самостійно перетинали лінію зіткнення. Вони потрапляли в цей хаб, і в цьому була ідея: тут люди отримують гуманітарну допомогу, інші послуги, а поряд свої сервіси пропонує Центр допомоги врятованим. Пізніше, на жаль, наше місце розташування довелося перенести через питання безпеки — Запоріжжя почали обстрілювати інтенсивніше.

— Які послуги надають Центри допомоги врятованим?

Павло Замостьян: — Центри створювали як відповідь на виклик насильства, спричиненого війною. А також для того, щоб максимально заохотити постраждалих до усвідомлення, що вони потребують допомоги, і надати їм цю допомогу. А далі — розслідування злочину, покарання злочинців, компенсації. Це вже потім. Це все довготривале, але на даний час людина має перебувати не в стані травми.

Головне завдання — з'ясувати проблему, з якою людина зіткнулася через війну. Зазвичай вона має психологічний характер. Але буває і розгубленість: людина не знає, як зорієнтуватися, з чого почати. І тут фахівці Центрів можуть допомогти — роз'яснити, як діяти далі, коректно поцікавитися, що сталося з людиною.

Наша практика показує, що люди часто повертаються до Центрів по допомогу. Вони не завжди розкриваються під час першого контакту. Іноді для цього потрібна друга, третя, четверта консультація. Часом люди говорять не про себе, а від третьої особи. Але врешті-решт психологи знають, як допомогти людині розповісти свої історії, історії своїх дітей або батьків. Дехто приходить цілеспрямовано. Були випадки, коли говорили: «Я хочу спілкуватися з правоохоронними органами». Психолог теж був присутній під час цієї бесіди й організовував її так, щоб вона була менш травматичною.

Ми дуже активно наполягаємо на пріоритетності інтересів постраждалих. Віримо, що після кваліфікованої допомоги людина може жити нормальним життям, стати не жертвою, а постраждалою, але нормально жити після цього. Адаптуватись і жити.

— **Чи є регіональні особливості в роботі Центрів?**

Ніна Ломпарт: — Так, безумовно, ми спостерігаємо певні відмінності того, як працюють Центри допомоги врятованим у центральній частині України, у західній, у регіонах, наближених до сходу чи півдня. Ці особливості продиктовані тими потребами, з якими люди звертаються до Центрів. У Запоріжжі та Дніпрі ВПО потрібна оперативна психологічна допомога. Якщо говорити про Львів чи Мукачеву, то запити стосуються більше тимчасового облаштування чи житла. Відповідно,

це відображається на тих послугах, які хоче отримати наш потенційний клієнт і на яких зосереджуються наші працівники.

«Про сексуальне насильство, пов'язане з війною, люди переважно не говорять на перших консультаціях. Про це можуть розповідати через 2 тижні, через 2 роки, через 20 років. Тому будь-які показники кількості звернень географічно, періодично наразі не відображають жодних тенденцій».

Спочатку людина, яка полишила своє місце проживання, думає про безпеку, а вже на наступних етапах почне дбати про соціальне облаштування. Тож ми дуже чітко спостерігаємо, як внутрішньо переміщений українець рухається, наприклад, зі східної частини країни до західної. Його потребою десь біля Запоріжжя, Дніпра буде кризове обговорення допомоги від психолога, а вже ближче до Львова, до заходу — стратегічні питання щодо забезпечення свого майбутнього життя.

— Як часто до Центрів звертаються потерпілі від сексуального насильства, спровокованого війною?

Ніна Ломпарт: — Це запитання без відповіді. Тому що ця проблема прийшла в Україну з війною. Ми не маємо можливості повністю скопіювати зарубіжний досвід роботи із СНПК. Фахівці в Україні працюють з нуля, формують власні підходи, свої напрацювання.

Про сексуальне насильство, пов'язане з війною, люди переважно не говорять на перших консультаціях. Про це можуть розповідати через 2 тижні, через 2 роки, через 20 років. Тому будь-які показники кількості

звернень географічно, періодично наразі не відображають жодних тенденцій. Можемо отримати відповіді за кілька років, можливо, за кілька десятків років. Ми маємо звернення, але не можемо говорити про кількісні показники.

— **Хто переважно користується послугами Центрів?**

Ніна Ломпарт: — Абсолютна більшість наших клієнтів — це внутрішньо переміщені особи. Проте цей показник зазнає певних змін. Якщо рік тому вони становили 95–98 %, то тепер їх поменшало. Тому зараз маємо майже 85 % звернень від ВПО і 15 % — від мешканців громад, де є наші сервіси.

Це зумовлено тим, що Центри допомоги врятованим не налаштовані винятково на потреби ВПО. Це центри для всіх, хто потребує допомоги у зв'язку з тими змінами, які в їхнє життя принесла війна.

Переважну кількість звернень ми отримуємо від жінок. Цей показник коливається в межах 75 %, проте чоловіки також до нас звертаються. Їх відповідно 25 %.

Щодо віку, то основна категорія — це люди 18–59 років, проте є відсоток тих, кому понад 60 років. Маємо понад 10 % жінок віком 60 років і більше та близько 5 % чоловіків цієї вікової категорії.

У Центрах допомоги врятованим є психологи, які вміють працювати з дітками. Тому також послуги за згоди батьків ми можемо надавати й маленьким клієнтам. Кількість осіб, молодших за 18 років, становить 5–7 %.

Павло Замостьян: — Загалом на кінець травня 2023 р. послугами Центрів допомоги врятованим скористалися понад 16 тис. осіб. І саме в Центрах уперше ідентифікували понад 100 випадків СНПК.

«Україна продемонструвала політичну готовність до реагування, до надання послуг постраждалим від травматичних викликів, зокрема від СНПК, уже під час війни. Так практично ніхто не робив».

— Чи співпрацюють Центри з правоохоронними органами?

Ніна Ломпарт: — Центри допомоги врятованим мають чітко визначені принципи своєї роботи. Це безпечність, конфіденційність, безоплатність, а також безумовність. Жодна людина, яка звертається по допомогу, не зобов'язана жодним чином, жодним документом, жодною дією, жодною світлиною, SMS-повідомленням, будь-чим доводити працівникам, що вона є постраждалою, для того, щоб отримати допомогу. Відповідно, наш принцип безумовності позначається на взаємодії з поліцією та правоохоронними органами. Ми не фіксуємо ці злочини, ми не передаємо цю інформацію.

Водночас співпраця з правоохоронними органами у нас налагоджена щодо тих постраждалих, які готові до цього. Якщо ми отримуємо від людини, яка звертається до Центру допомоги врятованим, запит на те, що вона хоче написати заяву, звернутися до суду, ми їй забезпечуємо це.

— Чи можна вважати український досвід у цих питаннях інноваційним?

Павло Замостьян: — Україна продемонструвала політичну готовність до реагування, до надання послуг постраждалим від травматичних викликів, зокрема від СНПК, уже під час війни. Так практично ніхто не робив. Наскільки це буде ефективним, покаже повоєнний аналіз. Ми сподіваємося, що досвід «Аврори» й Центрив

допомоги врятованим і саме такого лідерства українського Уряду виявиться успішним.

Інноваційність і в тому, що навіть судові процеси в Україні стосовно протиправних дій окупантів відбуваються під час війни — в інших країнах їх зазвичай проводили через десятиліття потому. Ясно, що гвалтівника немає фізично на лаві підсудних, його, можливо, взагалі вже немає в живих. Але це важлива правова подія. Ця наполегливість, політичне лідерство, готовність говорити про СНПК уже під час війни — це інноваційно.

Мережа створена, працює. Але ми продовжуємо вдосконалюватися. Практики підказують нам, що треба робити. Наприклад, зараз з Дніпра попросили додаткових психологів, тому що з'явилися нові клієнти. Їм потрібен окремий психолог для роботи з дітьми, який супроводжував би їх під час слідства. Ми намагаємося все це оперативно вирішувати.

Нещодавно українська делегація на чолі з Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики Катериною Левченко здійснила візит до Чехії. Ішлося, зокрема про можливе відкриття в Празі першого закордонного українського Центру допомоги врятованим. Можливо, у подальшому такий Центр буде відкрито й у Німеччині.

— Чи працюватимуть Центри допомоги врятованим та онлайн-платформа «Аврора» після закінчення російсько-української війни?

Павло Замостьян: — Це довготривала допомога. Тому ми будемо ставити питання перед донорами й намагатися працювати таким чином, щоб і Центри, і Платформа інтегрувалися в систему реагування на насильство в Україні. Ми успішно працюємо з Урядом,

з Міністерством соціальної політики. І відбувається розроблення орієнтовного положення про Центр. Тобто, поступово ми знайдемо формат, як їх краще інтегрувати в систему.

Ми очікуємо, що буде більше звільнених територій. Тамтешні українські мешканці стикаються з тими самими викликами війни. Тому може бути нова хвиля постраждалих, зокрема від СНПК. І ми відкриватимемо нові Центри. Спочатку мобільні, а далі побачимо.

Можливо, з'являться нові завдання, наприклад, робота із сім'ями ветеранів щодо превенції насильства та надання допомоги саме сім'ям. Тому що сім'ї потрібно буде допомогти реінтегрувати ветерана в суспільство.

Від війни травмоване практично все українське суспільство. Воно потребує реабілітації. І на це знадобиться чималий час.

Липень 2023 р.

Катерина Черепаха,
Марина Легенька

УКРАЇНА КРИТИЧНО ПОТРЕБУЄ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЩОДО ПРОТИДІЇ СНПК

Таку думку під час інтерв'ю висловили президентка ГО «Ла Страда-Україна» Катерина ЧЕРЕПАХА та віцепрезидентка цієї громадської організації, докторка філософії в галузі права Марина ЛЕГЕНЬКА. Розмова з ними торкнулася особливостей правничої допомоги постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, (СНПК), як його визначають міжнародні стандарти, можливостей притягнення до відповідальності російських агресорів, які вдаються до цього воєнного злочину, а також ролі громадського сектору в цьому процесі.

— Які характерні особливості сексуального насильства, пов'язаного з війною?

«...ми наполягаємо, що російські окупанти використовують СНПК як метод ведення війни, як безпосередній вплив на українське цивільне населення з метою його залякування та досягнення певних воєнних цілей. У жодному випадку вони не прагнуть сексуального задоволення, головне — принизити, катувати, підкорити волю».

Марина Легенька: — Це вид гендерно зумовленого, сексуального насильства, яке напряду чи

опосередковано пов'язане зі збройним конфліктом, з війною. Цей зв'язок може бути різним: часовим, просторовим чи причинно-наслідковим. Сьогодні в Україні є всі ознаки, які виокремлюють сексуальне насильство під час війни як воєнний злочин. І ми наполягаємо, що російські окупанти використовують СНПК як метод ведення війни, як безпосередній вплив на українське цивільне населення з метою його залякування та досягнення певних воєнних цілей. У жодному випадку вони не прагнуть сексуального задоволення, головне — принизити, катувати, підкорити волю.

Агресори вчиняють СНПК і щодо військовополонених. Тому так само, як і цивільні, ті є вразливою категорією населення.

У переважній більшості до такого насильства вдаються військові, однак його можуть вчинити й представники інших воєнізованих формувань рф і представники органів влади агресора на тимчасово окупованих територіях. Тому, говорячи про особу, яка коїть такі дії, важливо розуміти, що головним є контекст війни. Тому, якщо насильство здійснила цивільна особа, але воно пов'язане з воєнними діями, наприклад, із тимчасовою окупацією, то, звісно, його потрібно ідентифікувати й кваліфікувати як сексуальне насильство в умовах конфлікту.

— Які міжнародні конвенції при цьому порушують росіяни?

Марина Легенька: — Якщо говорити про міжнародне кримінальне право, то засадничим документом у цій сфері є Римський статут Міжнародного кримінального суду. Україна його не ратифікувала, однак надала згоду на те, щоб усі воєнні злочини, вчинені на території нашої країни, розслідували за Римським статутом. І саме

цей документ відповідно кваліфікує СНПК як міжнародний злочин.

Водночас російськими агресорами грубо порушено й низку інших міжнародних документів. Це стосується Женевських конвенцій і додаткових протоколів до них. Зокрема Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання. А також Європейської конвенції з прав людини, ст. 3 якої взагалі забороняє катування.

Обов'язково треба згадати й Конвенцію ООН про права дитини. Бо, на жаль, проблема сексуального насильства під час російсько-української війни зачіпає і дітей. І оскільки ми говоримо про СНПК як один із видів гендерно зумовленого насильства, то наголошуємо на масових порушеннях агресором Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яку Україна ратифікувала.

— Хто і яким чином фіксує випадки СНПК в Україні?

Марина Легенька: — В Україні фіксацію здійснює кілька інституцій. Якщо говорити про кримінальні провадження та про фіксацію СНПК як злочину порушення законів і звичаїв війни, то тут працюють органи кримінальної юстиції — Офіс Генерального прокурора, Національна поліція, Служба безпеки України. Або всі інші органи державної влади, яким стало відомо про такий випадок. Звісно, для належного дотримання процедури з метою подальшого кримінального переслідування винуватця вони мають передати відповідну інформацію до органів кримінальної юстиції.

В Офісі Генпрокурора України та в Національній поліції створено структурні підрозділи, які відповідають за належне розслідування таких злочинів і збір доказів.

Дані злочини мають велику особливість: вони не вимагають обов'язкового проведення судово-медичної експертизи. Її може бути проведено, але за плином часу вона неспроможна виявити ні ушкоджень, ні наявного біологічного матеріалу. Тому, щоб встановити винуватість особи й хоча б заочно притягнути її до відповідальності, зібрати матеріали для передавання до Міжнародного кримінального суду, потрібно зібрати низку інших доказів, встановивши чіткий причинно-наслідковий зв'язок з війною, чіткий територіальний зв'язок особи й часовий зв'язок із наявністю представників російської федерації в певний час на певній території.

Катерина Черепаха: — Водночас випадки СНПК фіксують і представники громадських, міжнародних організацій. Іноді їх виявляють, ідентифікують і можуть зафіксувати журналісти, які потрапили на деокуповані території одними з перших, або будь-які особи, що привозять гуманітарну допомогу.

Є низка громадських ініціатив, які також фіксують, збирають докази й готові передавати їх відповідним інституціям. Серед них, зокрема, Коаліція «Україна. П'ята ранку», глобальна ініціатива правозахисників «Трибунал для Путіна».

— **Як до фіксації СНПК долучається ГО «Ла Страда-Україна»?**

Катерина Черепаха: — Переважно про випадки СНПК ми дізнаємося через наші гарячі лінії — Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації (тел.: 0 800 500 335 (з мобільного або стаціонарного) або 116 123 (з мобільного) та Національну гарячу лінію для дітей та молоді (тел.: 0 800 500 225 (з мобільного або стаціонарного) або 116 111 (з мобільного). Такі звернення

надходять або безпосередньо від самих постраждалих, або від свідків таких фактів насильства, або як перенаправлення від інших інституцій, зокрема державних.

Варто зауважити, що основна мета цих звернень — не повідомити про злочинний випадок, а отримати допомогу. Тому на цьому ми насамперед і фокусуємо свою увагу. Завжди інформуємо людину, де і яку допомогу вона може отримати, куди може звернутися, щоб повідомити про такі злочини.

Для розширення можливостей і каналів повідомлення про злочин СНПК наша організація також розробила чат-бот (@survivors_support_bot). Тут можна дізнатися, що таке сексуальне насильство в умовах війни та які його різновиди, щоб уміти ідентифікувати його випадки, та одержати інформацію про те, де надають необхідну допомогу постраждалим. Чат-бот має функцію переадресації для отримання консультації на Національній гарячій лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації через канал Телеграм HL116123. Спілкування відбувається анонімно та конфіденційно. Окрім того, є можливість повідомити про свою історію чи відомий випадок СНПК через онлайн-форму, навіть анонімно, для передавання цієї інформації до Офісу Генерального прокурора, оскільки чат-бот розробляли в співпраці з ним.

Ми не хапаємо за руку постраждалих, які звернулися до нас по допомогу, і не кажемо їм: «Ви повинні піти до правоохоронних органів і повідомити, що з вами сталося». Однак усі наші консультанти і консультантки розповідають про можливість та важливість такого звернення, про те, де і яку підтримку особа може отримати в цьому процесі тощо. Це важливо, щоб вона могла ухвалити важене, а головне — поінформоване рішення.

— Чи стимулює це постраждалих звертатися до правоохоронців?

Марина Легенька: — Кожна постраждала людина може мати власні стимули для співпраці з органами кримінальної юстиції. Питання в тому, наскільки вона готова пройти весь цей шлях. Бо попри зменшення кількості допитів для постраждалих це все-таки є стресом і великим навантаженням, а також має ризики повторної травматизації.

Що стимулює? Одних постраждалих можуть стимулювати репарації, матеріальна компенсація за те, що з ними відбулося. Коли вони розуміють, що отримати певні відшкодування можна лише після того, як вони розпочнуть співпрацю з органами правосуддя і цей випадок буде належним чином задокументовано, то зможуть наважитися на такий крок.

Інших стимулює бажання притягнути винуватих осіб до відповідальності, зокрема на міжнародній арені, домогтися справедливості чи помститися кривднику. Кожен випадок — це окрема ситуація.

— Чи вважають постраждалою особою дитину, яка народилася внаслідок СНПК?

Марина Легенька: — Постраждалою вважають особу, зокрема дитину, яка безпосередньо зазнала наруги або стала її свідком. Відповідно до українського законодавства, дитина, яка народилася внаслідок зґвалтування, не є постраждалою особою.

«...в жодному з випадків СНПК, про які ми знаємо, не застосовували засоби контрацепції. Відповідно ризики настання наступної вагітності були дуже ймовірними».

Катерина Черепаха: — Наразі питання щодо дітей, народжених у результаті СНПК, в Україні ще недостатньо опрацьоване, на чому наголошують різні громадські організації, і не лише вони. Якщо дивитися на досвід інших країн, є різні ініціативи в цій сфері. Здебільшого вони стосуються вже дорослих дітей, які знають про те, у результаті чого вони з'явилися на світ. Різні ініціативи започатковують самі діти — це як групи взаємопідтримки. Але деякі можуть і не знати історію свого народження.

Безумовно, такі діти в Україні вже є. Бо в жодному з випадків СНПК, про які ми знаємо, не застосовували засоби контрацепції. Відповідно ризики настання наступної вагітності були дуже ймовірними.

Сказати, що Україна зовсім не готується до вивчення цього питання, було б неправильно. Є певні організації, які порушують його, вивчають, наголошують на важливості включення цієї категорії громадян до різних програм або ініціатив. Або пропонують враховувати це на етапах створення програми підтримки для жінок, які завагітніли в результаті СНПК. Але правових напрацювань у цьому аспекті ми досі не маємо.

— Упродовж якого часу після випадку СНПК можна звернутися до державних органів?

Марина Легенька: — Після випадку СНПК до державних органів можна звернутися завжди. Цей злочин не має строків давності. Це надтяжкий злочин, який буде розслідувати наша держава, якщо постраждала особа звернеться через 5, 10, 20, 30 років.

Наприклад, у Хорватії були звернення від постраждалих через 30 років після випадку СНПК. На превеликий жаль, в Україні не менше таких злочинів і на нас чекають ще десятки років їхнього розслідування.

— **Які механізми реагування на випадки СНПК має Україна?**

Марина Легенька: — Дані злочини розслідують за ст. 438 Кримінального кодексу як порушення законів і звичаїв ведення війни. Україна не має окремого складу злочину як СНПК, не має окремого його визначення в національному законодавстві, зокрема кримінальному.

Немає в нас і спеціального закону, попри те, що війна на нашій території триває з 2014 р. І вже відтоді на наші гарячі лінії надходили звернення щодо випадків СНПК.

Санкція за ст. 438 є дещо проблемною. Частина перша цієї статті передбачає позбавлення волі до 12 років. А частина друга, де йдеться про подальше умисне вбивство постраждалої особи, — довічне позбавлення волі. Але проблема в тому, що після СНПК зазвичай настають тяжкі наслідки, однак частина друга їх не передбачає. А частина перша є більш м'якою, ніж, наприклад, ст. 152, де йдеться про зґвалтування в цивільному просторі. Але розслідування сьогодні всіх випадків СНПК проводять за ст. 438 Кримінального кодексу. Це для того, щоб вони були в єдиному правовому просторі і щоб потім у Міжнародному кримінальному суді можна було належно реагувати на такі випадки.

Чи потребує Україна спеціального закону? Так, безумовно. Він критично потрібен. Так само критично, як і встановлення статусу особи, яка постраждала від СНПК. Наша країна гостро потребує визначення порядку відшкодування шкоди, зокрема у випадку, коли її не буде виплачувати кривдник. Яким чином відбуватиметься відшкодування з боку держави? Тому так, спеціальний закон із визначенням усього спектру таких

питань, включно з наданням постраждалий особі всіх видів допомоги, сьогодні дуже й дуже необхідний.

Чи необхідна спеціальна норма в Кримінальному кодексі? Так, вона необхідна. І розробку відповідних норм вели вже досить давно, ще до повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, але її не було завершено. І я знаю, що наразі є відповідні законопроекти, до їх розроблення залучають громадськість, відбуваються відповідні обговорення. Тому роботу в цьому напрямку ведуть. Але, зважаючи на потреби, її необхідно прискорити, тому що кількість постраждалих збільшується.

Катерина Череха: — Дуже важливо залучати до розробки такого закону громадські організації, особливо ті, які фахово працюють у темі протидії СНПК, надання допомоги постраждалим. Часто їхні фахівці та фахівчині можуть стати голосами тих постраждалих, які безпосередньо пережили такий досвід, але наразі можуть бути не готовими активно долучатися до різних ініціатив. Такі організації можуть якраз донести і той досвід, і ті виклики, і бачення, і потреби постраждалих.

«В Україні сьогодні склалася унікальна ситуація, коли вирішенням проблеми СНПК займаються не лише державні структури, а й міжнародні донорські та українські громадські організації. До того ж найбільш ефективною ця робота стає завдяки їхній тісній співпраці, бо навряд чи кожен із цих секторів здатний самотужки витягнути це питання».

Якщо говорити про розроблення різних законопроектів, зокрема тих, що стосуються внесення змін до Кримінального кодексу, то «Ла Страда» долучається до цієї роботи.

— Що допомагає Україні долати виклики, пов'язані із сексуальним насильством в умовах війни?

Катерина Черепаха: — В Україні сьогодні склалася унікальна ситуація, коли вирішенням проблеми СНПК займаються не лише державні структури, а й міжнародні донорські та українські громадські організації. До того ж найбільш ефективною ця робота стає завдяки їхній тісній співпраці, бо навряд чи кожен із цих секторів здатний самотужки витягнути це питання.

Так, дуже великою є роль громадських організацій. Часто саме на них виходять постраждалі від СНПК, ділячись своїм болем. Це пов'язано з тим, що такі організації мають не лише високу фахову підготовку, а й чималу довіру, зокрема щодо анонімності, конфіденційності, отримання неформалізованої допомоги.

У темі перебувають ті громадські організації, які працюють у сфері протидії сексуальному, домашньому та гендерно зумовленому насильству. Особливо ті, які мають досвід і розбудовану мережу контактів, взаємодії з іншими організаціями — державними і недержавними, що також дуже важливо. У громадських жіночих організацій у пріоритеті завжди будуть інтереси постраждалих осіб.

З іншого боку, є багато питань, які не вирішити без держави. Добре, що в Україні їх не просто розглядають як актуальні, а й порушують на високому державному та міжнародному рівнях. Це відбувається за ініціативи Офісу Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики, інших інститутів. Розуміння ними важливості підтримувати цю тему, просувати її, подавати ініціативи в цій сфері — усе це позитивно впливає на створення дієвих механізмів,

системи та сервісів підтримки й умов, щоб ці системи успішно функціонували як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях.

Одним із прикладів координації та об'єднання зусиль різних інституцій у реагуванні на проблеми СНПК є створення та діяльність Міжвідомчої робочої групи з питань протидії СНПК та надання допомоги постраждалим. Її очолює Урядова уповноважена з питань ґендерної політики Катерина Левченко. До складу цієї Міжвідомчої робочої групи входять представники та представниці ключових органів державної влади, міжнародні та громадські експерти, зокрема й від «Ла Страда-Україна».

Так само необхідною є підтримка міжнародних організацій, зокрема ресурсна та інтелектуальна. Є різні проекти, різні ініціативи, вони володіють досвідом розв'язання проблем СНПК й успішно застосовують його в нашій країні з урахуванням українських реалій.

Серпень 2023 р.

Альона Кривуляк
ГАРЯЧІ ЛІНІЇ «ЛА СТРАДИ»
ДОПОМАГАЮТЬ
ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД СНПК

В Україні створено потужні ресурси для підтримки постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК). До цієї роботи залучено й гарячі лінії ГО «Ла Страда-Україна». Про їхню діяльність і про те, які послуги вони надають, розповідає директорка Департаменту Національних гарячих ліній та соціальної допомоги цієї громадської організації Альона КРИВУЛЯК.

— Як часто люди звертаються до ваших гарячих ліній?

— ГО «Ла Страда-Україна» забезпечує роботу двох гарячих ліній. Одна з них — це Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Її абоненти — переважно дорослі люди. Здебільшого — жінки: 77 % звернень, згідно з нашою статистикою, надходить саме від них і 23 % — від чоловіків.

За минулий рік на цю гарячу лінію звернулося 38 472 особи. За перше півріччя 2023 р. маємо вже 19 393 звернення. Найчастіше вони стосуються домашнього насильства. Але є і випадки гендерної дискримінації та насильства поза межами родини.

Також у нас працює Національна гаряча лінія для дітей та молоді. З її назви зрозуміло, що вона зорієнтована на дітей, підлітків і студентську молодь. 2022 р. ми

мали 178 637 звернень на цю гарячу лінію — це найвищий показник за весь час її діяльності з 2013 р.

За перше півріччя 2023 р. прийняли трохи більше ніж 60 тис. звернень. За своїм характером вони відрізняються від торішніх: тенденції показують, що для дітей, підлітків, студентської молоді на сьогоднішньому етапі дуже важливі глибинні психологічні консультації, підтримка ментального здоров'я. Наприклад, коли в них виникає страх, тривожність, відчуття самотності, з'являються панічні атаки, коли вони вдаються до самоушкодження або мають намір вчинити суїцид.

— Як часто до вас звертаються постраждалі від СНПК?

— Насправді ми таку статистику ведемо з 2014 р., відколи почалося захоплення росією територій нашої країни. Але вона посилилася після широкомасштабної агресії рф: від 24 лютого 2022 р. ми отримали 69 звернень стосовно сексуального насильства, пов'язаного з війною.

Порівняно із загальною статистикою гарячих ліній цей показник здається ніби й незначним. Але слід зважати на те, що тема СНПК більш табуована та прихована, ніж, наприклад, випадки домашнього насильства чи сексуальних домагань на робочому місці чи в навчальному закладі.

— Як ваші консультанти та консультантки виявляють постраждалих від СНПК?

— Ситуації бувають абсолютно різні. Наприклад, ми мали 4 звернення від хлопчиків, які постраждали від СНПК. Вони спілкувалися самостійно й говорили про все відкрито.

Також було два випадки стосовно дорослих чоловіків. Один із них прямо повідомив про пережиту ситуацію, а другий, який повернувся з окупації, спочатку

більше говорив про отримання гуманітарної допомоги та оформлення соціальних виплат. Але дуже великий акцент робив на необхідності медичної допомоги, зокрема конфіденційної. Під час подальшого спілкування з'ясувалося, що він зазнав згвалтування з боку російських окупантів.

«Одна жінка зателефонувала та зазначила, що більше не бачить сенсу свого життя, має намір вчинити суїцид і єдине, що утримує її від цього, — думка про трирічного сина. Під час подальшого детального спілкування вона зізналася, що постраждала від групового згвалтування з боку російських окупантів, а її трирічний син був свідком цих діянь».

За період повномасштабної війни до нас звернулося 19 дівчаток, які постраждали від СНПК. Деякі з них від початку повідомляли, що стали жертвами чи свідками такої наруги, а іншим потрібен був певний час, щоб наважитися про це говорити. Вони могли цікавитися психологічною допомогою, розповідати, що їм важко, що вони виїхали з окупації, пережили складні моменти, а також про те, що мають думки про вчинення самогубства. І вже коли ми детально розбирали період їхнього життя в окупації, то змогли ідентифікувати, що ці дівчатка напряду чи опосередковано постраждали від СНПК.

Від жінок, старших за 18 років, ми отримали 44 звернення щодо СНПК. І з них лише п'ятеро одразу говорили про те, що вони постраждали від цього злочину. Розповідали про випадки згвалтування, приниження в сексуальному плані, про завдання шкоди їхнім статевим органам. Інші жінки нерідко також про це говорили, але дуже завуальовано.

Одна жінка зателефонувала та зазначила, що більше не бачить сенсу свого життя, має намір вчинити суїцид і єдине, що утримує її від цього, — думка про трирічного сина. Під час подальшого детального спілкування вона зізналася, що постраждала від групового зґвалтування з боку російських окупантів, а її трирічний син був свідком цих діянь.

— З яких регіонів вам найчастіше телефонують у питаннях СНПК?

— Найбільше звернень до нас надходило з деокупованих районів Київської області — з Бучі, Макарова, з Бородянського та Броварського районів. Також були звернення з Херсону — спочатку з окупованого, а потім уже деокупованого міста й деокупованих територій цієї області. Наших консультацій та підтримки шукають жінки, які живуть на окупованих частинах Запорізької області, зокрема в Мелітополі та Бердянську. Також були дзвінки та листи з деокупованих районів Харківської області — найбільше з Ізюму. А ще — з Чернігівської, Луганської, Донецької областей. Наприклад, є звернення від жінок із окупованого Маріуполя. Вони постраждали від СНПК, і є великий ризик того, що така ситуація стосовно них може тривати.

— Який вигляд має нинішня тенденція: більше постраждалих від СНПК звертається на гарячі лінії чи менше?

— Зараз звернень поменшало. Коли відбулася деокупація Київщини, їх було значно більше. Але варто зауважити, що й дотепер до нас пишуть і телефонують ті жінки, які зазнали сексуального насильства в період окупації частини столичної області. Минув рік, і вони лише зараз готові про це говорити. А іншим, можливо, потрібні будуть 5 років чи навіть більше. Тому ми

припускаємо, що будемо отримувати такі звернення ще впродовж тривалого періоду.

Є випадки, коли про постраждалих нам повідомляють друзі чи знайомі. Наприклад, жінка поділилася з близькою подругою, а та вже зателефонувала до нас, щоб ми підказали, як допомогти, як правильно комунікувати з постраждалою. Траплялося, що повідомлення надходили й від членів сімей: діти-підлітки розповідали про своїх батьків або, навпаки, батьки говорили про своїх дітей, які зазнали сексуальної наруги від російських окупантів.

— Якої допомоги найчастіше потребували постраждалі від СНПК, які зверталися на гарячі лінії?

— Більшість людей розпитували про медичну допомогу, а також про можливе переміщення до іншого регіону чи до іншої країни, про перспективи отримання матеріальної допомоги чи житла.

«Коли розпочалося повномасштабне вторгнення РФ на територію України, ми, в принципі, вже були готові до роботи з цією категорією постраждалих. Тому що мали досвід відповідних звернень з 2014 р. й розуміли, що російські окупанти вчинятимуть такі воєнні злочини, зокрема СНПК».

З приводу переїзду звертаються і жінки, і чоловіки, які зазнали СНПК. Населений пункт постійно нагадує про те, що з ними сталося. Нерідко й сусіди чи односельці пліткують, а то ще й дорікають: якби ти гучніше кричала чи сильніше біла окупанта, він би з тобою так не вчинив. Нам розповідали про такі ситуації, коли оточення цивільних насаджує комплекс провини на постраждалу особу. Хоча будь-яка адекватна людина має

розуміти, що в такій ситуації, як і в будь-якій іншій ситуації насильства, постраждала особа не винна.

— Наскільки фахівцям і фахівчиням гарячих ліній складно спілкуватися з постраждалими від СНПК?

— Коли розпочалося повномасштабне вторгнення РФ на територію України, ми, в принципі, вже були готові до роботи із цією категорією постраждалих. Тому що мали досвід відповідних звернень з 2014 р. й розуміли, що російські окупанти вчинятимуть такі воєнні злочини, зокрема СНПК.

Наші консультанти та консультантки постійно підвищують кваліфікацію, проходять навчально-методичні тренінги з правових питань, зокрема їхнього міжнародного аспекту, а також із психологічного напрямку. Це дуже допомагає під час їхньої роботи.

Експертки ГО «Ла Страда-Україна» є розробниками онлайн-курсів щодо СНПК на платформі Prometheus. Їх в обов'язковому порядку проходять усі наші консультанти та консультантки. Також ми підтримуємо тісні контакти з нашими міжнародними партнерами, тому міжнародні експерти та експертки проводять для наших фахівців і фахівчинь тренінги та вебінари щодо підтримки постраждалих від СНПК. Зокрема це експерти та експертки тих держав, які мали досвід війни та воєнних злочинів у своїх країнах.

Ми систематично проводимо супервізії, інтервізії з нашими консультантами та консультантками. Насамперед, для того, щоб вони уникали професійного вигорання через роботу на гарячих лініях, бо спілкування з постраждалими може додавати емоційних і психологічних труднощів. Так само під час супервізій обговорюють якісь важкі кейси із СНПК, за допомогою такого «мозкового штурму» ми можемо вдосконалювати вже

розроблені алгоритми, враховуючи наш практичний досвід.

Наші експертки також проводять навчання стосовно СНПК для інших громадських організацій, для представників і представниць державних структур. І якщо раптом у когось із консультантів чи консультанток гарячих ліній виникає якесь проблемне запитання, пов'язане з тематикою СНПК, то завжди можна звернутися до наших експерток по додаткову консультацію.

— Під час спілкування ви враховуєте такі фактори, як вік, стать тощо?

— Ми розуміємо, що кожна людина по-своєму переживає події, що трапилися з нею. Наприклад, комунікувати з чоловіками, які постраждали від згвалтувань з боку російських окупантів, в психологічному плані завжди дуже важко, тому що чоловіки в повідомленнях про такі злочини ще більш закриті, ніж жінки. Є своя специфіка в консультуванні дітей: вони теж дуже важко переживають травматичні події. Якщо це діти-підлітки, то вони нерідко налаштовані на те, щоб ненавидіти себе за пережиту наругу та завдати собі шкоди. Навіть готові розглядати суїцид як вирішення цієї проблеми. Тому так, усі ці фактори слід враховувати.

— Зазвичай постраждали від СНПК потребують конкретної допомоги — медичної, психологічної, правової тощо. Чи маєте ви партнерів, які можуть надавати такі послуги професійно і до яких ви можете перенаправляти постраждалих?

— Так, звичайно, ми співпрацюємо і з державними структурами, і з міжнародними організаціями, і з громадським сектором в Україні. А також і з громадськими та міжнародними організаціями за кордоном. Наприклад, якщо українська жінка, яка постраждала від

СНПК на території іншої країни, вийшла на зв'язок із нами, бо не знає, куди звернутися за кордоном, ми перенаправляємо її до наших тамтешніх партнерів, які можуть їй допомогти.

І так само по Україні. Гаряча лінія не може надати медичну допомогу, але в нас є інформаційна база даних наших партнерів у різних регіонах країни, куди ми можемо перенаправити постраждалу особу для отримання медичної допомоги, для поглибленої роботи з психотерапевтом або по гуманітарну чи фінансову підтримку.

— Які поради постраждалим від СНПК дають консультанти й консультантки гарячих ліній «Ла Стради»?

— Насамперед ми пропонуємо постраждалим знайти найбезпечніше для себе місце. Часом виникає потреба убезпечитися від повторення подібних злочинів, а то й взагалі врятувати власне життя.

Відтак потрібно звернутися по медичну допомогу за номером 103. Заклади охорони здоров'я мають зафіксувати тілесні пошкодження та стан здоров'я потерпілих. Ми також радимо постраждалим повідомити про злочин чинні органи влади. Ідеться про Національну поліцію України (тел. 102), прокуратуру (дані можна знайти за посиланням¹) та військову адміністрацію за місцем вчинення злочину або за місцем перебування.

Радимо максимально задокументувати злочин — за можливості провести його фото- та відеофіксацію. Якщо є свідки цього злочину, зафіксувати їхні свідчення.

У разі потреби постраждалим варто звернутися по психологічну та юридичну підтримку. Зокрема до Контактного центру системи надання безоплатної правової допомоги (тел. 0 800 213 103 або www.legalaid.gov.ua)

¹ <https://gp.gov.ua/ua/posts/sajti-oblasnih-prokuratur>.

та до Урядового контактного центру (тел. 1547 або www.1547.ukc.gov.ua). Такі ж послуги надають і наші гарячі лінії.

Якщо постраждали від СНПК перебувають на тимчасово окупованих територіях, вони можуть звернутися до уповноважених органів української влади. Зокрема повідомити про злочин Офіс Генерального прокурора: на телефонну лінію щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, — (096) 755-02-40 (Viber, WhatsApp, Telegram, Signal) та на електронну пошту: conflict2022.ua@gmail.com (у разі направлення інформації за допомогою електронної пошти необхідно зазначати свої ПІБ та засоби зв'язку).

— Яким коштом ви працюєте?

— На сьогодні основними партнерами й нашими донорами є міжнародні організації. Зокрема Національну гарячу лінію для дітей та молоді фінансово підтримує Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) у співпраці з Урядом Японії, а Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації — Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA). Така підтримка є важливою, і ми дуже дякуємо за неї.

— Яку допомогу надає Уряд?

— Якщо говорити про Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, то в експертному консультуванні на ній нерідко беруть участь або сама Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко, або хтось із її Апарату. І люди, які хочуть поспілкуватися з представницею урядової команди, можуть зателефонувати нам.

Так само Урядова уповноважена чи працівники, працівниці її Апарату проводять навчання для наших

консультантів і консультанток, зокрема стосовно того, як держава працює з постраждалими від СНПК і на яку державну допомогу ці люди можуть розраховувати. Те, що представники та представниці владних структур діляться фаховою інформацією, експертними думками, дуже важливо, щоб консультанти та консультантки були «підкованими» не лише щодо того, як працює громадський сектор, а й щодо роботи держави в цій царині.

— Якими каналами зв'язку зазвичай користуються постраждалі від СНПК?

— Переважно з такими випадками до нас звертаються онлайн у текстовому форматі. Це приблизно 80 % усіх звернень, на телефонне спілкування припадає близько 20 % звернень. Це не випадково: для багатьох постраждалих від СНПК набагато легше спочатку написати про свою історію, ніж обговорити її вголос.

На Національну гарячу лінію для дітей та молоді можна звернутися за тел. 0 800 500 225 або за коротким номером 116 111, який є безкоштовним з усіх мобільних телефонів. Або через наші електронні канали комунікацій: Facebook — @childhotline.ukraine, Instagram — childhotline_ua, Telegram — CHL116111. Ця гаряча лінія працює цілодобово та без вихідних.

На Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації можна зателефонувати за номерами 0 800 500 335 або 116 123, які є безкоштовними з усіх мобільних телефонів. Або скористатися електронними каналами зв'язку — Skype @lastrada-ukraine, Facebook @lastradaukraine, Instagram @lastradaukraine, Telegram — NHL116123 чи електронною поштою — hotline@la-strada.org.ua. Ця лінія так само є цілодобовою.

«Обидві наші гарячі лінії працюють за принципом анонімності та конфіденційності. Ми не бачимо номерів телефонів, з якого до нас телефонують, ми не знаємо жодної персональної інформації про людину та не вимагаємо її».

Перевагою гарячих ліній є те, що вони працюють по всій території України. Сюди можуть звертатися люди, які живуть у зоні активних бойових дій, звісно, якщо в них є активний мобільний зв'язок або інтернет. А також мешканці тимчасово окупованих територій. На жаль, сьогодні там не працюють українські мобільні оператори, але можна скористатися електронними каналами комунікацій, соціальними мережами. Через соціальні мережі до нас також можна телефонувати, якщо потрібна консультація голосом.

Через соціальні мережі можуть писати й телефонувати ті українці та українки, які виїхали за кордон. Нерідко вони не знають досконало іноземної мови, тому їм легше обговорити важкі емоційні, соціальні теми рідною мовою з нами та отримати безкоштовні консультації.

Звичайно, за кордоном є організації, які надають консультації нашим співгромадянам і співгромадянкам. Але там наші люди можуть зіткнутися із ситуацією, що не вся психологічна та правова допомога є безкоштовною.

— Якщо людина хоче анонімно розповісти про випадок СНПК, як ви це сприймаєте?

— Обидві наші гарячі лінії працюють за принципом анонімності та конфіденційності. Ми не бачимо номерів телефонів, з якого до нас телефонують, ми не знаємо жодної персональної інформації про людину та не вимагаємо її. Звісно, людина може сама представлятися

й надавати якісь особисті відомості, але ми ніде не використовуємо їх. Хіба що людина просить якогось реагування або звернення до певної структури, тоді нам потрібен офіційний запит, щоб наша організація могла до цього підключатися.

У соціальних мережах ми можемо бачити нікнейм, але ніде його не використовуємо. Якщо хтось непокоїть-ся з цього приводу, то може створити абсолютно нову сторінку — просто для отримання наших консультацій, не «засвічуючи» при цьому власної сторінки в соціальних мережах.

Серпень 2023 р.

Юрій Белоусов, Ірина Діденко
**СПЕЦИФІКА РОЗСЛІДУВАННЯ
ВИПАДКІВ СНПК ЗМУШУЄ
ГЕНПРОКУРАТУРУ
ТРАНСФОРМУВАТИСЯ**

Це стало однією з тем нашої розмови з начальником Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора Юрієм БЕЛОУСОВИМ та начальницею Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством, яке входить до складу цього Департаменту, Іриною ДІДЕНКО. Також ішлося про специфіку розслідування воєнних злочинів, до яких належить і СНПК, про захист постраждалих, про співпрацю з Міжнародним кримінальним судом та підготовку законопроектів про репарації.

— Що зумовило створення управління, яке займається розслідуванням фактів сексуального насильства, вчиненого російськими окупантами?

Ірина Діденко: — Управління було створене у вересні 2022 р. для того, щоб розслідувати воєнні злочини, пов'язані із СНПК. Специфіка в тому, що йдеться про особливу категорію злочинів, вони є дуже чутливими й потрібно застосовувати нові підходи до роботи, передусім з постраждалими людьми, берегти, захищати,

підтримувати їх. Важливо діяти за міжнародним протоколом, із дотриманням Кодексу Мурад.

— Що таке Кодекс Мурад?

Ірина Діденко: — Це правила роботи з постраждалими від сексуального насильства, спричиненого війною. Кодекс був написаний нобелівською лауреаткою Надею Мурад, яка теж зазнала наруги під час конфлікту. Він містить базові підходи до роботи з потерпілими: принцип «Не зашкодь!», принцип «Стоп!», принцип інформованої згоди та принцип конфіденційності.

«Складність у тому, що багато з постраждалих досі живуть на прифронтових територіях, де стріляють, де в них часто немає вже ні будинка, ні навіть засобів до існування, їжі тощо. Їхня найбільша проблема — це вижити, бути в безпеці, і лише тоді вони можуть свідчити».

— Ці підходи новаційні для Генпрокуратури?

Юрій Белоусов: — Новостворене управління стало своєрідним локомотивом змін. Прокурор зазвичай — це представник сторони обвинувачення, його головне завдання — притягти винного до відповідальності. Проблема в тому, що особа, яка постраждала від злочину, часто переставала бути цікавою для системи кримінальної юстиції після того, як надала інформацію. Тепер намітився абсолютно інший підхід, коли прокурори виступають в інтересах потерпілого. Безумовно, функція щодо притягнення винного до відповідальності нікуди не поділася, прокурор не перестає бути обвинувачем, бо ніхто інакше не зможе довести винуватість. Але з'являється друга мета — не лише покарати, а й відновити, наскільки це можливо, права потерпілого.

Згодом виникла ідея створення окремого підрозділу в Офісі Генпрокурора, який займатиметься підтримкою постраждалих. Нещодавно розпочав роботу Координаційний центр допомоги потерпілим та свідкам воєнних злочинів, першою категорією серед них будуть якраз ті, хто зазнав СНПК.

— Які особливості вашої роботи? З якими труднощами стикаєтесь?

Ірина Діденко: — Перша особливість у тому, що розслідування відбуваються під час війни. По-друге, саме ця категорія постраждалих вкрай рідко звертається до правоохоронних органів та прокуратури із заявами про вчинення злочинів. До того ж документуванням злочинів здебільшого займаються виїзні мобільні групи, це прокурор, слідчий, медик і психолог, які працюють на деокупованих територіях.

Складність у тому, що багато з постраждалих досі живуть на прифронтових територіях, де стріляють, де в них часто немає вже ні будинка, ні навіть засобів до існування, їжі тощо. Їхня найбільша проблема — це вижити, бути в безпеці, і лише тоді вони можуть свідчити.

Юрій Белоусов: — Нас нерідко питають: чому ви розслідуєте під час війни? У нас нема іншого виходу. Масово вчиняються злочини, наприклад, Буча. Коли це почало відкриватися — багато закатованих людей, тіла на вулицях... Ми мали все зафіксувати.

Україна в певному розумінні унікальна. Таких масштабів війни не було з часів Другої світової. Водночас у цих умовах країна зберегла систему правосуддя, яка продовжила виконувати свої функції. Просто реальність настільки змінилася, що нам теж довелося змінюватися й учитися по ходу. У нас не було запитань, документувати воєнні злочини росіян чи ні,

однозначно — документувати, більше йшлося про те, як документувати. Це зовсім інші види злочинів, це міжнародне гуманітарне право, інші стандарти розслідування. Тому ми і документували, і при цьому вчилися та розробляли стандарти, і залучали міжнародну експертизу. І продовжуємо виконувати свою роботу. І в цьому якраз, можливо, перевага України, якщо можна так говорити, — що ми збираємо свіжі докази. Бо багато в яких юрисдикціях міжнародні злочини починали розслідувати лише через 10 років. Безумовно, доказова база в них зовсім інша. Україна має можливість збирати доказову базу негайно. І в цьому плані, напевне, нам документувати простіше, хоча, знов-таки, з урахуванням масштабів обсяг роботи величезний.

Ірина Діденко: — А як же не документувати, якщо людина звертається до тебе із заявою про вчинення воєнного злочину! Я згадую один із перших випадків СНПК, це був Бородянський район. Ми прийшли до жінки, вона стояла та тримала в руках аркуш паперу. Жінка постраждала від СНПК, але в заяві не про це, у заяві написано, що її чоловіка вбили, тому що він її захищав від сексуального насильства російськими солдатами. Вона сказала: «Я вас дуже прошу зареєструвати провадження, почати слідство та зробити ексгумацію, тому що я його закопала в себе на городі». І ми провели ексгумацію, потім неурядові організації допомогли захоронити по-людськи тіло, бо в жінки ні копійки не було, росіяни її пограбували. І лише потім говорили про СНПК.

— **Як ви вважаєте, що штовхає росіян вчиняти СНПК?**

Ірина Діденко: — Це не про жодне сексуальне задоволення. Навіть самі постраждалі кажуть: та то на

знищення! Знищити людину, стерти емоційно. Для них це нормальне самоствердження: думають, що, знищивши іншого, вони стануть крутішими, кращими.

«Мені болить приклад однієї вулиці в Київській області, де двоє солдатів рф вчинили воєнні злочини щодо 12 потерпілих, й у 8 випадках ідеться про СНПК. Ті нелюди йшли коротенькою вулицею одного маленького населеного пункту й за 2 години таке нарobili. Ївгвалтували і маму на очах у дитини, і дитину — на очах у мами».

Юрій Белоусов: — Я був вражений, які ми дуже різні, наскільки маємо різний рівень цивілізаційного розвитку. Ми судимо про росіян з телепередач про москву та петербург, але ж росія — це взагалі не те. У неї інша, ніж в Україні, культура, історія інша. І пропаганда, яка багато років дегуманізовувала росіян, налаштовувала їх на зверхнє ставлення до українців, які, на їхню думку, виявилися невдячними та кинулися в обійми Заходу. Вони ненавидять український народ, бо й самі відчують нашу інакшість. Думаю, що багато в чому звірства в Бучі були пов'язані з тим, що росіяни побачили набагато вищий рівень життя, ніж у них. І цю ненависть вони почали виплескувати на українців.

Нас вражає, коли дружини російських окупантів радять їм гвалтувати українок. Що їхні солдати та офіцери, розмовляючи по телефону з матерями, використовують суцільну нецензурщину. У нас такого нема. Ну, можливо, десь у геть неблагополучних сім'ях трапляється щось подібне, але масштаби говорять про інший рівень культури. У росіян насильство є невід'ємною частиною життя. Не вивчав цього питання спеціально,

але думаю, що рівень сексуального насильства в росії теж у рази вищий.

— **Чи можна вважати СНПК злочином проти людяності, злочином з ознаками геноциду?**

Юрій Белоусов: — Чим злочин проти людяності відрізняється від воєнного злочину? Системністю й поширеністю. Якби йшлося про один-два випадки, то це поодинокі воєнні злочини. У нас маємо поширене явище з ознаками системності. Тобто, потенційно можна говорити про сексуальне насильство як про злочин проти людяності.

Сексуальне насильство в умовах війни може мати й ознаки геноциду. Це не означає, що всі випадки є такими, але ми зараз вивчаємо кожен із них: чому саме було обрано цю людину, що говорилося при згвалтуванні, з якою метою. Якщо в цих злочинах простежуються ознаки геноциду, то в сукупності з іншими — з убивствами, з катуваннями, з позбавленням волі, з депортацією дітей вони можуть утворити злочин геноциду.

Генеральний прокурор згадував, що росіяни використовують СНПК як зброю. Тобто, це не просто потреба одного злочинця, це частина певної політики, яку підтримує російська федерація. Я не чув про якісь публічні засудження дій своїх солдатів або офіцерів із боку росіян.

— **Скільки на сьогодні виявлено випадків СНПК?**

Ірина Діденко: — Зараз у нас зафіксований 231 факт СНПК. Але ми свідомі того, що ця цифра не відповідає дійсності. Давайте не забувати про стигматизоване суспільство. Люди не хочуть, щоб хтось знав про те, що з ними сталося, вони не хочуть засудження з боку сусідів — а ми, на жаль, нерідко стикаємося з таким осудом, звинуваченням самих постраждалих.

Про масштабність. Мені болить приклад однієї вулиці в Київській області, де двоє солдатів рф вчинили воєнні злочини щодо 12 потерпілих, й у 8 випадках ідеться про СНПК. Ті нелюди йшли коротенькою вулицею одного маленького населеного пункту й за 2 години таке наробили. Ївгвалтували і маму на очах у дитини, і дитину — на очах у мами. Цей злочин розкритий, ми знаємо імена гвалтівників, зараз це кримінальне провадження рухається з обвинувальним актом до суду. На жаль, це буде заочне засудження.

Але я хотіла сказати про інше. Коли жителі однієї цієї вулиці зрозуміли, що вони всі постраждали, то почали про це говорити. Це їх об'єднало, вони всі зазсвідчили. І вони між собою зараз спілкуються, і допомагають одне одному. За великим рахунком, потрібно, щоб усі, хто постраждав, зрозуміли, що вони не винні, що мають звернутися та отримати допомогу. Насамперед психологічну. Мені нерідко пишуть ті, хто зайшов у кримінальний процес, і дякують за підтримку, кажуть, що їм стало легше. І жодної поганої історії після заходу в кримінальний процес у нас не було.

— Якщо постраждала особа чи свідок СНПК хоче повідомити про випадок, але зберегти анонімність, чи це можливо?

Ірина Діденко: — Я вже казала, що конфіденційність передбачено. Ми навіть рекомендуємо такі заходи безпеки для постраждалої людини. Вона може для розгляду справи обрати собі нове ім'я та прізвище — ніби створити нову сторінку в житті. І скрізь по кримінальному провадженню йдуть ці змінені анкетні дані.

У нас є обов'язок дотримуватися прав підозрюваного. Тобто, російський солдат, який вчинив цей злочин, має права в нашому кримінальному процесі.

Й об'єктивно може їх захищати. Але для того, щоб він дізнався, що в нас є кримінальне провадження і ми його в чомусь підозрюємо, нам потрібно підозру якось йому показати. Оскільки в нас немає жодної спільної документації з рф, це заочне притягнення до відповідальності, ми опубліковуємо повідомлення про підозри на офіційному сайті. І там зобов'язані вказати всі анкетні дані, зокрема потерпілої особи. І, відповідно, щоб цього уникнути, щоб не було розголошення якихось її даних, ми одразу їх змінюємо в кримінальному провадженні. Це ефективно насправді. Траплялося, мені дзвонили правозахисники: ми побачили на сайті у вас повідомлення про підозру, а там конкретне ім'я, прізвище людини, яка піддавалася цьому жорстокому поводженню. Її ж можна знайти! А я відповідала: усе нормально, ніхто не знайде, ми все змінили.

— Чи співпрацюєте ви із закордонними колегами під час ідентифікації та розслідування випадків СНПК щодо осіб, які виїхали за межі України?

Ірина Діденко: — Так, співпрацюємо. Була в нас навіть широка інформаційна кампанія в сусідніх дружніх країнах, були заклики, щоб люди зверталися, повідомляли про свої історії. І є кілька постраждалих, які зараз перебувають за кордоном. Це, звичайно, трохи ускладнює розслідування, тому що в нас, на жаль, немає механізму, щоб допитати людину дистанційно. Поки що це відбувається в рамках міжнародного правового доручення, а це дуже багато часу забирає, це страшенна бюрократія. Але ми працюватимемо над змінами законодавства, щоб людина мала доступ до національного правосуддя, де б вона не перебувала.

Міжнародні партнери допомагають нам і в інших питаннях. У мене фактично в кожному кримінальному

провадженні є міжнародний експерт. Щонайменше йдеться про їхню фахову допомогу в розслідуванні. Водночас така співпраця демонструє нашу прозору підзвітність: є нормальне кримінальне провадження, нам нема за що боятися, ми маємо докази, а не щось собі придумуємо, як у російській федерації. Росіяни ж нікого до себе не пускають, не показують своїх кримінальних проваджень, як у «кращі часи» Радянського Союзу. Жінка, яку утримували в російській федерації, привезла із собою їхнє «обвинительное заключение». То ви б почитали, що там написано! Звинувачували за те, що вона доводила постом у фейсбуці, що Україна — це незалежна держава. І за це вона сиділа багато років.

Іншу жінку звинувачували за магнітик із прапором України. Її катували, і вона підписувала якісь документи, що винна в усіх гріхах людства. Про яке правосуддя йдеться? Коли той магнітик із прапором запаковували в чорний кулюк і ліпили бирку, наче то речовий доказ. Різні цивілізації.

— Восени 2022 р. було презентовано Стратегію розслідування випадків СНПК, орієнтовану на потреби постраждалих і свідків. Що вона передбачає?

Ірина Діденко: — Насправді це дуже важливий для нас документ. Знаєте, це як намір багато чого змінити в системі, який іде за підписом Генерального прокурора, і це означає, що головний очільник відомства підтримує такі перетворення. Ми визначаємо шлях подальшого руху. І ключовий орієнтир — це Кодекс Мурад.

Відтак окреслюється система взаємодії: Офіс Генпрокурора координує напрямок СНПК в областях, надає їм методичну допомогу. У мене зараз лише 2 пілотні області — Харківська та Херсонська, де вже працюють із цією категорією злочинів. Із тими колегами

перебуваємо на зв'язку, що називається, «24/7», обговорюємо кожен крок, щось пояснюємо. Відтак навчатимемо фахівців у інших регіонах, тоді нам буде трохи легше. Бо, згодьтеся, має система запрацювати до самого першого прокурора окружної ланки. Адже досі всі їхні справи по СНПК ми просто забрали собі на центральний рівень, розслідуємо з Києва.

Зараз ми готуємо покровокий план дій на виконання Стратегії. Він передбачатиме багато заходів: від необхідних законодавчих змін до психологічної допомоги прокурорам. Він буде скоординований з урядовим імплементаційним планом. Звичайно, у нас більший акцент на досудовому розслідуванні, а урядовий — більш загальна рамка.

Юрій Белоусов: — Ми постаємо перед необхідністю трансформуватися. Я завжди наводжу порівняння із ЗСУ: на початках відкритого вторгнення в наше військо не було б можливості стримати цю навалу, якби воно не змінило своїх підходів до ведення бойових дій. Зараз те саме в системі кримінальної юстиції відбувається. Якщо ми не змінимося, не змінимо наших підходів, то вона просто ляже під валом великого обсягу злочинів. І саме напрямок розслідування міжнародних, воєнних злочинів одним із перших випробовує нові підходи. Не тому, що нам більше нема чим займатися. Просто розуміємо: якщо ми від паперів не перейдемо в «цифру», то не зможемо опрацьовувати мільйони матеріалів у наших провадженнях. Ми не зможемо ідентифікувати цих злочинців. Але впровадження зараз нових підходів дасть змогу системі кримінальної юстиції після завершення війни вийти на інший рівень, адже вони почнуть поширюватися на інші види злочинів.

Тому навіть у цій складній ситуації треба бачити можливості для України. Одна із них — змінитися та перейти на інший рівень розвитку.

— Яким чином ви підтримуєте постраждалих і свідків у справах по СНПК?

Ірина Діденко: — У нас правило єдиної точки входу, я його так називаю. Тобто, хто з постраждалою людиною знайшов контакт, оцей прокурор, той із нею постійно й працює. Раніше ми визнавали особу потерпілою в кримінальному провадженні, тепер такого немає. Людині просто дають пам'ятку про права потерпілого, і це автоматично означає, що вона потерпіла. Щоб вона краще це зрозуміла, ми навіть розробили такі листи, де інформуємо, що в кримінальному провадженні за номером таким-то від такого числа особа є постраждалою, щоправда, не пишемо, від чого, щоб повторно не згадувати історію. З назви моєї посади вже зрозуміло, які категорії злочинів ми розслідуємо. Наприкінці повідомляємо про контактного прокурора конкретно в цій справі. Звертайтеся з будь-яких питань.

Стараємося максимально задовольняти отримані запити. Наприклад, потрібна якась базова допомога — продукти харчування закінчилися, ми зв'язуємося з громадськими організаціями, які дають гуманітарну допомогу, і вони зазвичай доставляють потрібне. Є громадські організації, які допомагають людям виїжджати з населених пунктів під бойовими діями, надають безкоштовне житло терміном до одного року, виводять на психологів, тобто вирішують усе на світі.

Тобто, за кожним запитом підходимо індивідуально й маємо рішення. Як правило, усі відгукуються й допомагають. Тепер це вже злагоджена робота. Бо раніше ми тільки пошуком займалися, а зараз уже всі знають,

у кого на що є мандат, до кого звернутися, щоб цю допомогу було надано. Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків, про який уже згадували, перебере на себе цю роботу.

— В одному з інтерв'ю пані Ірина сказала про потребу створення системи повної підтримки та супроводу свідків і постраждалих від СНПК впродовж їхнього життя. Чому є така ідея?

Юрій Белоусов: — Значна частина постраждалих від СНПК отримала такі глибокі психологічні травми, що можуть залишитися з ними назавжди. Але людину можна навчити жити повноцінно навіть із цією травмою. Головне — вчасно про це подбати. За попереднім напрямком роботи я більше розслідував катування та стикався з тим, що не було жодної системи підтримки та реабілітації жертв. Тепер величезні масштаби воєнних злочинів спонукають нас до переосмислення багатьох процесів. Хтось, можливо, думає, що міг сам опинитися на місці потерпілої чи потерпілого. Тому нам не байдуже до них. Ми маємо думати про потужну систему підтримки.

«...попереду вирішення непростих питань. Колись говорили про «в'єтнамський синдром», «афганський синдром», нам теж доведеться багато чого долати. Й одне діло, коли люди воюють за межами своєї країни та повертаються, а друге — коли місцем злочину є вся територія країни. І десятки мільйонів постраждалих».

Наше завдання — виявити людину, яка постраждала, і скоординувати навколо неї цілу мережу державних і недержавних структур. Якщо хочете, тут гуманістичні й водночас прагматичні підходи. Якщо постраждалих

людей не підтримати, ми їх втратимо. Багато з них просто випадають із життя: їх не цікавить робота, родина, розвиток — нічого. Нерідко все завершується зростанням злочинності, уживанням наркотичних речовин, збільшенням суїцидальних настроїв. Прокуратура серед перших актуалізує цю проблему. Але добре, що її усвідомлюють і соціальні служби, і системи освіти й охорони здоров'я.

Ми вже сьогодні думаємо про повоєнні завдання. І розуміємо, що попереду вирішення непростих питань. Колись говорили про «в'єтнамський синдром», «афганський синдром», нам теж доведеться багато чого долати. Й одне діло, коли люди воюють за межами своєї країни та повертаються, а друге — коли місцем злочину є вся територія країни. І десятки мільйонів постраждалих.

Думаю, досі такої системи реабілітації та підтримки не мав ніхто у світі. Ми випробуємо кардинально нові підходи, підказок щодо яких просто немає звідки брати.

— Як у питаннях СНПК Генпрокуратура співпрацює з міжнародними та громадськими організаціями в Україні?

Ірина Діденко: — Співпраця розвивається. І має різні прояви. Наприклад, представники Офісу Спецпредставниці Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфліктів Прамілі Паттен просто вчили нас із першого дня, як правильно розслідувати, застосовувати певні принципи, міжнародні протоколи, міжнародне гуманітарне право тощо. Дуже багато міжнародних експертів, організацій допомагають нам експертизою, тренінгами. Допомагають навіть якоюсь технікою, тому що ми працюємо на прифронтових територіях — засоби захисту нам передали дуже класні, які ми використовуємо в роботі.

Потім надають допомогу безпосередньо постраждалим (вона ж теж, як правило, від міжнародних організацій). А зараз у процесі обговорення — питання, що найближчим часом буде запроваджено механізм репарацій. Це треба просто усвідомити: не країна-агресор надаватиме проміжні репарації, тому що з нею нам потрібно ще спочатку розібратися, а цивілізований світ допомагає Україні відшкодувати ці збитки.

Юрій Белоусов: — Міжнародні організації були серед перших, хто взагалі простягнув руку Україні. Україна зіткнулася з новою реальністю, з новою сферою злочинності — воєнними злочинами. Звісно, ми стикалися з ними з 2014 р., але був дуже вузький фокус, дуже мало фахівців, які цією темою займалися. А тут ми отримали цілу навалу таких злочинів. Наші міжнародні партнери, які розслідували міжнародні злочини в країнах Африки, у колишній Югославії та інших, дуже нам допомогли. Дуже. У нас створено групу радників із США, Великої Британії, з Євросоюзу для розслідування найтяжчих злочинів, які працюють із нами вже другий рік. Вони дуже допомогли нам своїми стандартами. І підтримали нас технічно, безумовно.

«Міжнародний кримінальний суд не буде розглядати один випадок сексуального насильства, не буде засуджувати якогось солдата. Він буде засуджувати вище військове та політичне керівництво за ту політику, за ті конкретні масштабні злочини, які вчиняє росія. І тому докази масштабного скоєння СНПК можуть підтверджувати частину цієї політики».

Неурядові організації також є дуже важливим суб'єктом. Бо ми насправді маємо спільну глобальну мету — встановити справедливість і задокументувати все, що тут відбувається. І вони часто є джерелом важливої для нас інформації. Вони нерідко бувають першими на місці, перші знають, хто постраждав, можуть знайти людину, яку ми могли не встановити. Така синергія, співпраця лише допомагає нашій роботі.

— На вашу думку, які законодавчі зміни потрібні для ефективного розслідування випадків СНПК?

Ірина Діденко: — Внесення змін до чинного законодавства передбачене планом дій, який ми готуємо. Перше — це нагальні зміни, які вже треба ухвалювати. Є такий «екстрений законопроект» № 9351, який народна депутатка Марина Бардіна подала вже до Верховної Ради. Там базові речі. Насамперед, можливість закритих судових засідань, тому що зараз у нас за 438-ю статтею Кримінального кодексу України («Порушення законів та звичаїв війни») публічний процес, а нам треба мати змогу робити його в закритому засіданні, тому що не кожна постраждала захоче публічно засвідчити.

Потрібне законодавче узгодження змін під час висунення підозри, які мають передбачати, що в справах із СНПК можна замалювати справжні прізвища та імена постраждалих, якщо вони не хочуть їх міняти, щоб захистити таких постраждалих.

Якщо говорити ширше, то аналіз усього законодавства потрібно проводити, і ми це робимо. Вносити зміни, писати нові законопроекти. Навіть щодо цих репарацій — це ж теж окремий законопроект. І ми зараз працюємо над цим. Сподіваємося на законодавчу підтримку ідеї про те, щоб була підслідність не лише СБУ,

а й альтернативна — СБУ і Нацполіції. Щоб зберігалося правило першої точки входу. Якщо людина прийде, наприклад, до Нацпола, а там кажуть: ой, а то не наша компетенція, ідіть у СБУ, чи навпаки. Ну навіщо людину перекидати: якщо в тебе є довірливі стосунки, то ти вже з нею і працюєш.

Необхідно законодавчо затвердити й принцип «поінформованої згоди». Це коли людині роз'яснюєш усе, що з нею відбуватиметься в кримінальному процесі, які її права. Не просто даєш пам'ятку з переліком статей, а прямо розтлумачуєш: якщо буде допит, то він може тривати максимум впродовж от такого часу, обов'язкова перерва має бути через такий час. Якщо тобі важко чи неприємно, можеш відмовлятися. Де тобі зручно це проводити? Часто родина не знає про те, що сталося з постраждалим / постраждалою, тому вони хочуть зустрічатися десь на нейтральній території. І решту. Ми вже в СНПК цей принцип застосовуємо під час розслідувань. Але вирішили, що це треба масштабувати й прописувати, поширюючи на всі категорії злочинів.

«Ми розслідували випадки СНПК з 2014 р. Але треба розуміти дуже важливу річ: реально ефективним розслідування з 2014 р. буде після деокупації всієї території України. Лише тоді ми дізнаємося про всі злочини. Масштаби насправді можуть дуже відрізнятись».

Ми спочатку планували доповнити й 438-у статтю і винести СНПК в окремий склад злочину. Але це не логічно, бо тоді треба виносити вже всі види злочинів. Тому ми поговорили з експертами, з нашою міжвідомчою робочою групою, з адвокатами й суддями та дійшли висновку, що 438-ма нас нічим не обмежує. Там

є посилення на міжнародні договори, ми просто використовуємо всю силу Женевської конвенції. У нас руки не скуті. А якщо ми вдамося до якихось прямих формулювань, то звузімося.

— Чому Україна зацікавлена в розгляді справ по СНПК в Міжнародному кримінальному суді (МКС), інших міжнародних структурах?

Юрій Белоусов: — На мою думку, на початку відкритого вторгнення рф в Україну роль міжнародних судових інстанцій у нас розуміли дуже помилково. Часто це була зневага у власних силах і очікування когось, хто прийде й вирішить усі наші проблеми. Насправді 99,9 % усіх злочинців будуть засуджені нашими судами. Але Міжнародний кримінальний суд нам потрібен: його призначення — робити те, чого не може робити країна. МКС не буде розглядати один випадок сексуального насильства, не буде засуджувати якогось солдата. Він буде засуджувати вище військове та політичне керівництво за ту політику, за ті конкретні масштабні злочини, які вчиняє росія. І тому докази масштабного скоєння СНПК можуть підтверджувати частину цієї політики.

Міжнародний кримінальний суд — це арбітр, який визнаний в усьому світі, який працює за найвищими стандартами верховенства права та справедливості. Якщо він встановить порушення, то вже ніхто в світі не ставитиме їх під сумнів. Можливо, окрім росіян.

Але ж ми говоримо не лише про МКС. Україна зараз апробує модель, яку насправді теж ніхто у світі не апробував. Ми прагнемо максимально залучити інші країни, щоб вони у своїх національних судах розслідували справи воєнних злочинів росіян в Україні. Уже

понад 24 країни почали власні розслідування. Зокрема Велика Британія, США, Скандинавські країни, Балтійські країни, Польща, Словаччина, Румунія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція та інші. Вони кажуть, що готові таким чином допомагати нам, а ми відповідаємо, що так само можемо допомогти їм. Якщо ви будете готові йти в свої національні суди, ми вам віддамо всі докази, які в нас є. Це збільшить довіру до того, що тут відбувається. Весь світ довірятиме. Пам'ятаєте, на початках усе-таки лунало: «Не все так однозначно», «Ми не знаємо, що там відбулося»... Росія інвестує величезні ресурси в пропаганду. А такі рішення підірвуть її зусилля, бо цим західним країнам довіряють. І що більше їх будуть залучати, плюс Міжнародний кримінальний суд, плюс трибунал, на створенні якого наполягає Україна, плюс Європейський суд із прав людини, то більше зростатиме тиск на росію, і це допоможе нам встановити справедливість і покарати країну-агресора. Таким чином важливі рішення мають стримувати й інших агресорів та відновити світовий порядок, бо він зараз похитнувся. Росія його розхитує дуже сильно.

— Чому про СНПК ми заговорили лише після повномасштабного вторгнення? Хоча перші випадки були відомі ще після того, як росіяни почали захоплювати український Донбас.

Ірина Діденко: — Це увага суспільства стала більш прикута до цієї теми після повномасштабного вторгнення. Ми розслідували випадки СНПК з 2014 р. Але треба розуміти дуже важливу річ: реально ефективним розслідуванням з 2014 р. буде після деокупації всієї території України. Лише тоді ми дізнаємося про всі злочини. Масштаби насправді можуть дуже відрізнятись.

— Що мотивує вас займатися розслідуванням таких важких злочинів, як СНПК, і як ви впоруетесь з неминучим стресом під час роботи?

Ірина Діденко: — У нас позавчора був дуже важкий допит. Дуже важкий! Це чоловік, його катували, гвалтували, і йому морально було вкрай важко, ми терміново викликали психологів для роботи з ним і припинили будь-які слідчі дії. Тому насправді працювати нелегко.

Мотивація проста. Раніше я працювала з випадками домашнього й гендерно зумовленого насильства. Мені ця тема була зрозуміліша, тому легше було перемкнутися на тему СНПК, ніж тим колегам, які займалися, наприклад, економічними злочинами. Тож усе було просто: ми одразу після деокупації виїхали в регіони й почали спілкуватися з людьми, встановлювати факти.

Не погоджуюсь, що можна зовсім не проносити історію крізь себе, так не вийде. Але це наша робота.

Юрій Белоусов: — Я знайшов для себе опору, якраз коли перейшов керувати цим Департаментом. До цього вже було бажання піти у військо, а тут такий фронт, але правничий фронт. Це з точки зору моєї особистої мотивації. Є шанс оце все зло, яке сталося, задокументувати, не втратити свідчення та докази. Ми зараз напрацьовуємо досвід на десятиліття, а може, і на століття. Це круто!

Що стосується підтримки, то ми зараз разом із партнерами розробляємо низку ініціатив щодо розбудови психологічної стійкості прокурорів, починаючи від методик самодіагностики, самооцінки, конкретних методик з виходу зі стресу й завершуючи формуванням команди людей, які допомагатимуть колегам впоруватися з професійним вигоранням. Насправді це критично необхідно, бо люди не витримують, переходять на інші напрямки.

Дуже емпатичний прокурор — він або вона — піде через рік, через два максимум. Якщо брати біль кожного потерпілого на себе, із цим просто неможливо буде впоратися — в Україні вже понад 104 тис. воєнних злочинів. Ти маєш ідентифікувати випадок і передати потерпілу особу фахівцям Координаційного центру. Але потрібен баланс: якщо будеш зовсім черствим, то теж не станеш корисним людині. Треба вміти захищатися, треба формувати відповідні навички та структури для професійної підтримки, яких не було ніколи. Але ми сподіваємося все це зробити, і потім воно працюватиме вже й на інших напрямках.

Вересень 2023 р.

Естер Дінгеманс
**МИ ДИВИМОСЯ
НА ВИПАДКИ СНПК ОЧИМА
ПОСТРАЖДАЛИХ**

Такий підхід сповідує Глобальний фонд тих, хто пережив насильство. Його представники та представниці активно співпрацюють з Урядом України та громадськими організаціями для забезпечення постраждалих від сексуального насильства внаслідок війни (СНПК) невідкладними, проміжними репараціями та впровадження повноцінної програми репарацій. Про це йшлося під час ексклюзивного інтерв'ю з виконавчою директоркою цього Фонду Естер ДІНГЕМАНС.

— Розкажіть про історію створення Фонду та його основну діяльність.

— Фонд було створено в 2019 р. двома нобелівськими співлауреатами премії миру: доктором Денісом Муквеге, це міжнародно визнаний конголезький гінеколог, відомий своєю допомогою жінкам у Демократичній Республіці Конго, які зазнали сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, а також Надею Мурад — іракською правозахисницею езидського походження, яка піддавалася тортурам ІГІЛ, але змогла втекти від рабовласників після трьох місяців полону. Разом вони реалізували ідею підтримки людей, які зазнали сексуального насильства під час конфліктів в усьому світі.

Ми працюємо майже у 20 країнах — у Боснії і Герцеговині, Колумбії, Непалі, Південному Судані, М'янмі,

Гамбії та інших, але характер нашої діяльності в них варіюється. Наприклад, у деяких країнах ми займаємося адвокацією прав постраждалих, вимагаючи від урядів репарацій. У десяти інших — втілюємо власні проекти з організаціями громадянського суспільства, щоб на місцях забезпечити постраждалим невідкладні, проміжні репарації.

Успішність нашої роботи напряму залежить від того, наскільки урядові структури різних країн готові активно працювати для допомоги потерпілим від СНПК, займатися виплатою репарацій. На жаль, тут залишається чимало питань, бо не всюди на державному рівні створюють відповідні програми, що дають можливість людям, які зазнали сексуального насильства в результаті конфліктів, відновлювати власне здоров'я, добробут та розвиватися. Але в результаті впровадження різних проектів із забезпечення допомоги ми бачимо просто надзвичайні, колосальні зміни щодо потерпілих жінок: вони були маргіналізованими, взагалі викинутими із суспільства й уже поставили хрест на собі, а тут кожен аспект їхнього життя перетворюється настільки, що вони стають лідерками у власних громадах, бізнес-жінками, беруть відповідальність за своє майбутнє. Такі трансформації просто надзвичайно спостерігати, вони надихають нас продовжувати цю роботу.

— **Глобальний фонд виявився серед перших міжнародних організацій, які відгукнулися на проблему СНПК в Україні вже на початку повномасштабного збройного вторгнення росії. Що спонукало до цього?**

— Ми почали співпрацювати з Україною ще раніше, але діяли за межами країни, вимагаючи репарацій для постраждалих від сексуального насильства в тих

випадках, які сталися у 2014–2017 рр. Ми проводили це з деякими громадськими організаціями і з дуже сміливими активістами та активістками громадянського суспільства, які не побоялися говорити про власний досвід.

«Місцеві жительки розповідали, як були свідками жахливих випадків або чули про них, як вони ховали власних маленьких дівчаток десь за мішками з картоплею в льохах, аби тільки російські військові їх не побачили й із ними нічого страшного не сталося».

Після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. з'явилися нові постраждалі. І саме ці люди першими почали публічно говорити про такі злочини, вони мали факти на підтвердження. У березні 2022 р. Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко звернулася до доктора Деніса Муквеге та його команди, щоб обговорити питання надання спеціалізованої підтримки для комплексного реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в умовах конфлікту, що триває. (Довідково: у цьому допомагала українська миротвориця, яка мала місію в Демократичній Республіці Конго, Інна Заворотько. — Авт.) Оскільки ми чітко знали, що випадки СНПК в Україні є, а також про сексуальне насильство почали багато повідомляти медіа, то для нас це був сигнал, що ми справді повинні сюди їхати й виконувати серйозну роботу. Тому ми приїхали в Україну у квітні минулого року на запрошення Урядової уповноваженої та за підтримки Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної.

— Це був дуже важкий час для України. Вам було страшно?

— Я побачила, що є можливість допомагати постраждалим. І це треба робити негайно. Напевне, мені не було страшно, спонукало бажання працювати задля блага людей, які зазнали насильства. Але з іншого боку, я була просто шокована, побачивши абсолютно порожні вулиці Києва. Це було одразу після Бучі, на під'їзді до столиці скрізь — пуста, руйнування, стільки всього було сплюндровано!

Та водночас був великий запал в українських урядовців, які прагнули допомогти людям подолати лихо. Вони працювали дуже віддано. Потім представники армії почали сповіщати про бранців війни, яких повертали з російського полону, про шокуючі історії, які з ними там сталися. Багато неурядових організацій отримували телефонні дзвінки від людей, які кричали: «Допоможіть!». І ми почали разом із представниками та представницями урядових структур, громадянського суспільства ходити по цих уражених спільнотах, проводити співбесіди. І почуті страшні історії про звірства просто не могли залишити нас байдужими. Місцеві жителі розповідали, як були свідками жахливих випадків або чули про них, як вони ховали власних маленьких дівчаток десь за мішками з картоплею в льохах, аби тільки російські військові їх не побачили й із ними нічого страшного не сталося.

— Чи вразила вас така кількість випадків сексуального насильства, які здійснюють російські військові? Який вигляд це має в інших країнах?

— Говорити про цифри завжди дуже складно, вони відрізняються в різних країнах. В Україні ще багато тимчасово окупованих територій, прифронтової місцевості.

Люди, які там живуть, бояться співпрацювати з українськими урядовими структурами. І кількість того, про що не сповіщається, набагато перевищує кількість уже відомих нам випадків.

Люди, які потерпіли від таких ситуацій, взагалі схильні приховувати, що з ними сталося таке лихо. Де-хто може почати говорити років так через 10 після настання миру. Наприклад, у Косово офіційно про випадки зґвалтувань і сексуального насильства сповістило лише 1 450 осіб. Тоді як за нашими розрахунками потерпілих має бути десь 20 тис.

Є країни, такі, як, наприклад, Конго, де офіційно відомо від 200 до 500 таких випадків сексуального насильства. Але реальні цифри варіюються сотнями випадків. Мені здається, що в Україні все-таки ця кількість буде набагато більшою — тисячі випадків. Але всі такі конфлікти та війни об'єднує те, що СНПК відбувається системно, це дуже поширене лихо. Це так само один із видів зброї.

— Місія Глобального фонду полягає в поширенні доступу до репарацій для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в усьому світі. Наскільки це важливо для постраждалих від СНПК, які досі переживають сильний емоційний стрес?

— Суть самих репарацій передбачає два важливі моменти. Перший — це визнання. Самим постраждалим необхідно, щоб їх визнали такими на офіційному рівні. Відповідний статус засвідчує, що вони не винні, що не вони спричинили для себе цю біду, що вони все ще залишаються людьми. Їхня гідність знову відновлюється.

І другий момент — це дати людям можливість зібрати докупи рештки свого попереднього життя, знов

зіпнутися на ноги. Тому що через такі страшні випадки люди залишають навчання, втрачають роботу, втрачають свої сім'ї, від них рідні відвертаються. Повернути цих людей до нормального життя, нормальної самооцінки — це найголовніша частина нашої роботи.

— Якщо говорити про репарації, то наскільки вони можливі в Україні, яка все ще перебуває в стані війни і це негативно позначається на її економіці?

— Є офіційна частина репарацій, фінансової компенсації, яку постраждала особа, ми сподіваємося, зможе отримати. Можливо, у формі страхування життя, можливо, у вигляді пенсій від держави, відповідного вшанування цих людей. Відшкодування отриманої ними шкоди обов'язково має бути. Але ми розуміємо, що це відбуватиметься в майбутньому. І логіка така: за це має платити росія. І тут усе залежить від сприятливих умов і можливостей доступу для Уряду України до всіх арештованих і заморожених статків, які за кордоном на сьогодні вилучено з власності росії. А ще від того, що вони справді підуть у компенсаційні фонди. Багато із цих грошей буде потрібно для відновлення й відбудови України. Але це має бути кроком, який здійснить Уряд України, щоб частина цих грошей пішла на відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої людям, які постраждали від СНПК.

Але це — про майбутнє. Що ми робимо зараз? Ми запускаємо пілотний проект, який наполягатиме на невідкладних, проміжних репараціях для постраждалих від СНПК. І це буде відповідальність Уряду України. Можливо, якщо не росія буде платити, міжнародна спільнота долучатиметься до цього. Ми зараз докладатимемо зусиль, щоб такі репарації почали виплачувати.

— **Хто буде наповнювати грошима невідкладні репарації?**

— Міжнародні донори. Але український Уряд має продемонструвати готовність відстоювати інтереси цих постраждалих людей. Продемонструвати свою залученість — фінансову чи відповідну роботу соціальних служб.

«У жодній країні світу я не стикалася з тим, щоб держава брала на себе відповідальність допомогти постраждалим ще під час війни. Якщо таке відбувається, то в цьому питанні можна досягти великих зрушень. І такі підходи варті поширення в усьому світі».

Сьогодні багато говорять, що хоча гроші російських мільярдерів зараз вилучено, західні спеціалісти не мають можливості їх використовувати. Говорять і про те, що існують менш складні механізми для цього. Наприклад, продали футбольний клуб «Челсі», який належав Абрамовичу. Отримані гроші зараз перебувають у Великій Британії, і є дуже хороші підстави сподіватися, що вони в найближчому майбутньому використовуватимуться для гуманітарних потреб, передусім в Україні. І частина цих грошей може піти на відшкодування репарацій постраждалим від сексуального насильства.

— **Як у різних країнах вирішується питання з дітьми, народженими в результаті СНПК?**

— Їхнє життя — це дуже складна річ. Наприклад, у Конго їх називають «дітьми змії» або «гадюки». А в Нігерії — «дітьми Боко Харам», за назвою терористичної організації, яка вчинила сексуальні напади на жінок. І серце розривається, коли дивишся на цих дітей.

Зазвичай матері не люблять їх ще до їхнього народження й не хочуть, щоб вони з'являлися на світ. І тому є дуже хороші проекти, коли психологи починають працювати з жінками на етапі вагітності, щоб встановити правильний зв'язок між матір'ю та дитиною. Психологи допомагають напрацювати наратив про те, що мати розказуватиме своїй дитині, коли та народиться. І це приносить дуже позитивні зрушення, ми бачимо, що ці діти зростають хорошими й розумними, добре навчаються в школі і їхнє психологічне життя складається, як в інших людей.

Відкритість щодо таких питань — це вже початок подолання цієї проблеми. Нещодавно я була на великій зустрічі, організованій Першою Леді України, і вона відкрито говорила міжнародній спільноті, що, можливо, в Україні вже з'являються на світ діти, які є результатом цих сексуальних злочинів. Мені здається, що це просто колосальне зрушення, коли лідерка на високому рівні порушує такі питання. Тому ми очікуємо, що в житті таких дітей буде більше хорошого, щоб вони не страждали від того, що сталося не з їхньої вини.

— **Які особливості роботи з СНПК в Україні?**

— У жодній країні світу я не стикалася з тим, щоб держава брала на себе відповідальність допомогти постраждалим ще під час війни. Якщо таке відбувається, то в цьому питанні можна досягти великих зрушень. І такі підходи варті поширення в усьому світі.

— **На вашу думку, чому російські військові вдаються до сексуального насильства?**

— В інших країнах теж є багато випадків, коли саме регулярна армія вчиняє акти сексуального насильства. Наприклад, у Сирії навіть у місцях, де на законних підставах перебувають затримані, не кажучи вже про

незаконні місця утримування цивільних або військових, регулярно вдаються до сексуального насильства.

Коли це відбувається, треба зважати на багато факторів. Чи справді СШПК здійснюють за наказом офіцерів і командування? Це визначити дуже важко. Так само, як і те, що ці злочини скоєні без наказу, з власної волі винуватців.

Але коли ми говоримо, наприклад, про Бучу, то чула про випадок, коли там була сумнозвісна бригада, яка потім вийшла. А згодом у Москві її військові отримували нагороди за свої дії. Тобто, їх нагородили за те, що вони заподіяли в Бучі. Ти розумієш, що їхнє керівництво заплющувало очі на те, що тут відбувалося, і, навпаки, потурало цьому. Тож дуже легко сказати, хто відповідальний за це. Коли ми чуємо про випадки гвалтування як маленьких дітей, так і жінок літнього віку, про які вже тут сексуальні домагання йдеться!? Мова про те, щоб заподіяти якнайбільшої шкоди. Це те, що я називаю «масовим знищенням».

Я не правниця, щоб посилатися на злочин геноциду, щоб сказати, наскільки вірно це тлумачать у даному випадку. Але коли люди, які постраждали від СШПК, розповідають, як російські військові карали їх, згадуючи їхню етнічну належність, національність, те, що вони підтримують Уряд України, то так, можна говорити про певні елементи геноциду.

«Ми розуміємо — є звичаї, є правила ведення війни, які російська федерація, що підтверджено вже багатьма фактами, порушує. І за це вона повинна нести відповідальність. Це хороший сигнал, і є надія, що все-таки винуватців буде притягнуто до відповідальності».

Правники кажуть: в акті геноциду мають бути намір, стратегічний план, системний елемент. А ми дивимося очима потерпілих людей, які пережили це все. Вони розказують, що винуватці вчиняли такі злочини, ніби проти всієї країни в їхній особі.

— **Такі методи нагадують Середньовіччя...**

— Чимало методів Середньовіччя простежується в різних країнах, особливо коли ми говоримо про акти насильства, які чинять саме чоловіки проти жіночого населення. Мовляв, якщо ви завойовані, то вже не люди, а наша власність. Дуже багато такого відбувалося в Іраку з ІГЛ, коли захоплювали жіноче населення, створювали невільницькі ринки, перетворювали жінок і дівчат на рабинь. На вулицях можна було побачити цих нещасних, бійці ІГЛ могли помацати їх, підняти їхній одяг, призначити свою ціну. Мене це засмучує, бо я бачу, що люди так і не переросли страшні часи Середньовіччя.

З іншого боку, є світова спільнота, яка вважає, що такі речі не повинні минати безслідно. Сьогодні її увагу прикуто до росії. Ми розуміємо — є звичаї, є правила ведення війни, які російська федерація, що підтверджено вже багатьма фактами, порушує. І за це вона повинна нести відповідальність. Це хороший сигнал, і є надія, що все-таки винуватців буде притягнуто до відповідальності.

— **Ми бачимо величезну підтримку України з боку міжнародної спільноти в протидії та реагуванні на СНПК. Чим це зумовлено?**

— Насамперед, на це заслуговує серйозність цієї проблеми. Такі питання чомусь завжди потрапляють на самий низ порядку денного, а тут відбувається навпаки — вони виходять на перші позиції. Після початку повномасштабної війни люди, які постраждали від

СНПК у 2014–2015 рр., почали публічно привертати увагу до цього. А з іншого боку, з'явилися особи, які реально готові займатися вирішенням цих питань. Обидві сторони загострюють увагу світової спільноти на тому, що зараз відбувається в Україні.

Я вже казала, що ми дивимося на випадки СНПК очима постраждалих. Нерідко думаєш, що скільки б чого не робилося в цьому напрямку, це краплина в океані. Ну скільки таких злочинців притягнуто до відповідальності? На жаль, не дуже багато. А тут усе-таки є надія, що Україна послужить чудовим прикладом для стримування таких злочинів у світі на майбутнє, тому що тут ці справи буде доведено до кінця і справедливість восторжествує.

Жовтень 2023 р.

Ірина Довгань, Людмила Гусейнова
ПОСТРАЖДАЛІ ВІД СНПК
ВИРІШУЮТЬ НЕ МОВЧАТИ
ПРО ЗЛОЧИНИ РОСІЙСЬКИХ
ОКУПАНТІВ

Ірина ДОВГАНЬ і Людмила ГУСЕЙНОВА добре знані не лише в Україні, а й в усьому світі. Обидві пережили російський полон, катування та приниження, але зуміли не просто зберегти людську гідність, а й стали для інших прикладом подолання наслідків СНПК та гуртування світової громадськості в протидії цьому явищу.

Ірину Довгань окупанти затримали 2014 р. та перевезли до Донецька, бо в її планшеті знайшли фото з українськими військовими, яким вона допомагала, та інші свідчення потужної підтримки наших захисників. Її родина була заможною, і загарбники почали шукати гроші. Смс-повідомлення про зняття готівки з карток надходили на телефон Ірини навіть із московського аеропорту Шереметьєво.

«Цей соціальний провал між тими, хто мене заарештував, і мною був одразу. І ця ненависть була одразу, — зазначила Ірина. — «Ти, с..., інтелігентка, думаєш, що умнее нас?!» — сказав мені денеєрівський слідак і вийшов із кімнати. Натомість прийшли кавказці з батальйону «Восток».

5 днів занурення в жахливу прірву, з якої смерть видавалася найкращим виходом. І знаменита фотографія бразильського фотокореспондента Маурісіо Ліма, на

якій вона стоїть біля стовпа, загорнута в український прапор в оточенні здичавілих ворогів, була порятунком. «Мадам, ви стали зіркою інтернету», — невдовзі повідомили їй тюремники, які змушені були відпустити її на волю.

Людмила Гусейнова допомагала дітям із вадами розвитку з розформованого російськими агресорами інтернату в захопленому ними Новоазовському районі. Діти залишилися без будь-якої підтримки, часто голодні та роздягнені. Людмила організувала доставку з підконтрольних Україні територій усього необхідного, а також українських книжок і листівок з найкращими побажаннями для малечі. Щиро допомагала українським військовим, які захищали Широкине. І 2019 р. потрапила до сумнозвісної донецької в'язниці «Ізоляція». 50 днів знуцань і наруги. «Це був час зовсім без сонця, бо майже постійно перебувала з мішком на голові, — пригадує Людмила. — Перевдягнутись у камері могла лише під ковдрою, бо постійно велося відеоспостереження». Відтак було переведення до донецького СІЗО, у камеру до 20 кримінальних злочинниць. Серед них були ті, хто воював у бойових угрупованнях ДНР і здійснив жорстокі вбивства серед цивільного населення, хто вживав наркотики й торгував ними та зброєю, хто хворів на СНІД і туберкульоз. У цьому оточенні Людмила перебувала близько трьох років і повернулася до України під час обміну полоненими восени 2022 р.

Обидві жінки зуміли розпочати життя заново. Але при цьому не забувають про тих, хто сьогодні потребує їхньої допомоги. Вони активно займаються громадською діяльністю: Ірина Довгань очолює ГО «SEMA-Україна», робота якої спрямована на підтримку постраждалих від сексуального насильства,

пов'язаного з війною, (СНПК), а Людмила Гусейнова є менеджеркою з комунікацій, координаторкою інформаційної політики цієї організації.

— Що вас підштовхнуло до створення об'єднання СЕМА-Україна?

Ірина Довгань: — З українськими правозахисниками я прибула до Гааги як свідок у справах для Міжнародного кримінального суду. Мені на виступ перед прокурорами дали 3–4 хвилини, але вони слухали щонайменше 40 хвилин. Увечері відбулася пресконференція, у Гаазі дуже багато журналістів, розголос був серйозний. І до мене підійшла жінка, дала візитівку та сказала, що представляє міжнародну правозахисну організацію — Фонд доктора Деніса Мукwege, який займається підтримкою постраждалих від СНПК. Вони взагалі не знали, що в Україні таке коїться, бо працюють багато з африканськими країнами, а тут такі події в центрі Європи!

Ми листувалися кілька місяців. Вона запитала: чи є ще такі випадки? Я відповіла: ну, звісно, є! І почала шукати постраждалих від СНПК в Україні. Когось допомагала знайти Олександра Матвійчук — українська правозахисниця, лауреатка Нобелівської премії миру. Інших я знаходила через соцмережі, телефонувала цим жінкам, пропонувала їм об'єднатися в організацію.

Я вважала великим досягненням те, що я і ще кілька жінок могли виступити на якихось міжнародних конференціях і сказати, що росія — агресор, що російські найманці гвалтують жінок.

Людмила Гусейнова: — Наприкінці 2021 р., коли я ще перебувала в полоні, в Україні мене заочно нагородили Національною премією за особистий внесок у захист прав людини, яку присудив Центр громадських

свобод. Цю нагороду вручили моєму чоловікові. А він передав її на зберігання моїй подрузі, відомій українській журналістці Олі Мусафіровій. І вони вирішили цю нагороду особисто вручити мені в Національній спілці журналістів через місяць після мого звільнення. Там зібралися представники медіа, громадських організацій. І туди ж прийшла Ірина Довгань. Після завершення урочистостей вона запросила мене до організації. Я відповіла, що для мене зараз найголовніше — звільнення тих жінок, які залишилися у в'язниці. Деяких я знала особисто, про інших просто чула. Я розуміла, як їм там важко. Ірина сказала, що з організацією мені буде легше добиватися цього, з'явиться більше можливостей на будь-яких майданчиках говорити про цих ув'язнених. І я побачила жінок, які також були в полоні, з деокупованих територій. Вони теж пережили те, що і я, тому вирішили, що будемо разом і в нас багато чого вийде.

— **Для чого ви об'єдналися?**

Ірина Довгань: — На початках нас було десь 17. А активних, може, 8–10. Яка була мета? У Фонді Муквеге нам сказали: як це так — ви досі не дали свідчення у своїй країні?! Ніхто із цих жінок, які зазнали СНПК, не дав свідчення, що вони таке пережили. Ми мусимо цього добитися. Такою є політика Фонду — примусити державу визнати, що є такі постраждалі, і взяти їх під опіку.

Ми провели круглий стіл, запросили на нього силові структури. Від Генпрокуратури прийшла Вікторія Кравчук, яка очолювала інформаційний напрямок. Вона дуже близько сприйняла історії наших жінок і пішла до Генпрокурорки, тоді це була Ірина Венедиктова. Та зреагувала: давайте їх усіх опитаємо.

Нам призначили молододу прокурорку з Маріуполя, яка більш-менш розуміла, про що йдеться. Я вмовляла

всіх наших жінок дати свідчення, і 10 зголосилися. Але після цієї процедури одна з жінок передумала співпрацювати з нашою організацією. По телефону через пів року вона зізналася, що для неї це була така страшна травма, що весь цей час не могла від неї відійти. Більше вона не хоче про це згадувати.

«Якщо ми мовчатимемо, то нічого не буде взагалі. А ми зараз не можемо собі дозволити мовчати. Україна не може дозволити собі мовчати».

Ситуація в кожній складалась по-різному. Але головною метою було все-таки примусити державу визнати, що ми існуємо.

— Чому ви обрали назву SEMA-Україна?

Ірина Довгань: — SEMA-NETWORK — це глобальна мережа організацій, створена Фондом доктора Деніса Муквеге. Зараз вона охоплює 25 країн, у яких були військові конфлікти і є жінки, постраждали від СНПК. Для нас стало логічним приєднатися до цієї мережі. Це відбулося 2019 р.

На початках ми не надто просувалися. І після початку повномасштабного вторгнення я взагалі хотіла все це кинути, піти. Почала документувати російські злочини, з головою в це поринула, бо бачила в тому набагато більше користі. Якась частина жінок нашої організації виїхала за кордон. Але потім почали з'являтися дедалі нові. Фонд Муквеге запропонував матеріальну допомогу. Це теж потребувало значної роботи — анкети, опитування, відкриття рахунків. І я знову повернулася в організацію.

У квітні 2022 р. в Україну приїхала очільниця Глобального фонду тих, хто пережив насильство. Вона була

вражена, що наша країна почала дбати про постраждалих від СНПК ще під час війни — це був перший у світі прецедент. Я слухала її і думала: Боже, це ж нас візьмуть у Європу одразу, якщо ми себе так покажемо!

— **Назва SEMA перекладається з суахілі як «Не мовчи!»** Що для вас означає цей заклик?

Ірина Довгань: — Якщо ми мовчатимемо, то нічого не буде взагалі. А ми зараз не можемо собі дозволити мовчати. Україна не може дозволити собі мовчати.

Уряд у співпраці з різними міжнародними структурами — з ООН, Фондом Муквеге, Глобальним фондом тих, хто пережив насильство, та іншими почав займатися проблемою СНПК. Нас багато запрошували на різні події. І ми почали говорити. Нас запитують або не запитують, а ми говоримо. Ми навчилися говорити. Ми нарешті сформулювали свої думки. І ще ми переконалися, що європейські країни нас хочуть підтримати. Вони дуже емпатійні, і ми робимо все, щоб наша країна до них підтяглася. Але хочеться, щоб це відбувалося швидше.

Людмила Гусейнова: — Я особисто не мовчу. Я завжди даю інтерв'ю. Будь-якому виданню — національному, регіональному чи навіть місцевому. Хоча після цього не можу спати, бо все це переживаю повторно. А це й емоції, і спогади... Але я хочу, щоб увесь світ і наше суспільство знали, що роблять російські окупанти на нашій землі, починаючи з 2014 р., як вони знущаються з наших людей.

«Я не маю права мовчати, бо мені нема чого соромитися. Те, що вони робили зі мною, і те, що вони роблять з іншими жінками і чоловіками, — це не наш сором. Це має бути їхнім соромом — аж до п'ятого покоління!»

Я не маю права мовчати, бо мені нема чого соромитися. Те, що вони робили зі мною, і те, що вони роблять з іншими жінками і чоловіками, — це не наш сором. Це має бути їхнім соромом — аж до п'ятого покоління!

— Що мотивує вас не мовчати?

Людмила Гусейнова: — Я знаю, що на окупованих територіях досі страждають жінки. Вони не бачать своїх рідних. Завжди розповідаю про Олю Мелещенко, яку затримали за дописи в соцмережі. Для них вона стала шпигункою. Тоді її молодшому сину було лише 4 роки. Восени виповнюється вже 3 роки, як Оля перебуває в тюрмі. Дитина пішла в перший клас, живе на окупованій території. Тому що чоловік не може виїхати звідти, він щотижня відвідує дружину, привозить воду, хліб, надає підтримку. І скажіть, чи можна при цьому мовчати?

Мала можливість поїхати в адвокаційну поїздку до Америки й виступати в ООН. Я там говорила про полонених жінок і про те, що вони переживають. Потім було дуже багато зустрічей. Я впевнена, що люди мають знати, усвідомлювати, що коїться на окупованих територіях, у місцях утримання цивільних та військовополонених. Я маю про це говорити, бо сама це пережила, знаю з власного досвіду. І поки є сили, я це робитиму.

— Які напрямки роботи для вас є пріоритетними?

Людмила Гусейнова: — Я вважаю, що треба добиватися ухвалення закону про потерпілих від СНПК, який має передбачити статус для постраждалих. Щоб він також містив перелік необхідних послуг для кожної людини, яка зазнала сексуального насильства в умовах війни. Бо цей біль і ці страждання залишаються з нами до кінця життя. Потрібна медична, психологічна допомога. Не первинна — 3–5 разів і все.

Я спілкувалася з однією психологинєю. Вона сказала: «Ви розумієте, що ваша історія така, що ви щонайменше 3 роки маєте працювати з психологом?» Але я усвідомлюю, що той психолог не буде зі мною безоплатно спілкуватися весь цей час. А я не можу бігати від одного психолога до іншого, діючи за принципом: 10 безкоштовних сеансів тут, а потім там. Це не допомога. Це називається повторною травматизацією. І все це має бути законом узгоджено.

Так само, як і репарації, принаймні невідкладні, бо потерпілі дуже часто потребують фінансової підтримки. Я особисто також бачу необхідність інформувати суспільство про випадки СНПК, щоб навчити рівно ставитися до цього. Щоб постраждали на деокупованих територіях або ті, що виїхали звідти, не боялися. Щоб вони нас побачили, почули та приєдналися. Щоб розуміли, що мають право звернутися до правоохоронних органів і добиватися справедливості.

— Я думаю, що ваш голос має бути врахований при підготовці цього законопроекту.

Людмила Гусейнова: — Безумовно. Зараз працює Міжвідомча робоча група з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією росії проти України, та надання допомоги постраждалим, і ми організацією долучилися до цієї роботи. Є й багато інших громадських об'єднань, які також співпрацюють із цією Робочою групою. Ми спільно готуємо пропозиції до законопроекту про репарації, зокрема у сфері СНПК. Цю Міжвідомчу робочу групу очолює Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко, і ми їй дуже вдячні за щирі підтримку.

Свої зауваження та пропозиції до законопроекту ми озвучували й на інших платформах. Деякі з них було взято до уваги.

— Яка мета вашої організації: ви хочете просто підтримати одна одну чи просунути справу так, щоб винуватців було покарано?

Ірина Довгань: — Усе разом. Це все наші цілі та завдання. І, повірте, одне без одного не працює.

Якщо ви зайдете в організацію і запитаете: ви хочете, щоб злочинці були покарані? Усі голосно закричать: «Так!» Це головне. Але ми не можемо самі карати цих злочинців. До того ж такі жінки мусять якось виживати в цьому світі, тримати свої родини, дітей, себе, дбати про здоров'я. Жінки мають відчувати підтримку від організації.

Людмила Гусейнова: — Передусім потерпілі мають отримати статус, держава має офіційно визнати їх постраждалими від СНПК. Бо в нас у країні є ті, хто втратив житло, є ВПО, а нас ніби й не існує.

Отримання цього статусу гарантує допомогу тим жінкам, які зараз навіть бояться згадувати пережите. Вони отримують право на репарації, на медичну, фінансову допомогу, на психологічну підтримку й, головне, — право на захист. Ми говоримо: давайте добиватися справедливості. А давайте добиватися того, щоб жінка була захищена, щоб винуватці, ці покидьки або їхні родичі на неї не тиснули, не мстилися.

— Якщо людина отримує цей статус, то чи не означає це, що її особисте життя, пов'язане з СНПК, буде оприлюднюватися?

Ірина Довгань: — Такий реєстр має бути повністю закритим. Це напрацювання міжнародних практик. Були такі помилки, наприклад, у Боснії, де жінкам

приносили цю допомогу в рожевому конверті. І десь стало відомо, що рожевий конверт означає СНПК. Тому цей реєстр суто внутрішній, до нього мало хто має доступ. І репарації, якщо ми колись доб'ємося їх, кожна жінка отримуватиме на свій рахунок, ніхто про це не знатиме — жодної травматизації.

«У росії інший менталітет, там жінка не користується такою повагою, як в Україні. Українська жінка шанована в сім'ї та в суспільстві. Вона вбрана в коралі, які родині чимало коштують, у вишиванки, це теж не дешевий одяг. Наша жінка завжди на постаменті. У росії це цілком інакше. Бо він приходиться п'яний і ніколи не питає, чи жінка погоджується. І такі стосунки він переносить на наших жінок».

Мені вже доводилося чути думку деяких чиновників, що українським жінкам, постраждалим від СНПК, не потрібен статус, у них така ненависть, така жага помсти до росії, що вони і так свідчитимуть, і так боротимуться. Ні, це не так. Бо я відчуваю прагнення помсти, Людмила не відчуває. Ми всі різні. А хтось взагалі не має сил — ні на помсту, ні на бажання допомагати іншим. Це мусить робити держава.

— **Скільки жінок сьогодні об'єднує СЕМА-Україна?**

Ірина Довгань: — Сьогодні нас 39. Потенційно є ще дві. Знаходимо потерпілих по-різному. Хтось із тих, хто вже в організації, знає, що в її селі ще був такий випадок, і пропонує тій жінці приєднатися до нас. Хтось погоджується, хтось — ні.

Я також багато їжджу по деокупованих селах, встановлюю контакти з місцевими. Найчастіше це вчителі,

директори шкіл, фельдшери. Вони володіють усією інформацією. Я кажу, що якщо у вас є такі жінки, то на цей час держава вже має якісь можливості їх підтримати. А я можу одразу запропонувати допомогу від Міжнародної організації з міграції, щоб така жінка потрапила до реабілітаційного центру. Вона отримає комплексну безкоштовну допомогу, як у санаторії. Плюс ліки, плюс усі дослідження, плюс ще ліки із собою. І це вже чудово.

Потім кажу, що ми отримали грант і для кожної такої жінки маємо гарні подарунки, ми їх самі продумали та закупили. Також я можу запропонувати зустрічі з іншими жінками, які зазнали СНПК, щоб постраждалі подивились, як вони живуть, як перемагають свої травми. І я розповідаю, що світ бореться за те, щоб такі жінки отримали репарації від росії, від держави. І місцева інтелігенція, з якою спілкуюся і якій довіряють односельці, мене розуміє. І йде до постраждалих жінок. Інколи телефонують мені: Іро, приїжджай, вона погодилася зустрітись.

— Ви обмінюєтеся своїми історіями між собою? Ви знаєте історії всіх жінок в організації?

Ірина Довгань: — Переважно я про всіх усе знаю, тому що інколи документую історії, якщо жінка погоджується. Дуже мало хто зовсім мовчить, але я тих не знаю. Знаю тих, хто говорить.

Сьогодні нас близько 40 жінок. Це така краплина в морі! Бо навіть якщо нас стане 200, це буде стадія починання. У країні неймовірна кількість потерпілих від СНПК. От повірте мені, я цим займаюся, я їжджу по селах, де розташовувалися росіяни. І в кожному є зґвалтовані жінки, про яких знають. Але є і ті, про яких не знають.

— Чому росіяни вдаються до таких методів ведення війни?

Ірина Довгань: — Я вважаю, що ці згвалтування — це комплекс заздрості, оцієї дебільної ментальності росіян. Гвалтують у більшості не москвичі та пітерці. А ця вся російська глибинка, просякнута жорстокістю до жінок.

У росії інший менталітет, там жінка не користується такою повагою, як в Україні. Українська жінка вшанована в сім'ї та в суспільстві. Вона вбрана в коралі, які родині чимало коштують, у вишиванки, це теж не дешевий одяг. Наша жінка завжди на постаменті. У росії це цілком інакше. Бо він приходить п'яний і ніколи не питає, чи жінка погоджується. І такі стосунки він переносить на наших жінок. А ми звикли жити в поважній українській обстановці, у європейському просторі, ми не були готові до цієї орди, яка вломила в наше життя. Українка може відверто сказати в обличчя те, що вона думає, то вона це росіянину каже й наражає себе на небезпеку. І я такого багато чую.

«Я переконана, що цивілізований світ ніколи не дивитиметься на росію так, як раніше. Толерантність втратили навіть найбільш толерантні європейські особи».

А взагалі це просто якась дика навала, для них насильство — це частина їхнього життя. І ми ніколи до кінця не зрозуміємо, якими очима вони дивляться. Окупант бачить на подвір'ї молоду жінку і стару. Молода від'їжджає. Він повертається й бачить лише літню — під 80 років. І його ніщо не зупиняє: він її гвалтує. Ця жінка в нашій організації.

Ми вмовляємо кожну жінку дати свідчення. І кажемо: доки вона не дасть свідчень, її боротьба неможлива.

Людмила Гусейнова: — Вони слабші за нас і це знають. Звісно, можна тупати ногами, коли у твоїх руках зброя, а поруч беззбройна людина — дитина, жінка чи чоловік. Можна бити їх прикладами, вдавати, що ти їх розстрілюєш, або насправді розстрілювати. Але все це йде від слабкості. Їм навіть нема про що з нами говорити — настільки ми різні.

У 2014 р., коли до нас тільки зайшли військові без розпізнавальних знаків, я написала пост у фейсбуці, що орки ходять нашим містом. Який у слідчого мозок, якщо він це речення відправив на експертизу? Експерт із таким же маленьким мозком написав, що це екстремістське висловлювання. А потім їхній начальник із таким же маленьким мозком кричав на мене до нестями, запитуючи: «Хто такі орки?»

Я спочатку злякалася. Думала: «Боже, що воно таке, що зараз буде?» І тут його запитання: «Хто такі орки?» Я просто кусала собі губи, щоб не розсміятися, розуміла: якщо почну реготати, він мене жорстоко битиме. Тому просто відповіла: «Це казкові персонажі».

То хто ж із нас сильніший? Звісно, що ми.

— Ви вірите, що всіх цих злочинців насправді знайдуть і покарають?

Ірина Довгань: — Я — ні. Але я покараю їхню країну. І я покараю того, хто все це заварив.

Я переконана, що цивілізований світ ніколи не дивитиметься на росію так, як раніше. Толерантність втратили навіть найбільш толерантні європейські особи. Я це бачу, ми це чуємо.

Людмила Гусейнова: — Я вірю. Я маю оригінали документів від людей, де зазначено їхні прізвища, там

фігурують їхні підписи. Я змогла вивезти ці документи з окупованого Донецька. Але навіть без таких документів можна ідентифікувати злочинців. Усе можна зробити. Немає нічого неможливого. Просто треба вірити в себе й у те, чого ви прагнете.

— Які питання потрібно передусім вирішувати, щоб допомогти постраждалим від СНПК?

Людмила Гусейнова: — Коли повертаєшся з полону, коли твоя домівка залишається на окупованій території розбитою, то першою необхідністю є поновлення документів. І людина не повинна шукати гроші для цього. Слід подбати про грошову підтримку постраждалих. Безумовно, медична допомога. У нашій організації є жінка поважного віку, якій російські окупанти вибили зуби прикладом — щоб не травмуватися під час того, що вони з нею робили. А в нас для таких постраждалих безкоштовна стоматологічна допомога взагалі не передбачена.

Має бути психологічна допомога не лише для постраждалої особи, а й для всієї її родини. Одна моя знайома по в'язниці дуже любить свого сина, але давно з ним не спілкується. Їй треба зрозуміти, як із ним розмовляти, коли вийде на волю. Дитині також треба допомогти заново знайомитися зі своєю мамою. Це дуже велика проблема, але, на жаль, зараз нею ніхто не займається.

Ірина Довгань: — Як організація ми можемо зробити те, що можемо. Головну допомогу мусить надати держава. Це має стати великою частиною важливої державної політики.

— Один із принципів підходу до постраждалих: «Нічого про нас — без нас!». Як він спрацьовує?

Людмила Гусейнова: — Я вважаю, що представник держави чи науковець, хоч би якого рівня та професійної

підготовки він був, не може вирушати в адвокаційні поїздки без постраждалих, які це страхиття пережили. Бо одна річ — озвучити якусь статистику, результати якогось наукового дослідження в цій сфері, сказати про них сухим словом десь на закордонних майданчиках. Це нікого не зачепить.

Але ми ж хочемо, щоб зарубіжні країни ставилися до нас з емпатією, щоб нам допомагали, щоб бачили ту біду, яку скоїла російська федерація. Вони мають розуміти, про що саме йдеться, яку трагедію та який біль переживають українці. І ніхто не може сказати так, як людина, що цю трагедію і цей біль пережила. Ми маємо бути поруч з усіма, хто представляє нашу країну на всіх майданчиках.

У нас дуже багато співпраці з українськими громадськими об'єднаннями. Це і «ЮрФем», і «Право на захист», й інші. Якщо потребуємо допомоги, то не соромимося й звертаємося по неї. Я вважаю, що наша організація ще молода й ми багато чого вчимося в наших партнерів. Співпрацюємо й із міжнародними структурами. Нещодавно я мала зустріч із Керівницею відділу з питань сексуального та гендерно зумовленого насильства Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Даян Браун і запросила її на зустріч із нашими жінками. Упевнена, що будь-яка співпраця — це крок допомоги постраждалим і крок до звільнення тих, хто досі перебуває в полоні чи окупації.

Жовтень 2023 р.

Марина Бардіна
**НОВИЙ ЗАКОН ЗАХИСТИТЬ
ПРАВА ОСІБ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СНПК
З 2014 РОКУ**

На розгляді у Верховні Раді перебуває проєкт закону № 10132 «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації». Про його особливості спілкуємося із заступницею голови парламентського Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва Мариною БАРДІНОЮ, яка безпосередньо займалася розробкою цього документу.

— Чому виникла потреба розробки законопроєкту?

— Повномасштабне вторгнення рф на територію України продемонструвало усьому світові воєнні злочини, які росія вчиняла та продовжує вчиняти щодо українців та українок. Одним із таких воєнних злочинів стало сексуальне насильство. Є такий вислів, одночасно дуже страшний і цинічний, що згвалтування — це найдешевша зброя на війні. І сьогодні ми всі розуміємо, що застосування сексуального насильства в різних його проявах є тактикою ведення війни для рф. Окупаційні війська використовують його для припинення людей, знищення духу та гідності, для заподіяння моральних і фізичних травм, для придушення опору населення.

Після деокупації Київщини та звільнення Бучі на початку квітня 2022 року те, що ми побачили й почули від свідків, вразило до глибини душі. З перших днів вторгнення доносилися крихти інформації: про розстріли дорослих і дітей під час спроб евакуації, про зникнення та вбивства журналістів і місцевих активістів та багато іншого. Але реальність перевищила будь-які уявлення. І коли наша армія звільняє нові території, ця історія, на жаль, повторюється, ми дізнаємося про катівні, масові поховання, тортури та сексуальне насильство, вчинені рф.

Станом на жовтень цього року Офіс Генпрокурора озвучує інформацію про зафіксований 241 факт СНПК, із них, зокрема 77 — на Херсонщині та 52 — у Київській області. Це лише маленька частина в загальному масштабі СНПК. Люди, які пережили сексуальне насильство на війні, не готові одразу спілкуватися з правоохоронцями. Цьому є декілька пояснень, одне з ключових — страх бути засудженими в очах суспільства та повторно переживати ці події. З іншого боку, дуже важливий безпековий фактор, коли людина перебуває в окупації або там залишаються її близькі, вона може боятися говорити відкрито. І не менш важливо, коли людина може не мати достатнього психологічного ресурсу на спілкування з правоохоронцями, бо на першому плані можуть перебувати проблеми, пов'язані зі здоров'ям, потреба знайти безпечне житло, кошти на утримання себе та родини.

Саме тому й виникла ідея розробити такий законопроект, щоб запропонувати постраждалим нагальну допомогу: психологічну, медичну, соціальну, щоб людина отримала кошти на своє відновлення й паралельно із цим морально підготувалася до співпраці

з правоохоронцями. Постраждала особа (жінка чи чоловік) зможе добровільно звернутися по таку підтримку й так само добровільно вирішити, як і коли вона готова входити в кримінальне розслідування воєнного злочину.

— **Хто долучився до розробки законопроекту?**

— До розробки законопроекту долучилися практично всі активні учасники та учасниці нашої ґендерної політики, від міністерств і правоохоронних органів до громадських організацій. Міжнародні партнери також допомагали зі своєю експертизою. Наприклад, ми змогли детально дослідити досвід Косово та Боснії і Герцеговини. Роль координатора цього процесу на рівні Кабміну на себе взяли Офіс Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Урядова уповноважена з питань ґендерної політики.

«Разом зі статусом держава не лише надає певний обсяг проміжних невідкладних репарацій та допомоги, а й визнає той факт, що особа постраждала від воєнного злочину, що здійснювати такі репараційні заходи та надавати допомогу мають без засудження, без стигматизації, з повагою до людської гідності. Насамперед, таким чином держава говорить суспільству, що в ситуації сексуального насильства винен кривдник, а не потерпіла особа».

Я хочу також відзначити залученість моїх колег — народних депутаток, які активно дискутували про те, яким має бути фінальний текст, який обсяг гарантій слід визначити. У вересні поточного року завершила роботу Тимчасова слідча комісія Верховної Ради щодо сексуального насильства, яке вчиняє рф під час війни з Україною. У рамках цього процесу разом із колегами

та колежанками з різних фракцій ми й змогли сформулювати це бачення.

Водночас до розробки проекту закону було залучено самих постраждалих осіб і широке коло громадських організацій у сфері захисту прав людини та надання допомоги постраждалим від збройної агресії рф проти України.

— Чому отримання статусу постраждалих від СНПК є нагальним і важливим для таких осіб?

— Разом зі статусом держава не лише надає певний обсяг проміжних невідкладних репарацій та допомоги, а й визнає той факт, що особа постраждала від воєнного злочину, що здійснювати такі репараційні заходи та надавати допомогу мають без засудження, без стигматизації, з повагою до людської гідності. Перш за все, таким чином держава говорить суспільству, що в ситуації сексуального насильства винен кривдник, а не потерпіла особа. Тому допомога постраждалим має бути вже тут і зараз, а паралельно із цим державний апарат та міжнародні інституції працюють над вирішенням питання про стягнення коштів з рф, про пошук воєнних злочинців та їхнє засудження.

— Хто і за якою процедурою визначатиме статус постраждалих?

— Для отримання такого статусу людина, яка вважає себе постраждалою, повинна буде звернутися із заявою до спеціальної комісії. Робота цієї комісії координуватиметься Мінсоцполітики, тобто це не якийсь новий орган. За аналогію можна взяти комісію, яка на рівні уряду займається питаннями полонених.

Заявник зможе в письмовій формі надати інформацію про факт пережитого. Якщо є додаткові медичні документи чи інші матеріали на підтвердження, їх також має бути передано на розгляд комісії. При цьому

особиста участь у розгляді заяви не обов'язкова, якщо людина не бажає цього.

Розглянувши таку заяву, комісія ухвалить рішення про надання статусу. Про нього комісія має поінформувати заявника впродовж 30 днів, а в разі отримання відмови її можна буде оскаржити, звернувшись до комісії або до суду.

— Хто має право на отримання статусу постраждалих від СНПК? Які документальні підтвердження для цього потрібні?

— Будь-яка людина, яка зазнала сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією рф проти України, починаючи з 20 лютого 2014 року, та підтвердила цей факт, звернувшись до урядової комісії. Виняток становлять люди, які були учасниками колабораціонізму.

Перелік, що в даному випадку є сексуальним насильством, є дуже широким і відповідає визначенням Римського статуту: від згвалтувань до примусового оголення тощо.

Щодо документальних підтверджень, то законопроект не визначає обсяг таких документів, він буде встановлений на рівні документів уряду. Це потрібно для того, щоб не забюрократизувати процедуру. Усі прекрасно розуміють, що людина, яка, умовно, виїжджала під обстрілами з окупації, може взагалі не мати документів, навіть паспорту, не кажучи вже про інше. Тому й процедури та процес підтвердження мають бути досить гнучкими: це може бути, в одному випадку, рішення суду (якщо воно є), а в іншому — можливе свідчення самої постраждалої особи про обставини справи, про те, що, коли і де сталося. До складу комісії буде залучено фахівців, які зможуть верифікувати таку інформацію і при цьому нести-муть відповідальність за збереження її конфіденційності.

«Ми не можемо чекати моменту, коли, наприклад, рф виплатить Україні всі репарації, і лише після цього запускати відповідні програми та надавати допомогу. Травма від війни та сексуального насильства потребує часу та сил для її подолання, тому зволікання лише грає на руку ворогу».

— **Чи матимуть право на статус члени родин загиблих осіб, які постраждали від СНПК?**

— Так, члени сімей загиблих також зможуть отримати відповідний статус, проте обсяг проміжних невідкладних репарацій та допомоги для них буде дещо вужчим.

— **Чому не варто зволікати з отриманням статусу постраждалих від СНПК?**

— Якщо ми хочемо відновлення постраждалих людей, щоб вони могли адаптуватися, реабілітуватися, повернутися до суспільного життя, допомагати потрібно якнайшвидше. Ми не можемо чекати моменту, коли, наприклад, рф виплатить Україні всі репарації, і лише після цього запускати відповідні програми та надавати допомогу. Травма від війни та сексуального насильства потребує часу та сил для її подолання, тому зволікання лише грає на руку ворогу. Держава зацікавлена здійснити захист, надати допомогу постраждалим і підтримати їх, коли вони будуть готові переслідувати воєнних злочинців рф у судах.

— **Яким чином законопроект передбачає вирішення питання щодо компенсацій і репарацій постраждалим від СНПК?**

— Законопроект передбачає два важливих інструменти: невідкладну компенсацію (грошову виплату постраждалим) і невідкладні проміжні репарації. Невідкладні

проміжні репарації — це заходи, спрямовані на усунення наслідків СНПК шляхом надання постраждалим особам доступу до засобів правового захисту, компенсації, реабілітації, відшкодування моральної та матеріальної шкоди. Вони діятимуть також і для членів родин загиблих постраждалих. Отримати доступ до цих інструментів можна буде після набуття відповідного статусу шляхом звернення до комісії при Мінсоцполітики.

— Законопроект пропонує створення Фонду виплати невідкладних компенсацій. Коли він може запрацювати і з яких джерел наповнюватиметься?

— Фонд зможе запрацювати, коли буде ухвалено основний проект і зміни до Бюджетного кодексу (йдеться про проект закону № 10133). Від моменту ухвалення законопроекту потрібен буде час, орієнтовно пів року, щоб уряд зміг налагодити та запустити всі процеси на своєму рівні. Адже ухвалення закону — це лише перший крок. Щодо джерел фінансування є розуміння, що ними мають бути стягнення з рф як агресора, а також свою готовність виділити кошти озвучують наші міжнародні партнери.

— Чи враховує законопроект інтереси постраждалих від СНПК з 2014 року?

— Дія законопроекту поширюється на всіх постраждалих, починаючи від 20 лютого 2014 року. Тобто ми не розрізняємо, коли людина пережила цей воєнний злочин — до повномасштабного вторгнення чи після. Війна триває з 2014 року, тому й дискусій тут бути не може.

— У разі ухвалення законопроекту як зможуть скористатися його можливостями постраждалі від СНПК, які перебувають за кордоном? До кого вони мають звертатися?

— На даний момент у проекті закону передбачено універсальний механізм для всіх — письмове звернення

до комісії. Це може бути як паперове звернення, так і звернення за допомогою електронного зв'язку. Розрізнення за місцем перебування заявника законопроект не встановлює.

— **Коли планується розгляд законопроекту у Верховній Раді?**

— Нині проект закону розглядають у парламентських комітетах. Скільки часу знадобиться для його винесення в сесійну залу для розгляду в першому читанні, точно спрогнозувати складно. Але маємо орієнтуватися на кілька місяців. За цим, прогнозовано, відбуватиметься друге читання. Маємо об'єднати наші зусилля для адвокації, і тоді парламентські процеси рухатимуться швидше.

— **Свого часу ви ініціювали створення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з розслідування злочинів СНПК. Яка результативність її роботи?**

— ТСК завершила свою роботу у вересні 2023 року. До її складу входили народні депутатки з чотирьох різних політсил. Найголовніше, ми змогли провести відкриту комунікацію з правоохоронцями — Офісом Генпрокурора, СБУ, Нацполіцією, які безпосередньо розслідують воєнні злочини та сексуальне насильство, та почули, які є складнощі в розслідуваннях, де потрібно поліпшити процесуальне законодавство. Як результат — зареєстрували законопроект зі змінами до КПК України (№ 9351). Також ми отримали дуже цінну інформацію від психологів, які працюють із полоненими та людьми з тимчасово окупованих територій і, звичайно ж, із правозахисниками. Законопроект № 10132, який ми з вами обговорюємо, є результатом нашої спільної роботи.

Листопад 2023 р.

Василь Луцик

НАЦСОЦСЛУЖБА ПРОПОНУЄ НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД СНПК

Сьогодні в Україні 855 служб надають допомогу постраждалим від російської агресії, зокрема тим, хто зазнав сексуального насильства внаслідок війни (СНПК). Як забезпечити якість та ефективність їхніх послуг? Про це розмовляємо з Головою Національної соціальної сервісної служби України Василем ЛУЦИКОМ.

— Яку участь Нацсоцслужба бере в реагуванні на СНПК та допомозі постраждалим від нього?

— СНПК як явище з'явилося в Україні з початком війни, і, фактично, на сьогодні воно не має чіткого законодавчого врегулювання. Тому, насамперед, наша ключова роль полягає в розробці всіх необхідних нормативно-правових актів, які стосуються цього питання. Зокрема, ми були учасниками підготовки законопроекту «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації», який подала на розгляд Верховної Ради України народна депутатка Марина Бардіна. Він передбачає нормативне визначення СНПК і те, що Нацсоцслужба буде органом, який надаватиме статус особи, постраждалої від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Крім того, ми збираємо та узагальнюємо інформацію стосовно СНПК по всій країні та стежимо за якістю послуг, які надають постраждалим. Наразі в Україні є 855 служб, які надають допомогу постраждалим від цього виду злочину. Тому вкрай важливо контролювати їхню діяльність, здійснюючи перевірки та надаючи методичну підтримку для того, щоб їхні послуги були якісними, своєчасними й ефективними. Бо можуть траплятися помилки, коли, наприклад, замість екстреного втручання пропонують просте консультування. Це серйозне питання, оскільки не той вид допомоги може призвести не просто до негативної дії, а й навіть до летальних наслідків для потерпілих.

— Наскільки вагоме значення має вдосконалення чинного законодавства та створення нових законів з урахуванням реалій війни?

— Сьогодні для нас усіх у пріоритеті боротьба із зовнішнім агресором. Але в державі під час війни відбуваються ті самі процеси, що й у мирний час. Війна їх поглиблює і, відповідно, ускладнює їхні наслідки. Тож розробка законопроектів, зокрема щодо СНПК, однозначно важлива. Наприклад, багато хто оперує поняттям «гендерно зумовлене насильство», але українським законодавством воно ніде не визначене. А отже, метою розробки нових законопроектів якраз і є уніфікація наших законодавчих термінів до міжнародних стандартів і врегулювання проблем, спричинених війною.

«СНПК — це дуже чутливий і латентний злочин. Він сильно впливає на морально-психологічну оцінку самої постраждалої особи.»

Тому нам треба передусім працювати інформаційно, щоб люди не бачили стигми в тому, що вони потерпілі. Це не їхня провина, це різновид війни російського агресора проти нашого мирного населення. Саме інформаційні кампанії мають сформувати розуміння цього явища та того, як варто йому протидіяти».

Багато постраждалих від СНПК зараз перебуває на окупованих територіях. Ми розуміємо, що їх складно виявити. Але наше завдання — створити умови для того, щоб ці люди, якщо вони, наприклад, переїдуть з території росії чи з окупованих територій до Європи, знали, куди звернутися по допомогу, як отримати статус постраждалих. Якщо вони повертаються в Україну, то щоб вони знали, в яку службу звернутися по підтримку, супровід тощо. А це все неможливо без відповідних змін на законодавчому рівні.

— Які найгостріші проблеми в наданні допомоги постраждалим від СНПК ви бачите?

— СНПК — це дуже сенситивний і латентний злочин. Він сильно впливає на морально-психологічну оцінку самої постраждалої особи. Тому нам треба передусім працювати інформаційно, щоб люди не бачили стигми в тому, що вони потерпілі. Це не їхня провина, це різновид війни російського агресора проти нашого мирного населення. Саме інформаційні кампанії мають сформувати розуміння цього явища та того, як варто йому протидіяти.

Інша проблема стосується реальних вироків, що виноситимуть наші суди стосовно винуватців, які вчинили СНПК. Коли громадяни бачитимуть, що зло може бути покаране, вони більш відкрито

звертатимуться по допомогу та відчуватимуть, що держава їх захистить.

Крім того, виникають проблеми й у роботі на деокупованих територіях. Тому що там зазвичай відсутні соціальні працівники та служби, які надають допомогу. Потрібно подбати про їхній розвиток для того, щоб люди могли отримувати інформаційну, психологічну, матеріальну та іншу допомогу.

Ну й остання — найбільша проблема, яка зараз, я думаю, всюди спостерігається в державі, — це кадровий ресурс. Тому що, по-перше, у соціальній сфері зараз дуже великий відплив кадрів через невисокий рівень оплати праці. По-друге, обмаль охочих працювати на деокупованих територіях або на таких, де ведуться активні бойові дії. А багато постраждалих якраз там і перебувають.

— Якою є специфіка в реалізації державної політики в сфері соціального захисту та допомоги постраждалим від СНПК?

— Я вже згадував, що наразі СНПК не врегульоване національним законодавством. Усі, хто потерпів від цього явища, отримують допомогу, фактично, як особи, постраждали від домашнього насильства, тому що іншого механізму в державі нема. Але, зі свого боку, ми проводимо тренінги й навчання спільно з міжнародними партнерами для всіх працівників соціальної сфери, щоб вони розуміли певні особливості сексуального насильства, пов'язаного з війною, і враховували їх у процесі спілкування з потерпілими, під час збирання доказів у цих провадженнях. Нашим завданням було розробити необхідні алгоритми такої роботи, запропонувати нові інструменти всім працівникам у цій сфері та постійно проводити їхнє навчання.

Запроваджуємо такі підходи й у наших територіальних підрозділах, які є в усіх областях України. Прагнемо,

щоб вони ефективно комунікували з усіма територіальними громадами, місцевою владою, обласними військовими адміністраціями з метою виявлення постраждалих від СНПК та надання їм дієвої допомоги. Також важливо співпрацювати з правоохоронними органами для того, щоб вони застосовували протоколи опитування, які максимально толерантні до постраждалих, і повторно не травмували їх.

— Як здійснюється взаємодія та координація роботи між Нацсоцслужбою та іншими органами виконавчої влади, громадськими й міжнародними організаціями, які надають допомогу постраждалим від СНПК?

— Взаємодіємо з усіма нашими контрагентами. Насамперед це стосується Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко, адже ми є учасниками всіх робочих груп з розробки державної політики в цій сфері.

Інший позитивний результат — спільно з Міністерством охорони здоров'я, Міністерством внутрішніх справ і Офісом Генерального прокурора був розроблений алгоритм дій для поліцейських, прокурорів і працівників закладів охорони здоров'я при роботі на деокупованих територіях. Ідеться не лише про те, як працювати з виявленими постраждалими, а і як взаємодіяти між собою. Алгоритм отримав дуже хороші відгуки, його застосовують зараз постійно, і він став своєрідною настільною пам'яткою для кожного поліцейського, прокурора та працівника медичної сфери в роботі на деокупованих територіях.

Ми також співпрацюємо з багатьма міжнародними партнерами. Як ви знаєте, у нас є Національний план виконання Резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки. Мир. Безпека». На Нацсоцслужбу покладено багато заходів

у межах його виконання, ми залучаємо міжнародних партнерів для проведення тренінгів, для розробки різних методичних матеріалів і для загальної комунікації між усіма учасниками цього процесу. Міжнародний досвід допомагає нам і в роботі із СНПК.

— Яким чином Нацсоцслужба координує сервіси та послуги для постраждалих від СНПК, які надають органи місцевого самоврядування та громади?

— Влітку 2023 року ми зрозуміли, що потрібно вносити зміни в Положення про роботу наших територіальних підрозділів, щоб покласти на них координацію діяльності в межах області щодо домашнього насильства та СНПК.

Вони здійснюють моніторинг усіх послуг, які надають постраждалим від СНПК. За його результатами готують аналітичні матеріали. Якщо виявляють якісь недоліки, повідомляють про це обласну адміністрацію для вжиття заходів щодо їхнього усунення.

На центральному рівні ми збираємо інформацію про недоліки по всій країні, теж готуємо аналітичні матеріали та розсилаємо їх усім зацікавленим структурам. Якщо, наприклад, проблема у сфері МОЗу, надсилаємо МОЗу, МВС — надсилаємо їм. Проводимо перевірки, коли бачимо, що певні послуги надають неякісно або виникають інші проблемні ситуації. Наприклад, за сприяння донорів було відкрито один із Центрів допомоги постраждалим, але фактично він не працює. Людина приходить, а там зачинені двері. Тому наше завдання полягало в тому, щоб він запрацював.

— Чи надаєте ви допомогу тим постраждалим, які перебувають на тимчасово окупованих територіях чи в «сірих зонах»?

— Нацсоцслужба — це контрольний орган державної влади, який стежить за якістю соціальних послуг,

соціальної підтримки та дотриманням прав дітей, а не надає соціальні послуги. Зокрема, ми працюємо з тими, хто перебуває на підконтрольній території України. Що стосується окупованих територій, то тут відбувається взаємодія з громадськими організаціями, які комунікують з їхніми мешканцями. І ми беремо участь у процесі повернення дітей з тимчасово окупованих територій. На жаль, серед них є такі, що зазнали СНПК.

«Коли деокупуємо території, то, згідно з міжнародними стандартами, першими заходять ЗСУ, потім — Національна поліція для встановлення порядку, а відтак мають долучатися соціальні працівники. Бо це те, чого першочергово потребує все населення».

У «сірій зоні» працюють наші територіальні підрозділи. Я також особисто їжджу по цих регіонах. І якщо виявляємо там випадки СНПК, то активно застосуємо механізм допомоги постраждалим.

— Як Нацсоцслужба працює з постраждалими від СНПК на деокупованих територіях? Як їх виявляєте, з ким контактуєте в цих питаннях?

— Залежно від території є різні групи, з якими ми комунікуємо. Насамперед встановлюємо контакти з лідерами громад, навіть неформальними, які за час окупації залишалися патріотами та дбали про людей.

Коли деокупуємо території, то, згідно з міжнародними стандартами, першими заходять ЗСУ, потім — Національна поліція для встановлення порядку, а відтак мають долучатися соціальні працівники. Бо це те, чого першочергово потребує все населення. Тож не випадково ми спілкуємося з тими соціальними працівниками, які безпосередньо розпочали роботу після деокупації,

оскільки вони мають повну картину того, що відбулося в громаді. Але якщо таких соцпрацівників немає, ми просимо громадські організації посилити цю роботу й за їхньої допомоги виявляємо таких постраждалих.

— У багатьох європейських країнах застосовують ліцензування надавачів послуг для постраждалих від гендерно зумовленого насильства (ГЗН), зокрема сексуального (але не пов'язаного з конфліктом). Чи є потреба в такій регуляції сфери надання допомоги постраждалим від ГЗН та СНПК в Україні?

— Ідея ліцензування має свої позитивні сторони, оскільки окреслює рамки ринку та встановлює певний контроль з боку держави. Наскільки Україна до цього готова? Я вважаю, що це поки зарано для наших реалій. Адже ринок соціальних послуг в Україні тільки розвивається. У нас навіть у мирних областях, наприклад, у Закарпатті та Львівщині, є територіальні громади, де немає жодного надавача соціальних послуг. Тому коли ми почнемо зарегульовувати цю сферу, у неї просто ніхто не піде. Я би тут більше схилився до ліцензування та сертифікації самих осіб, які можуть надавати ці послуги. Щоб вони проходили необхідний тренінг і були внесені до відповідного реєстру. Над цим ми працюємо.

— Нацсоцслужба має чималу кількість фахівців і фахівчинь. Як забезпечити їхнє ефективне навчання щодо поводження з постраждалими від СНПК та надання тим допомоги?

— Це питання ми реалізували по максимуму у 2023 році. Майже 400 працівників у територіальних підрозділах, це приблизно 70 %, пройшли навчання щодо роботи з постраждалими від СНПК. Для цього було залучено ГО «ЮрФем» — Асоціацію жінок-юристок України. Крім того, працівники центрального апарату

Нацсоцслужби провели навчання для державної установи «Урядовий контактний центр», до якої надходять усі дзвінки стосовно СНПК і працівники якої обов'язково мають знати, як спілкуватися із цими постраждалими.

Разом із ГО «Інформаційно-консультативний жіночий центр» провели навчання для наших головних управлінь. А ще розробили інформаційну пам'ятку про те, як діяти, коли над особою вчинено СНПК, куди звертатися, які повноваження у надавачів соціальних послуг тощо. І особливо важливо те, що ми також провели навчання для працівників соцслужб з деокупованих територій.

— Вашим працівникам доводиться стикатися з вторинною (вікарною) травмою. Вони постійно перебувають у стресовій ситуації. Як Нацсоцслужба розв'язує цю проблему?

— Тут рухаємось у двох напрямках. Перший: ми справді дбаємо про наших працівників і зараз спільно з Фондом доктора Деніса Муквеге розробляємо навчальний курс про те, як надавати психологічну допомогу людям, які безпосередньо працюють з постраждалими від СНПК. Враховуючи, що вони отримують дуже багато чутливої інформації, яка негативно впливає на психіку й емоційний стан, їм варто знати та розуміти, як можна вийти з цієї травми, як підтримувати одне одного та як у подальшому підвищити свою життєстійкість.

Інший напрямок: з грудня 2023 року ми паралельно з Мінсоцполітики запровадили соціальну послугу «Формування життєстійкості». Її суть у тому, що в кожній територіальній громаді за кошти держави буде створено так званий «Центр життєстійкості», де, зокрема, надаватимуть психологічну допомогу всім її

мешканцям. У такий спосіб будемо відновлювати й підвищувати життєстійкість усіх громадян, а не лише соціальних працівників.

«Що більше громадськість знатиме, як боротися з таким явищем, як СНПК, та повідомлятиме про це, то кращим стане суспільне розуміння й толерантність до постраждалих. Так ми матимемо більше шансів для того, щоб міжнародний трибунал і наші національні суди виносили вирoki, які задовольнять постраждалих від СНПК».

Це великий державний проєкт на 2024 рік, бо ми переконані, що всі наші громадяни повинні мати доступ до якісних психологічних послуг, які допоможуть відновлюватися й далі працювати на перемогу.

— Як ви вважаєте, чи всі випадки СНПК, які ідентифікують та фіксують, буде доведено до суду і злочинців буде покарано?

— Як людина, яка понад 10 років присвятила кримінальній юстиції та кримінальному процесу, я хотів би рухатися за таким оптимістичним сценарієм. Але, на жаль, я розумію особливості доказової бази за такими справами й, відповідно, судової процедури.

Ключове тут для нас: що зробити? Не втратити, насамперед, інформацію від людей, які постраждали, їхні показання. До війни був інший порядок дій у справах про сексуальне насильство: потрібен був висновок судово-медичної експертизи, її мали провести невідкладно після вчиненого насильства. Війна поставила нові виклики. Людина, над якою вчинялося насильство, може бути місяцями чи роками на тимчасово окупованій території і, зрозуміло, що за такий тривалий час

ми цих слідів не збережемо. Тож було розроблено нові механізми збирання таких доказів.

Що більше громадськість знатиме, як боротися з таким явищем, як СНПК, та повідомлятиме про це, то кращим стане суспільне розуміння й толерантність до постраждалих. Так ми матимемо більше шансів для того, щоб міжнародний трибунал і наші національні суди виносили вирок, які задовольнятимуть постраждалих від СНПК.

— Що, на вашу думку, спонукає росіян вдаватися до СНПК?

— Ми маємо справу з несформованою нацією, яка перебуває, зокрема, під впливом середньовічних устоїв. Згадайте 1918 рік, коли вони прийшли сюди під Київ, згадайте 1939 рік, коли вони прийшли в Західну Україну — чим усе це закінчилося? Терором і репресіями.

Такі дії притаманні російському шовінізму й російському менталітету. Сьогодні вони теж використовують СНПК як зброю війни для того, щоб залякати наше населення на окупованих територіях. Але ми розуміємо, що наше завдання — зробити все, щоб кожен, хто таке вчиняє, був покараний. І щоб навіть їхні нащадки про це пам'ятали й більше такого навіть у думках не допускали.

Грудень 2023 р.

Катерина Павліченко
«НЕВИДИМИЙ ЗЛОЧИН»
ЗАЛИШАЄТЬСЯ НА КОНТРОЛІ
МВС

Правоохоронці серед перших заходять на деокуповані українські території. Вони відновлюють правопорядок, і серед питань, які вони вирішують, — виявлення постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК). Про роботу своїх колег розповідає заступниця Міністра внутрішніх справ України Катерина ПАВЛІЧЕНКО.

— МВС є ініціатором створення мобільних груп з реагування на випадки СНПК на деокупованих територіях. Хто входить до їхнього складу? У яких регіонах вони працюють?

— 3 квітня 2022 року на деокупованих територіях почали функціонувати спеціалізовані поліцейські мобільні групи, які виявляють сексуальні злочини. Це наш перший і найбільш ефективний інструмент. Їхня діяльність спрямована на виявлення, документування сексуального насильства, яке вчиняли військові РФ відносно цивільного населення.

До складу мобільних груп входять: поліцейські, які раніше реагували на випадки гендерно зумовленого насильства, слідчі, ювенальні поліцейські, прокурори та психологи. Крім того, до роботи мобільних груп на деокупованих територіях залучають працівників соціальних служб і закладів охорони здоров'я.

Загалом створено 8 мобільних груп у 8 областях: на Донеччині, Київщині, Сумщині, Чернігівщині, Миколаївщині, Запоріжжі, Харківщині та Херсонщині.

Від початку створення групи відпрацювали близько 540 населених пунктів.

— Яку першу допомогу мобільні групи пропонують потерпілим від СНПК після їхнього виявлення?

— Роботу груп спрямовано не лише на те, щоб задокументувати злочини, а й на те, щоб орієнтувати постраждалу особу на отримання комплексної реабілітаційної допомоги. У цьому питанні значну роль відіграють психологи та співробітники соціальних служб, які долучені до роботи з поліцейськими.

Якщо говорити саме про поліцейських, то вони надають усю необхідну інформацію цивільному населенню. Розповідають про види допомоги, які воно може отримати, пропонують перелік установ і гарячих ліній, куди звернутися по подальшу допомогу.

— Чи проходять члени мобільних груп попередню психологічну та іншу підготовку, необхідну для роботи з постраждалими від СНПК?

— Так, поліцейські, які працюють у цих мобільних групах, проходять спеціальну підготовку. Ще у 2022 році спільно з міжнародними партнерами МВС ініціювало відповідні тренінги саме для тих співробітників поліції, які працюють із постраждалими від СНПК. Зазначу, що це не лише правоохоронці, які входять до складу мобільних груп, а й інші категорії поліцейських, які стикаються з такими постраждалими чи свідками. Також ми проводимо підготовку викладачів відомчих вишів, щоб вони передавали свої знання курсантам.

«Вдумайтеся: наймолодшій жертві сексуального насильства було лише 4 роки, а найстаршій — 82 роки. Найбільше, 40 таких злочинів, задокументовано на звільненій від окупантів правобережній Херсонщині, зокрема поліція виявила й 24 потерпілих чоловіків, до яких окупанти застосовували насильство сексуального характеру».

Загалом нам вдалося підготувати близько пів тисячі співробітників системи Нацполіції. Для МВС важливо, щоб усі вони зрозуміли, як правильно розслідувати злочини, пов'язані із сексуальним насильством внаслідок війни, як працювати з постраждалими, як надавати їм допомогу. Особливу увагу в підготовці ми приділяємо представникам слідчого та превентивного блоку Нацполіції, а також ювенальної превенції. Українські та іноземні психологи, експерти з правохоронних питань передають їм важливі знання та навички спілкування й поводження з постраждалою особою.

Дуже важливо, щоб у своїй роботі наші співробітники застосовували підхід, орієнтований саме на інтереси постраждалої особи.

— Скільки випадків СНПК вже виявлено на сьогодні? Хто, за вашою статистикою, найчастіше потерпає від цього виду злочину?

— З початку повномасштабного вторгнення рф в Україну слідчими Національної поліції здійснювалося розслідування у 71 кримінальному провадженні за фактами вчинення військовими рф сексуальних насильств відносно щонайменше 89 постраждалих осіб. Серед них були не лише жінки, а й чоловіки та діти. Лише стосовно дітей зафіксовано 10 фактів сексуального насильства.

Вдумайтеся: наймолодшій жертві сексуального насильства було лише 4 роки, а найстаршій — 82 роки. Найбільше, 40 таких злочинів, задокументовано на звільненій від окупантів правобережній Херсонщині, зокрема поліція виявила й 24 потерпілих чоловіків, до яких окупанти застосовували насильство сексуального характеру.

Наразі Національною поліцією здійснюється розслідування в рамках 54 справ щодо фактів сексуального насильства з боку окупантів. У деяких із них постраждалими є не одна, а декілька осіб.

Слідчими вже ідентифіковано 19 російських військових, яким заочно повідомлено про підозру за статтю 438 КК України за порушення законів і звичаїв війни, зокрема міжнародних конвенцій та договорів. Ми не зупиняємося на цьому та працюємо, щоб встановити й притягнути до відповідальності кожного воєнного злочинця.

Усвідомлюємо, що з часом виявлятимемо нові випадки СНПК, і тому наведені мною цифри збільшуватимуться.

— На вашу думку, яку частку постраждалих від СНПК реально виявляють? Чому досі чимало з них вважають за потрібне замовчувати те, що з ними сталося?

— Говорити про якийсь відсоток, мабуть, ще зовсім зарано, адже деякі території України ще не деокуповано. Але кількість постраждалих набагато, набагато більша, ніж їх наразі виявлено та ідентифіковано.

«Аналіз уже задокументованих поліцією випадків сексуального насильства, вчинених російськими військовими в Україні, на нашу думку, думку слідства, має всі ознаки геноциду».

Сексуальне насильство часто називають «невидимим злочином», оскільки жертви зазвичай уникають спілкування з правоохоронними органами. Це може бути зумовлено багатьма чинниками, такими як небажання згадувати травматичні події, страх повернення окупантів або занепокоєння за безпеку своїх родичів, які можуть перебувати на тимчасово окупованих територіях. Страх перед осудом соціуму також є важливим фактором.

Стигматизація постраждалих від сексуального насильства відображає негативний спадок патріархальних традицій, які тривалий час існували в нашому суспільстві. Як показує досвід Хорватії, найближчі 10 років ми дізнаватимемося про випадки СНПК, що сталися в минулому. Адже постраждалим часто потрібен час, щоб про це розповісти. Але такі злочини не мають строку давності, тому хай би коли наші громадяни звернулися до поліції, справу буде розслідувано.

— **Як відбувається фіксація випадків СНПК?**

— Тут усе досить просто. Члени мобільних груп безпосередньо виїжджають у деокуповані населені пункти. Вони спілкуються з мешканцями цих територій, виявляють свідків і громадян, які постраждали від сексуального насильства з боку російських військових. Правоохоронці збирають свідчення та докази.

Виявлені поліцейськими факти вчинення окупантами злочинів сексуального характеру одразу реєструють та вносять до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

— **Чи можна такі злочини російської армії вважати проявом геноциду проти мирного українського населення? Якщо цей факт геноциду буде визнано на міжнародному рівні, то чим це загрожуватиме росії?**

— Аналіз уже задокументованих поліцією випадків сексуального насильства, вчинених російськими

військовими в Україні, на нашу думку, думку слідства, має всі ознаки геноциду.

«Світ має знати та розуміти, що росія як країна-агресор використовує насильство проти мирних людей — вбивства, тортури, залякування — як військову стратегію. Частиною цієї стратегії є й сексуальне насильство».

Про те, що сексуальне насильство свідомо застосовують як зброю війни, свідчать випадки, коли командири армії рф віддавали накази своїм підлеглим ґвалтувати українок. Наприклад, на Київщині командир віддав наказ своїм підлеглим ґвалтувати місцевих мешканок. Він і двоє його підлеглих ходили по селу та шукали «підходящих». Було зґвалтовано двох жінок. Чоловік однієї з потерпілих хотів заступитися за свою дружину. Його вбили. Зґвалтована жінка та її 15-річний син 3 дні перебували в будинку з тілом мертвого чоловіка. Потім його закопали на городі.

Світ має знати та розуміти, що росія як країна-агресор використовує насильство проти мирних людей — вбивства, тортури, залякування — як військову стратегію. Частиною цієї стратегії є і сексуальне насильство.

Грудень 2023 р.

Катрін Коппенс
ФОНД ДОКТОРА ДЕНІСА
МУКВЕГЕ ПОВЕРТАЄ
ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД СНПК
ВІРУ В ЛЮДЕЙ ТА ЖИТТЯ

Свою діяльність Фонд доктора Деніса Муквеге розгорнув в Україні ще до широкомасштабної російської агресії. Яку допомогу він надає постраждалим від сексуального насильства, спричиненого війною, та як співпрацює в цих питаннях з українською владою та громадським сектором? Про це спілкуємося з виконавчою директоркою цієї міжнародної гуманітарної структури Катрін КОППЕНС.

— Коли та як розпочалася історія Фонду доктора Деніса Муквеге? Яку допомогу він надає?

— Фонд доктора Деніса Муквеге — це організація, яка працює по всьому світу, щоб підтримувати постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, (СНПК). Її заснував 2016 р. доктор Деніс Муквеге для поширення моделі холістичної (цілісної) допомоги Panzi. Цю модель зорієнтовано на створення умов для отримання медичної, психологічної, соціальної допомоги та доступу до правосуддя на місцях для постраждалих від цього виду злочину, щоб вони могли впоратися з наслідками отриманих травм.

Зазвичай постраждали від СНПК переживають стигму й сором, нерідко їх засуджують їхні родини, спільноти, та й вони самі вважають себе винними в тому,

що з ними сталося. На те, щоб подолати цей негатив, часто потрібні не просто місяці, а роки. Після надання підтримки окремим постраждалим доктор Муквеге та його команда лікарні Panzi (Демократична Республіка Конго) зрозуміли, що для того, щоб процес зцілення постраждалих відбувався не так болісно, ці особи повинні мати змогу згуртуватися, зустрітися разом, відкрито обговорити те, що з ними трапилося, поділитися досвідом позитивних напрацювань, які допомагають їм вибудовувати наступне життя. Таке об'єднання робить їх сильнішими.

І третій елемент, на якому базується холістична модель допомоги, передбачає взаємодію між державними структурами та організаціями громадянського суспільства для підтримки постраждалих від СНПК, щоб зробити її ефективною.

Фонд доктора Деніса Муквеге розпочав об'єднання постраждалих від СНПК через створення глобального руху самих постраждалих, який називається SEMA. Сьогодні його відділення є у 26 країнах, зокрема і в Україні. ГО SEMA-Україна очолює Ірина Довгань, яка добре розуміє важливість зустрічей з іншими постраждалими.

— Фонд доктора Деніса Муквеге працює лише з жінками-постраждалими чи також і з чоловіками?

— Доктор Деніс Муквеге — фаховий гінеколог, який на початках працював у Конго з метою безпечного народження дітей, щоб вони та їхні матері виживали після пологів. Бо із цим були певні питання. Але до його госпіталю також потрапляли жінки із серйозними вагінальними пошкодженнями. І вони не говорили, що сталося. Лише згодом потроху могли розповісти, що було сексуальне насильство. Вони мали просто жажливі

травми через те, що використовувалися палиці, які руйнували їхні внутрішні органи. Спочатку СНПК зосереджувалося на жінках.

Під час першої зустрічі глобального руху SEMA, у якій брало участь близько 60 постраждалих із майже 20 країн, обговорювали питання, чи відкривати організацію для чоловіків-постраждалих. Не всі вважали це правильним кроком. Тому що багато хто з них зростав у патріархальному суспільстві та боявся, що чоловіки-постраждалі перетягнуть на себе всю увагу. Таке було кілька років тому. Зараз я гадаю, що ми достатньо сильні й світова мережа вже змогла привітати серед своїх членів перших чоловіків. А, скажімо, у Колумбії, у Демократичній Республіці Конго в національному русі є підрозділи для чоловіків-постраждалих.

І в Україні Фонд доктора Деніса Муквеге та SEMA-Україна підтримують і чоловіків-постраждалих та працюють із ними.

— **Наскільки поширене явище СНПК щодо дітей?**

— На мою думку, це залежить від контексту країни. СНПК впливає дуже сильно на дітей у кількох аспектах. Перший — діти можуть самі бути постраждалими від сексуального та гендерно зумовленого насильства. Другий — вони можуть стати вимушеними свідками, коли для здійснення терору СНПК можуть скоювати над жінками чи чоловіками в присутності їхніх сімей чи спільнот. Якщо дитина бачить, що її матір чи сестру кривдять у сексуальному плані, це також травмує.

Є і третій момент. Буває, що мати, яка постраждала від СНПК, не може функціонувати, як раніше. Вона віддаляється від родини, переживає депресію і більше не піклується про дітей. У такий спосіб діти також можуть стати постраждалими.

Й останній, але дуже важливий аспект. У багатьох країнах ми спостерігаємо, що внаслідок сексуального насильства жінки вагітніють і народжують дітей. Зрозуміло, це надзвичайно травмує матір. І залежно від того, наскільки суспільство вміє з цим впоратися, це також може бути дуже травматичним для дитини.

Діти справді становлять значну частину постраждалих від СНПК, і в інших країнах, зокрема в Конго, ми вважаємо їх цільовою групою населення, яка потребує відповідної підтримки та допомоги.

— У яких країнах працює Фонд доктора Деніса Муквеге?

— Ми працюємо на трьох різних рівнях. У деяких країнах, наприклад, в Україні, Конго, ЦАР, Бурунді ми впроваджуємо повну модель холістичної допомоги. В інших, скажімо, в Іраку, зосереджуємося на тренінговій роботі. Є також 10 країн (Боснія і Герцеговина, Косово, Бангладеш, М'янма, Колумбія, Гватемала, Сирія, Малі, Південна Африка, Судан), де ми підтримуємо постраждалих через зміцнення їхньої національної мережі. Ми організуємо зустрічі, вебінари тощо, щоб підвищувати обізнаність щодо теми СНПК. Також говоримо, як це можна зупинити, як згуртувати світову спільноту для запобігання цьому явищу.

«У квітні 2022 р. ми з колегами приїхали до України, де мали зустріч, організовану Катериною Левченко, з представниками міністерств, урядових структур і громадських організацій, щоб обговорити наші подальші дії. На той момент українські органи влади справді показали політичну волю та готовність працювати для допомоги постраждалим від СНПК».

— Яка мета вашої діяльності в Україні? Чи змінився характер вашої роботи після початку широкомасштабної агресії з боку РФ?

— Ще до повномасштабної агресії ми підтримували СЕМА-Україна, яка згуртувала постраждалих від СНПК після подій на Донбасі, спричинених Росією. Але тоді в нас була набагато менша програма. Ми працювали над тим, щоб українські органи влади визнавали таких постраждалих і допомагали їм.

Після повномасштабного вторгнення ми почали дуже активно працювати з українським Урядом, зокрема з Апаратом Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко та з Офісом Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної. Уже в перші місяці було сильне усвідомлення, що сексуальне насильство росіяни використовували як зброю терору. І набагато більше цивільних могли бути в ризиковій зоні цього. Потрібен був досвід, який мав доктор Муквеге та наша команда, щодо того, як працювати з професіоналами в Україні та забезпечувати постраждалим найкращу можливу допомогу.

У квітні 2022 р. ми з колегами приїхали до України, де мали зустріч, організовану Катериною Левченко, з представниками міністерств, урядових структур і громадських організацій, щоб обговорити наші подальші дії. На той момент українські органи влади справді показали політичну волю та готовність працювати для допомоги постраждалим від СНПК.

Також було дуже сильне бажання з боку органів влади розслідувати випадки СНПК, збирати свідчення, докази, документувати, щоб мати змогу довести той жах,

який був спричинений російською армією. Ми навіть трохи занепокоїлися, щоб не виник потенційний конфлікт інтересів. Тому що був дуже сильний поштовх для постраждалих надавати свідчення, щоб була достатня кількість доказів для розслідування різних випадків СНПК. Але водночас було важливо, щоб той самий лікар, психолог чи прокурор насамперед виходили з інтересів постраждалих.

Українські урядовці підтримали таку нашу позицію під час обговорення. І це був дуже цінний здобуток.

Позитивним було й інше. Ще до широкомасштабної агресії надання медичної та інших видів допомоги в Україні було на досить хорошому рівні. Були безпечні пологи, були психологи, психіатри, була система правосуддя, був Офіс Генпрокурора. Це все функціонувало, нам не треба було це започатковувати, присилати в країну лікарів чи психологів, ми мали просто працювати з наявними ресурсами. Головним було забезпечити їхню комфортну роботу та готовність повноцінно працювати з постраждалими від СНПК.

Можливо, певні труднощі виникали через надміру сегреговану систему допомоги. Наприклад, постраждалим потрібні різні види медичної допомоги, вони звертаються до лікувальних закладів, але, щоб потрапити на прийом до кожного лікаря, мають щоразу розповідати свою історію. Це завдає повторної травматизації. Ми проводили тренінги, щоб показати, що можна зробити таким чином, щоб кожен постраждалий мав супровід конкретного соцпрацівника, який скеровуватиме цю людину по системі.

Ще один момент — це фінансування. Якщо людина переїжджає з одного регіону до іншого, їй потрібно

подолати чимало бюрократичних перепон для отримання допомоги. Це слід удосконалювати.

«...різні державні структури, недержавні організації, наприклад SEMA-Україна, працюють над тим, щоб допомогти постраждалим, чимало з яких залишаються на окупованих територіях чи в полоні. Це теж особливість України».

— **Як ви оцінюєте ситуацію із СНПК в Україні?**

— В Україні сексуальне насильство використовується росіянами на окупованих територіях, у центрах утримання військовополонених тощо. На щастя, більша частина країни не зазнала російської агресії та сексуальне насильство не є такою загрозою. Інша ситуація, скажімо, у Судані чи М'янмі, де в конфлікті беруть участь багато різних залучених сторін. В Україні українська армія протистоїть російським окупаційним військам.

З іншого боку, тут функціонують усі органи державної влади. Скажімо, немає такого, що в котромусь із регіонів спостерігається зростання насильства над жінками через те, що там більше немає поліції.

Ми знаємо, що в Україні є багато постраждалих від СНПК. І також знаємо, що зараз працюємо з верхівкою айсберга, бо такі люди не завжди звертаються по допомогу, для них це невимовно важко. Але різні державні структури, недержавні організації, наприклад, SEMA-Україна, працюють над тим, щоб допомогти постраждалим, чимало з яких залишаються на окупованих територіях чи в полоні. Це теж особливість України.

— **Чому росіяни вдаються до СНПК?**

— На таке запитання завжди складно відповідати. Тому що причини — у голові тих, хто вчиняє СНПК, або тих, хто дозволяє цьому статися. У будь-якій війні сексуальне насильство є стратегією, яку можуть використовувати для терору. На жаль, це легкий метод війни для залякування та жаху. Коли ми дізналися про історії з Бучі, у багатьох людей з'явився страх. Насильство скоює група проти окремих осіб, щоб показати, що група має силу. Це ніби засіб контролю. Якщо вони хочуть контролювати, а ви їх не слухаєте, вони будуть це застосовувати.

Коли ми говоримо про СНПК щодо полонених, то це є також одним із засобів тортур. Це принижує, дегуманізує людей, особливо чоловіків.

— **Якими є ваші основні підходи в роботі з постраждалими від СНПК?**

— Ми завжди виходимо з інтересів самої постраждалої особи. Багато хто з них втрачає контроль над власним життям, зазнає відчаю. Я вже говорила, що в багатьох суспільствах звинувачують постраждалих. Тому працювати потрібно не лише з конкретним потерпілим чи потерпілою, потрібно змінювати розуміння та оцінки в суспільстві. Щоб спільнота чітко сказала: те, що з вами трапилося, жахливо, але це не ваша провина! Ми будемо вам допомагати! І цей аспект надзвичайно важливий.

Тортири в будь-який спосіб жахливі, але елемент сорому та стигми робить СНПК набагато складнішим як для індивіда, так і для сім'ї. У деяких ситуаціях чоловіки відмовляються від своїх дружин, якщо ті зазнали сексуального насильства. Саме тому ми дуже часто також

працюємо і з родинами постраждалих, щоб вони продовжували їх підтримувати.

«...найкращий приклад для інших країн, що під час воєнної агресії урядова команда може не лише дбати про дотримання якихось міжнародних зобов'язань, а й також піклуватися про одну з найбільш вразливих верств населення — постраждалих від СНПК. Я гадаю, що це надзвичайно потрібна ініціатива».

Потрібно поважати вибір постраждалих. Якщо вони не хочуть звертатися до поліції, це нормально. Якщо вони не хочуть давати свідчення, це нормально. Якщо постраждалі не хочуть говорити про свій досвід, це нормально. Ніколи не має бути тиску на них, наприклад, якщо правоохоронці хочуть передати цю справу до суду або журналісти прагнуть написати про неї в ЗМІ. Ми не підтримуємо те, що може потенційно нашкодити постраждалим. Лише постраждалоцентристський підхід допоможе зраненим людям повернути довіру до інших та до життя.

— Якої допомоги, на вашу думку, найбільше потребують постраждалі від СНПК в Україні?

— Для зцілення постраждалим потрібно отримати різні види допомоги. Це медична допомога, зокрема гінекологічна. Але досить часто сексуальне насильство йде пліч-о-пліч із фізичним. Хтось втратив зуби, у когось зламаний ніс, у когось, можливо, травмовані ноги. Тому медична допомога має враховувати такі моменти.

Потрібна соціально-економічна допомога. Якщо ви залишили домівку, у вас троє маленьких дітей, ви стурбовані тим, як їх нагодувати і де переночувати, то ви дбаєте не про особисте психологічне зцілення.

Так само не завжди думатимете насамперед про правосуддя. Бо навіть якщо кривдника засудять, від цього ваша повсякденна ситуація не поліпшиться. Часто правосуддя — це питання певної перспективи для постраждалих від СНПК.

Тим паче, що є питання репарацій. На державному рівні має бути визнано, що шкода, якої було вам завдано, — це не ваша провина. І що ви маєте право отримати певну компенсацію. Тому йдеться не просто про покарання кривдника та засудження його до ув'язнення. Адже за ті злочини, які скоює російська армія, навряд чи всі кривдники опиняться у в'язниці. Принаймні не зараз.

— У Верховній Раді України розглядають законопроект про статус постраждалих від СНПК та невідкладні проміжні репарації. Як ви розцінюєте такі наміри законодавців та як вплине ухвалення цього закону на вашу подальшу роботу в Україні?

— Питання репарацій надзвичайно важливе для постраждалих і для суспільства. Суспільству це допоможе усунути обвинувачення та мати змогу надавати підтримку постраждалим, зокрема соціально-економічну. Ідеться не про благодійність, а про визнання тієї шкоди, якої їм завдано. І мати відповідальність з боку держави для забезпечення відшкодування цієї шкоди. Я гадаю, що надзвичайно важливо те, що в час, поки триває війна, український Уряд розглядає ці питання. І це найкращий приклад для інших країн, що під час воєнної агресії урядова команда може не лише дбати про дотримання якихось міжнародних зобов'язань, а й також піклуватися про одну з найбільш вразливих верств населення — постраждалих від СНПК. Я гадаю, що це надзвичайно потрібна ініціатива.

Січень 2024 р.

Іван Вигівський

ЗЛОЧИНИ СНПК ОДНОЗНАЧНО КВАЛІФІКУЮТЬ ЯК ВОЄННІ

Національна поліція України відіграє вагомую роль у виявленні та документуванні злочинів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, (СНПК), та допомогі постраждалим від них. Чому до складу мобільних груп, створених із цією метою, переважно входять жінки-поліцейські? Яку відповідальність за вчинення злочинів СНПК передбачено українським законодавством? Як забезпечується доказова база для подальшого розгляду цих справ у судових інстанціях? На ці та інші запитання відповідає Голова Національної поліції України, генерал поліції третього рангу Іван ВИГІВСЬКИЙ.

— Якою було ваше перше сприйняття інформації щодо масових випадків СНПК в Бучі та в інших деокупованих населених пунктах Київської області? Які відчуття виникали, якими були думки та оцінки?

— Моя перша реакція, як, мабуть, і в багатьох — це гнів. Бо вже тоді ми чітко усвідомлювали, що це не просто злочин проти статевої недоторканності, а саме один із найжахливіших видів злочинів, які російські військові використовують для залякування та пригнічення волі мирного населення. Їхня жорстокість не має меж, і такі дії спрямовані на винищення українського народу.

Невідворотність покарання — це головне, чого ми прагнули.

І досвід підказував, що Буча, Ірпінь, Макарів — це тільки початок того жаху, про який нам доведеться дізнатися.

— Які найперші рішення щодо випадків СНПК ви ухвалювали та з ким їх узгоджували?

— Одразу після деокупації Київської області інформаційне поле вибухнуло від кількості випадків СНПК, які вражали жорстокістю та цинізмом. Думаю, весь цивілізований світ був шокований масштабом і наслідками злочинів, які скоїли росіяни за досить короткий час окупації. На той час я був начальником Головного управління Національної поліції в місті Києві, а не Головою Нацполіції, а ці злочини було скоєно в Київській області. Проте я знаю, що керівництво держави одразу відреагувало, було поставлено задачу розібратися та максимально включитися в процес документування та надання допомоги постраждалим від СНПК.

Розуміючи особливість підходу до процесу фіксації таких видів злочинів, за ініціативи МВС та НПУ було створено спеціальну поліцейську мобільну групу для виявлення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканності осіб, вчинених військовослужбовцями російської федерації. До речі, так сталося, що саме моя помічниця Ольга Юськевич очолила першу таку групу, яка розпочала свою діяльність на деокупованій Київщині.

Першочерговим завданням, яке стояло перед групою, було зрозуміти реальну картину. Потрібно було визначити місця перебування потерпілих, свідків, очевидців. Можливо, вони виїхали, а може, загинули чи були насильно вивезені за межі території України.

Поліція від початку деокупації перебувала на звільнених територіях у великій кількості, щоб швидко та якісно задокументувати воєнні злочини. Для цього навіть з інших регіонів було відряджено поліцейських у складі зведених загонів. Але здебільшого поліцейським надходила інформація про загиблих, факти катування, обстріли та пошкодження майна, а от звернень відносно СНПК було мінімум — люди не бажали про це говорити, намагались уникати цієї теми. Більшість постраждалих замовчують те, що з ними трапилося, оскільки отримали важку психологічну травму та бояться осуду оточення. У таких випадках дуже важливо встановити психологічний контакт між поліцейським і постраждалою особою.

— Чи вдалося центральній українській владі вже на початках великої російсько-української війни налагодити координацію державних органів у питаннях виявлення, розслідування СНПК та протидії їм?

— Так, вдалося, тому що саме той механізм, який було напрацьовано в тісній комунікації з прокурорами Офісу Генерального прокурора, представниками соціальних служб, закладів охорони здоров'я та органів місцевого самоврядування на самому початку, допоміг виявити й задокументувати значну кількість злочинів СНПК і, як наслідок, потерпілі отримали кваліфіковану психологічну та безоплатну правову допомогу в подальшому.

«Ніхто не був готовий до таких звірств, але ми швидко адаптувалися до нової страшною реальності. Часу на роздуми не було, потрібно було діяти».

— Яку допомогу Нацполіції в роботі з випадками СНПК надали громадські та міжнародні організації?

— Національна поліція одразу залучила до цієї роботи громадські організації (Асоціацію жінок-юристок України «ЮрФем», Центр прав людини ZMINA, ГО «Українська Правова Консультативна Група», ГО «Ла Страда-Україна» та інші) з метою роз'яснення діяльності такої групи та можливого обміну інформацією про відомі факти сексуального насильства в разі їх виявлення. Ця комунікація дала гарні результати, оскільки іноді постраждалі вирішують не звертатися до правоохоронних органів, а йдуть саме до ГО за підтримкою. Але навіть у таких випадках ми розуміли, що наші партнери докладуть максимум зусиль, щоб постраждалі ухвалили рішення повідомити про злочин і співпрацювати з нами.

— Чи була Нацполіція готова до роботи з випадками СНПК, які вчиняли російські агресори? Чим сексуальне насильство за мирних часів відрізняється від СНПК?

— Ніхто не був готовий до таких звірств, але ми швидко адаптувалися до нової страшної реальності. Часу на роздуми не було, потрібно було діяти.

Виявлення факту вчинення російськими військовослужбовцями насильницьких дій сексуального характеру щодо цивільного населення України, військовополонених передбачає необхідність внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення з правовою кваліфікацією за ст. 438 КК України (Порушення законів і звичаїв війни). За вказані діяння кримінальний закон передбачає відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років або ж довічне позбавлення волі.

Незалежно від статі потерпілої особи, насильницькі дії сексуального характеру, які охоплює ст. 438 КК України, з об'єктивного боку можуть проявлятися у: звалтуванні, оберненні в сексуальне рабство, примусі до проституції, примусовій вагітності, примусовій стерилізації та інших формах сексуального насильства, які посягають на людську гідність, зокрема образливе та принизливе ставлення та здійснення катувань з каліченням геніталій. Для кваліфікації за цією статтею кількість вчинених насильницьких актів значення не має.

Обов'язковою ознакою вказаного кримінального правопорушення є його вчинення в умовах збройного конфлікту, зокрема й після його припинення (наприклад, у частині поводження з військовополоненими). При цьому ведення міжнародного збройного конфлікту передбачає військову присутність країни-агресора на тимчасово окупованій території, що виключає здатність особи в таких умовах виражати вільну згоду на здійснення з нею дій сексуального характеру.

Також зазначу, що воєнні злочини не мають терміну давності, тому про те, що особа стала жертвою СНПК, вона може заявити до поліції в будь-який час після скоєння злочину.

— Якими є особливості роботи мобільних груп Нацполіції на деокупованих територіях? Як обирають людей для роботи в них?

— До складу груп увійшли представники МВС, поліцейські превенції (спеціалісти з реагування на факти домашнього насильства), ювенальні поліцейські, слідчі, психологи.

Усі спеціалісти мобільної групи мають відповідний досвід роботи з постраждалими від насильства особами, а також роботи з дітьми. Під час відпрацювання

території поліцейські та психологи спілкуються з місцевими жителями, виявляючи факти злочинів сексуального характеру, а також інформують їх і роз'яснюють, куди потрібно звернутися для отримання допомоги.

Правоохоронці розробили інформаційний буклет з актуальною інформацією про допомогу, який ми розповсюдили серед органів місцевого самоврядування, місцевої поліції, закладів освіти, торгівлі, його також безпосередньо поширюють серед місцевого населення під час особистого спілкування.

Поліцейські та психологи у складі групи крім того, що документують злочини, орієнтують постраждалих на отримання комплексної допомоги. Ідеться про психологічну, медичну, реабілітаційну, соціальну та юридичну допомогу.

Дві третини складу групи — це жінки-поліцейські. Так передбачено з метою налагодження ефективної комунікації з потерпілими, якими здебільшого є жінки або діти. Вони зазвичай не бажають розповідати про те, що трапилось, чоловіку-поліцейському.

— **Якими є особливості документування злочинів СНПК?**

— Під час проведення слідчих, процесуальних дій, зокрема під час роботи та спілкування з постраждалими й свідками у провадженні застосовують положення Кодексу Мурад — глобального кодексу поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту.

Збір та перевірка інформації передбачає такі першочергові заходи:

- отримання від органів місцевого самоврядування, територіальних громад, комунальних (медзакладів, кварталних комітетів, ОСББ) і соціальних служб

інформації про відомі факти вчинення сексуального насильства в умовах воєнного стану, а також про осіб, постраждалих від цих злочинів;

- налагодження взаємодії з представниками громадськості відповідної території щодо отримання відомостей про факти сексуального насильства внаслідок війни стосовно цивільного населення громади (орієнтовні дату / час вчинення, інформацію про постраждалих осіб тощо);

- проведення поквартирного чи подворового обходу для збирання відомостей (інформації) про відомі факти сексуального насильства внаслідок війни й налагодження взаємодії та підвищення довіри населення до поліцейських;

- розповсюдження серед органів місцевого самоврядування, територіальних громад, комунальних і соціальним служб та громадськості листівок із роз'ясненням прав осіб, які постраждали від сексуального насильства внаслідок війни, та інформації щодо можливості отримання допомоги;

- орієнтування волонтерських і громадських організацій про інформування членів Робочої групи щодо відомих фактів учинення сексуального насильства внаслідок війни та осіб, які потребують допомоги.

Аналізуючи діяльність мобільних груп, ми дійшли висновку про високу латентність злочинів СНПК, вчинених військовослужбовцями російської федерації, про небажання потерпілих осіб самостійно звертатися до правоохоронних органів по допомогу, недостатню обізнаність їх зі своїми правами та можливостями щодо отримання допомоги, що, відповідно, потребує індивідуального підходу до потерпілої особи із застосуванням психологічного супроводу.

— Ви виявляєте випадки СНПК, фіксуєте та документуєте їх. Як далі просувається справа? Якими є перспективи покарання злочинців?

— 3 часу повномасштабного вторгнення рф в Україну слідчими Національної поліції розпочато (або розслідувалося) 75 кримінальних проваджень за фактами вчинення військовими рф сексуального насильства відносно щонайменше 89 постраждалих: на території Херсонської області — 47, Київської — 19, Запорізької та Харківської — по 7, Донецької — 6, Луганської, Миколаївської і Чернігівської областей — по 2.

Дев'ять кримінальних проваджень розпочато за повідомленнями, опублікованими в медіа, у яких особи потерпілих встановлюють.

З'ясовано, що найстаршій постраждалій від сексуального насильства, вчиненого військовими рф, — 82 роки, а наймолодшій — 4 роки.

До СБУ за підслідністю передано 18 кримінальних проваджень.

Наразі в 55 кримінальних провадженнях розслідування здійснюють слідчі Національної поліції України, з них 4 зупинено на підставі п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України (підозрюваних оголошено в розшук).

Заочно повідомлено про підозру 25 особам, які вчинили такі злочини.

У 5 кримінальних провадженнях слідчими НПУ досудове розслідування закінчено й обвинувальні акти відносно 11 осіб направлено до суду (спеціальне досудове розслідування).

Національна поліція вживає всіх можливих заходів із документування та розслідування злочинів СНПК, ми розраховуємо, що в подальшому за підтримки наших міжнародних партнерів усіх злочинців буде притягнуто до кримінальної відповідальності.

— Як ви кваліфікуєте злочини СНПК? Які докази збираєте на підтримку такої кваліфікації?

— Злочини СНПК однозначно кваліфікують як воєнні.

Головною ознакою відмежування сексуального насильства в умовах збройного конфлікту (ч. 1 ст. 438 КК України) від сексуального насильства (ст. ст. 152, 153 КК України) є те, що таке діяння вчинене в умовах збройного конфлікту та пов'язане з ним. Усі злочини, пов'язані із СНПК, кваліфікують за статтею 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни).

«Тисячі воєнних злочинів, які вчиняють російські окупанти та їхні пособники, — це безпрецедентні, зухвали та жорстокі факти порушення прав людини. Ворог використовує насильство проти цивільного населення як стратегію ведення війни. Це звична тактика росіян, і доказом цього є перебіг інших конфліктів та воєн, раніше розпочатих рф».

Під час збройного конфлікту сексуальне насильство часто є публічним злочином. Публічність посилює відчуття ганьби та сорому. Як наслідок, потерпілі часто вважають себе символом приниження громади, а свідки (родичі, знайомі) відчують провину, бо не змогли захистити своїх близьких.

Що стосується доказової бази, то це передусім свідчення потерпілих. Також — покази свідків та вся наявна інформація, яку може бути зібрано в ході слідчих дій, кримінального аналізу, — відеоаналітика, сліди, результати судово-медичних експертиз тощо.

— Як гадаєте, чому російські військові вдаються до сексуального насильства?

— Тисячі воєнних злочинів, які вчиняють російські окупанти та їхні пособники, — це безпрецедентні, зухвалі та жорстокі факти порушення прав людини. Ворог використовує насильство проти цивільного населення як стратегію ведення війни. Це звична тактика росіян, і доказом цього є перебіг інших конфліктів і воєн, раніше розпочатих рф. На мою думку, це один із методів психологічного впливу на цивільне населення, спосіб його залякування та зламу волі для неможливості здійснення спротиву.

— Якою є методика спілкування з постраждалими від СНПК?

— Коректна та правильна комунікація з постраждалою особою є запорукою побудови довірливих стосунків між поліцейським і постраждалою особою.

Насамперед, необхідно подбати про потреби постраждалої особи щодо її здоров'я та безпеки, надати чіткі та повні відповіді на її запитання, які можуть вплинути на рішення щодо повідомлення про злочин.

Важливо запевнити постраждалу особу, що її дії не буде засуджено, а надана нею інформація буде конфіденційною. Водночас їй необхідно роз'яснити основні заходи та слідчі дії, які буде здійснено під час організації досудового розслідування.

Поліцейські повинні усвідомлювати, що постраждалі особи можуть мати фізичні або когнітивні вади, їхнє поєднання або вади органів чуття, що може вплинути на їхню здатність надавати необхідну інформацію.

Через надзвичайно особистісний і чутливий характер сексуального насильства процес спілкування

може бути складним як для постраждалої особи, так і для представників правоохоронних органів. Питання про сексуальне насильство мають приватний характер, що робить їх важкими до обговорення, часто викликає почуття сорому. Довіра постраждалої особи до поліцейських як представників правоохоронних органів ґрунтуватиметься саме на першому контакті або будь-якому попередньому позитивному чи негативному досвіді, який ця людина, можливо, мала раніше.

Для поліцейських, які працюють з такими видами злочинів, проводять спеціалізовані тренінги з урахуванням особливостей розслідування фактів СНПК із залученням міжнародних спеціалістів, практичних психологів тощо.

Офісом Генерального прокурора спільно з представниками Національної поліції було розроблено новітні стратегічні підходи, які орієнтовані на постраждалих і свідків, для розслідування справ про сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту. Розроблені підходи застосовують на постійній основі спеціалізовані слідчі поліції.

— Як часто представникам Нацполіції доводиться спілкуватися з однією постраждалою особою після виявлення випадку СНПК? Що роблять для уникнення її повторної травматизації?

— У переважній більшості випадків поліцейські з метою уникнення повторної травматизації та враховуючи новітні методи роботи з потерпілими та свідками, діючи максимально в їхніх інтересах, намагаються виконувати всі необхідні слідчі та процесуальні дії за участі потерпілих у якомога стисліші терміни.

«Підрозділи Національної поліції реагують на кожен факт вчинення злочинів СНПК, зокрема у випадках, коли така інформація надходить із тимчасово окупованих територій: відповідні відомості невідкладно вносять до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Водночас співпрацю з потерпілими у таких випадках здійснюють з особливою обережністю, щоб не нашкодити особам, які перебувають під тимчасовою окупацією».

Крім того, під час досудового розслідування за необхідності до потерпілих (свідків) може бути застосовано заходи безпеки, передбачені законодавством, наприклад: забезпечення конфіденційності відомостей про особу, закритий судовий розгляд, проведення слідчих дій або здійснення судового розгляду в режимі відеоконференції, фізична охорона тощо.

— Як можна протидіяти СНПК на тимчасово окупованих територіях?

— Підрозділи Національної поліції реагують на кожен факт вчинення злочинів СНПК, зокрема у випадках, коли така інформація надходить із тимчасово окупованих територій: відповідні відомості невідкладно вносять до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Водночас співпрацю з потерпілими у таких випадках здійснюють з особливою обережністю, щоб не нашкодити особам, які перебувають під тимчасовою окупацією.

Основними труднощами в документуванні та розслідуванні зазначеної категорії злочинів є фізична відсутність потерпілих, свідків та осіб, підозрюваних у їх вчиненні. Зазвичай під час звільнення тимчасово

окупованих територій воєнні злочинці та їхні поплічники тікають, а питання їх екстрадиції чи видачі Україні РФ на сьогодні в умовах війни не може бути вирішеним.

— Чи вистачає Нацполіції ресурсів для роботи з подолання наслідків СНПК та покарання винних?

— Встановлення істини необхідне для здійснення правосуддя, подолання травматичних наслідків цих злочинів на індивідуальному, місцевому та національному рівнях, а також оцінки шкоди, завданої державі та громадянам. Документування воєнних злочинів становитиме доказову базу для подальших судових процесів у національних і міжнародних судових інстанціях.

На сьогодні ресурсів Національної поліції для документування та розслідування СНПК вистачає.

У подальшому, коли наші території звільнятимуть від ворога й спеціалізовані групи з документування воєнних злочинів працюватимуть з населенням, ситуація може змінитись і виявлення фактів вчинення СНПК буде неминучим. Ми готуємось до такого перебігу подій, готуємо майбутніх слідчих з розслідування СНПК. Зокрема, спільно з нашими міжнародними партнерами проводимо відповідні навчальні збори, тренінги, конференції та круглі столи, щоб забезпечити підготовку слідчих за напрямками документування та розслідування таких воєнних злочинів на майбутніх деокупованих територіях.

Січень 2024 р.

Сабін Гюнеш Фрейзер

В УКРАЇНІ ЧІТКО РОЗУМІЮТЬ, ЩО СНПК — ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН

Таку думку висловила Представниця ООН Жінки в Україні Сабін Гюнеш ФРЕЙЗЕР. Вона впевнена, що увага до питань гендерної рівності в Україні допомогла їй оперативного відреагувати на проблему сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, (СНПК), та протидіяти їй.

— Чим ситуація в Україні стосовно політики гендерної рівності та реагування на СНПК відрізняється від тієї, яка складається в інших країнах?

— За останні роки Україна зробила значний прогрес щодо інституціоналізації гендерної рівності. Було ухвалено кілька дуже важливих законів у цій царині, що сприятиме розширенню прав і можливостей жінок. Україна підписала та ратифікувала низку вагомих міжнародних документів, зокрема Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція).

«Що стосується сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, то тут важливо зазначити, що Уряд України одразу розглядав це як серйозну проблему, як грубе порушення прав жінок і чоловіків».

Водночас є певні сфери, у яких Україна ще має досягти прогресу. Наприклад, у Верховній Раді лише

21 % жінок, тож гендерний дисбаланс у представництві жінок досі зберігається. Тому впровадження ефективних квот, певних проміжних заходів, спрямованих на посилення представництва жінок в органах влади та їх представленості на наступних виборах у партійних списках, сприятиме кращому гендерному балансу в прийнятті рішень.

Що стосується сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, то тут важливо зазначити, що Уряд України одразу розглядав це як серйозну проблему, як грубе порушення прав жінок і чоловіків. Ще навесні 2022 р. було ухвалено Рамкову програму співробітництва між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. Її підписали Віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольга Стефанішина та Спеціальна представниця Генсека ООН з питань запобігання сексуальному насильству в конфліктах Праміла Паттен.

Наразі цю Угоду впроваджує Уряд і система ООН через міжвідомчу робочу групу, яка регулярно координує активності для реалізації плану дій за різними напрямками, зокрема надання комплексних послуг постраждалим від СНПК та забезпечення доступу до правосуддя для постраждалих.

— ООН Жінки є структурою, яка працює не лише з державами для забезпечення прав жінок та гендерної рівності, а й з іншими агенціями ООН щодо гендерного мейнстрімінгу в їхній діяльності. Чи здійснюють таку роботу в Україні?

— ООН Жінки присутні в Україні з 2016 р. Наш мандат передбачає роботу у сфері розширення прав і можливостей жінок, гендерної рівності, а також діяльності

для досягнення Цілей сталого розвитку, зокрема цілі № 5 (Гендерна рівність — ред.). Ми робимо це в тісній співпраці з іншими агенціями ООН, як частина ООН в Україні та гуманітарної команди ООН. Наприклад, ми тісно взаємодіємо з Фондом ООН у галузі народонаселення (UNFPA) щодо питань протидії гендерному насильству, включно із сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом. Якщо UNFPA більше зосереджена на наданні послуг, негайній допомозі постраждалим від СНПК, то ми більше працюємо над розбудовою спроможності суб'єктів правосуддя та безпеки запобігати та реагувати на СНПК.

Інший приклад тісної співпраці — наша взаємодія з Міжнародною організацією праці (МОП). Обидві структури є учасниками глобальної ініціативи під назвою «Міжнародна коаліція за рівну оплату праці» (Equal Pay International Coalition, EPIC) Організації економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development, ОЕСР), до якої приєднався Уряд України, зобов'язавшись забезпечити рівну оплату праці чоловіків і жінок за рівноцінну роботу.

Разом з МОП ми підтримали розробку, а зараз уже працюємо над впровадженням нової стратегії з рівної оплати праці, яку затвердив Уряд України. Ця стратегія покликана підтримати повну та рівноправну інтеграцію жінок в економічне життя.

У контексті просування гендерної рівності важливо працювати над подоланням гендерних стереотипів. У багатьох випадках люди навіть не розуміють, що є якась певна нерівність між жінками та чоловіками і що є насильством. У рамках всесвітньої ініціативи «16 Днів активізму проти гендерно зумовленого насильства

щодо жінок та дівчат» з 25 листопада по 10 грудня ми провели національну комунікаційну кампанію з протидії гендерно зумовленому насильству — #Нестерпиться. Вона була покликана звернути увагу суспільства на проблему гендерно зумовленого насильства щодо жінок і дівчат, сприяти його превенції та поінформувати про платформи для допомоги постраждалим. Кожного дня протягом 16 днів в ефірах національних телеканалів глядачі могли бачити й чути реальні історії жінок, які, на жаль, зіткнулися з насильством, дізнатися про види насильства та механізми його попередження й реагування на нього.

— Які програми та проекти ООН Жінки реалізує в Україні у відповідь на СНПК?

— Я вже згадувала Рамкову програму щодо протидії СНПК. Вона є дуже важливою, адже необхідно, щоб робота як з Урядом України, так і з різними агенціями ООН була скоординованою. Щодо її реалізації ми активно співпрацюємо з Офісом Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної, Апаратом Урядової уповноваженої з питань гендерної політики, Міністерством внутрішніх справ (МВС), Офісом Генпрокурора, Державною службою з надзвичайних ситуацій (ДСНС), а також з місцевими органами влади та організаціями громадянського суспільства.

Зокрема, у 2023 р. ми долучились до розвитку спроможностей сектору безпеки в тому, що стосується реагування на СНПК. Проводили тренінги для Національної поліції, ДСНС, МВС, інших інституцій. Також працювали з Національним агентством з питань державної служби (НАДС) — розробили та впровадили навчальний відеокурс, який підвищує обізнаність

держслужбовців щодо виявлення та реагування на випадки СНПК й надання допомоги постраждалим. Близько 1 500 держслужбовців пройшли ці тренінги. Цей курс ми розробляли та впроваджували спільно з Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем». За нашими оцінками, загалом завдяки нашій співпраці з «ЮрФем» ми охопили 3 120 000 людей через розповсюдження інформаційних і довідкових матеріалів з питань СНПК.

Ми також долучаємося до роботи Уряду з підготовки законопроектів, спрямованих на підтримку постраждалих від СНПК. Законопроект № 10132 «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» було зареєстровано в парламенті в жовтні 2023 р., він тісно пов'язаний із законопроектом № 10256 про реєстрацію військових збитків, завданих Російською Федерацією.

Досвід інших країн засвідчує, що дуже важливим є створення системи репарацій для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, щоб вони могли отримати різні види підтримки — медичну, психологічну, юридичну та фінансову. Ми усвідомлюємо, що знадобиться багато адвокаційної роботи для того, щоб знайти фінансування для реалізації закону про репарації. Частина грошей може надійти із заморожених активів, але, імовірно, потрібно буде залучати донорів, які зможуть допомогти з репараціями.

— Уряд України, Світовий банк, Європейська комісія та ООН готують третю «Швидку оцінку завданої шкоди та потреб на відновлення України». Яким

чином у цьому звіті буде відображено гендерний вплив війни в Україні, а також проблематику СНПК?

— Дуже важливо, щоб у цьому звіті було відображено гендерні наслідки війни. У першому та другому таких звітах було недостатньо інформації, яка стосувалася саме дезагрегованих за статтю даних. Тому з попередніх звітів ви не отримаєте чіткого розуміння, якими є конкретні проблеми жінок і дівчат в умовах війни. Ви не побачите інформації про те, що жінки втрачають роботу, про те, як на них економічно впливають воєнні дії. Там також обмаль інформації про проблему СНПК. Тому для третьої швидкої оцінки ми спільно з Урядом України, іншими агенціями ООН та організаціями громадянського суспільства підготували невеликий розділ, який стосується впливу війни на жінок і дівчат. У ньому ми висвітлюємо проблеми, пов'язані з участю жінок у політичному житті, їхньою економічною забезпеченістю, а також питаннями безпеки та ситуацією із СНПК.

— Наскільки важливо враховувати забезпечення гендерної рівності, а також потреби постраждалих від СНПК в Плані відновлення України?

— Маю сказати, що нерідко люди пов'язують відбудову саме з об'єктами інфраструктури — з поновленням мостів, шкіл тощо. У перших двох звітах і справді великий акцент був саме на інфраструктуру, на зруйновані будівлі. Чому це так? Частково тому, що значно легше порахувати, скільки коштуватиме відбудова таких зруйнованих війною об'єктів. Значно складніше виміряти порушення прав людини, зокрема оцінити наслідки насильства щодо жінок. Тому ми вважали, що дуже важливо висвітлити гендерний компонент і мати такий фокусований гендерний розділ

у третій швидкій оцінці та відобразити гендерні потреби у відновленні України.

Що стосується СНПК, то дуже важливо мати закон про репарації, згідно з яким постраждалі зможуть отримати доступ до правосуддя, розраховувати на необхідні послуги, а також на фінансові репарації.

Я не впевнена, чи фінансування репарацій включено до Плану відновлення України. Але ми точно можемо сказати, що реалізація майбутнього закону про репарації вимагатиме фінансування. Тому я вважаю, що було б дуже важливо включити це в План. Ми часто бачимо, що є політична воля, є багато заяв про те, що потрібно включати питання гендерної рівності до порядку денного, але при цьому не завжди передбачається фінансування. Ідеться про досить серйозний бюджет для належної підтримки постраждалих від СНПК. Це не одноразова виплата, після якої проблема зникне. Ні, постраждалі потребуватимуть довготривалої підтримки.

Це важливо й потребує планування вже зараз. На досвіді країн Західних Балкан, наприклад, Боснії і Герцеговини, Косово, ми бачимо, що травма постраждалих від СНПК передається їхнім дітям. Тому ця проблема може спостерігатися ще кілька поколінь і потребуватиме ресурсів для її розв'язання — людських і фінансових.

«...у деяких країнах люди вважають, що СНПК — це те, чого не уникнути, це просто наслідок війни й із цим нічого не можна зробити. Може, взагалі винна жінка, може, вона провокувала його. Але в Україні чітко розуміють, що СНПК — воєнний злочин. І що постраждалі від нього мають отримати доступ до правосуддя».

— Які виклики для роботи з реагування на СНПК в Україні ви бачите та як відповідаєте на них?

— Наразі відомо, що Офісом Генпрокурора зареєстровано 257 випадків СНПК. Ми не знаємо, чи це актуальна цифра, чи лише верхівка айсберга. Дуже часто постраждали від СНПК не хочуть розповідати свою історію, не говорять про те, що з ними трапилося. Тому я б сказала, що один із найбільших викликів у цій роботі — це побудова довіри для того, щоб постраждалі відчували впевненість, що вони можуть розказати про свій досвід і здобути правосуддя. Тому я наголошую на необхідності впровадження закону про репарації. Тоді постраждалі бачитимуть, що, розповівши про те, що з ними сталося, вони можуть отримати реальну підтримку.

Ще один виклик для України: складно отримати чітке розуміння, що відбувається на територіях, які зараз поза контролем Уряду України. Ми не маємо повної інформації, що відбувається в місцях утримання полонених, яке сексуальне насильство можуть вчиняти там, що діється в приватних домівках. Ми не знаємо, яка кількість випадків сексуального насильства на територіях під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації. Навіть якщо відомо про такі випадки, ми часто стикаємося із ситуацією, коли зловмисники не перебувають на території України, і якщо їх засуджують, то мало що можна зробити, аби вони потрапили до в'язниці.

Викликів справді багато, коли ми говоримо про СНПК.

— Яким чином напрацювання політики забезпечення прав жінок і гендерної рівності, яку пріоритезовано в Україні, допомагають впоруватися з наслідками СНПК?

— Зацікавленість Уряду України в розвитку гендерної рівності та розширення прав жінок в Україні стала

тим фактором, який допоміг швидко відреагувати на СНПК. На жаль, у деяких країнах люди вважають, що СНПК — це те, чого не уникнути, це просто наслідок війни й із цим нічого не можна зробити. Може, взагалі винна жінка, може, вона провокувала його. Але в Україні чітко розуміють, що СНПК — воєнний злочин. І що постраждалі від нього мають отримати доступ до правосуддя.

Січень 2024 р.

Уляна Токарева

**В УКРАЇНІ БУДЕ СТВОРЕНО
РЕЄСТР ОСІБ, ЯКІ
ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ**

Це передбачено законопроектом № 10256 «Про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України». Ініціатором його розробки виступило Міністерство соціальної політики. Очікується, що найближчим часом його буде розглянуто у Верховній Раді. Про важливість та особливості законопроекту говоримо із заступницею Міністерки соціальної політики України Уляною ТОКАРЕВОЮ.

— Ми чудово розуміємо, що одним із наслідків збройної агресії російської федерації проти України є порушення прав українців на життя та здоров'я, — із цього почала розмову пані Уляна. — Власне, багато з них потребує підтримки. Щоб захистити права наших співвітчизників, український Уряд запропонував рішення щодо підготовки цього законопроекту. Він передбачає створення Реєстру випадків завдання шкоди життю та здоров'ю українців.

Якщо цей законопроект буде ухвалено, він дозволить нам вирішувати три великих блоки питань. Насамперед ми знатимемо, хто з українців постраждав від збройної агресії рф. Другий момент: ми отримаємо інформацію про випадки завданої шкоди здоров'ю та

життю українців, що буде здійснено за допомогою обмінів між усіма реєстрами. І третє — ми розумітимемо, скільки Україна вже витратила на подолання наслідків збройної агресії російської федерації. Ідеться і про державні програми підтримки, які нині реалізують, і про ті програми, які діють на місцевому, локальному рівні.

Одним із факторів завдання шкоди українцям та українкам є випадки сексуального насильства, пов'язаного з війною. Ми маємо їх обліковувати, тому що це справді страшний злочин. Зараз Офіс Генерального прокурора зафіксував уже майже 260 випадків СНПК. І це далеко не остаточна кількість. Ми розуміємо, що щойно визволятимуть від окупації наші території, ця статистика зростатиме. І всі ті жінки, чоловіки та діти, які постраждали від СНПК, потребуватимуть допомоги.

— **Які положення законопроекту стосуються проблематики СНПК?**

— У законопроекті подано визначення того, що таке СНПК. І маю сказати, що воно дуже чітко й максимально наближене до тих визначень, які діють у законах інших країн.

«...ми враховуємо термін вчинення злочинів, які завдали шкоди здоров'ю та життю українців і українок. Ідеться про період від 20 лютого 2014 року. І це дасть нам змогу справді відновити справедливість, а відтак врахувати всі ті випадки, коли жінки, чоловіки, діти постраждали від СНПК».

У законопроекті зазначено, що сексуальне насильство, скоєне проти особи під час збройної агресії російської федерації проти України, включає зґвалтування,

примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусовий аборт, примусову проституцію, сексуальну експлуатацію, примус до статевого акту з третьою особою, примус до споглядання статевого акту, сексуальне рабство, примусове обрізання, кастрацію, каліцтво геніталій, примус до оголення чи будь-яку іншу форму сексуального насильства відповідної тяжкості.

Я думаю, що ні для кого не секрет, особливо це стосується професійної спільноти, що ми досить сильно орієнтувалися на досвід Хорватії. Це стосується не лише цього законопроекту, а й, наприклад, законопроекту № 10132. У ньому детальніше йдеться про допомогу постраждалим від СНПК. Звідси і його назва: «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації». Розробку цього законопроекту ініціювала народна депутатка Марина Бардіна.

Також інший важливий фактор: ми враховуємо термін вчинення злочинів, які завдали шкоди здоров'ю та життю українців і українок. Ідеться про період від 20 лютого 2014 року. І це дасть нам змогу справді відновити справедливість, а відтак врахувати всі ті випадки, коли жінки, чоловіки, діти постраждали від СНПК.

Цей законопроект є базою для роботи. Усі додаткові процедури має бути визначено нормативно-правовими актами, затвердженими Кабінетом Міністрів України. Це дасть нам змогу детальніше їх опрацювати: як саме потрібно встановлювати статус, визначати допомогу тощо. Усі ці моменти дуже важливі.

— Постраждали від СНПК зазвичай зацікавлені в тому, щоб інформація про те, що з ними сталося, залишалася конфіденційною. Чи може держава

гарантувати це з ухваленням цього законопроєкту та створенням Реєстру?

— Маю запевнити — ця інформація буде максимально закритою. До неї точно не матимуть доступу пересічні громадяни.

Чи є в Україні досвід у роботі з такими чутливими питаннями? Так, безумовно, є. Наприклад, ми працюємо з постраждалими від торгівлі людьми. І, до речі, цю категорію також зазначено в Реєстрі. Про цих людей збирають інформацію. Ухвалюють рішення щодо виплат цій категорії постраждалих. Це також сенситивна інформація, і ми вже давно з нею працюємо. Вона дуже захищена.

Але ж ми розуміємо, що певні професійні групи працюватимуть з інформацією, яка міститиметься в Реєстрі. Хто саме? Це визначать, коли будуть розробляти відповідну постанову Кабінету Міністрів. Але я хочу навести приклад законопроєкту № 10132.

Як жінки, чоловіки, діти зможуть говорити про те, що їм потрібна допомога, яку ми визначаємо в межах цього законопроєкту? Коли ми обговорювали це питання, то навіть припускали, що має бути певний анонімний варіант, щоб постраждалі від СНПК подавали цей запит через якісь цифрові інструменти. Лише потому фахівці зв'язувалися б із ними, пропонували свою допомогу.

У законопроєкті по Реєстру зазначено, що має бути надано й докази того, що людина постраждала від збройної агресії російської федерації. Не лише щодо СНПК, а й з усіх інших питань. І це передбачає, звісно, комунікацію постраждалої особи, наприклад, з лікарем, для того, щоб засвідчити факт насильства, або з іншими фахівцями.

Але я хочу ще раз наголосити, що всі процедури буде визначено з максимальним урахуванням інтересів людей, яких зачепила збройна агресія російської федерації. Щоб знизити ризик повторної травматизації. Щоб не робити всі ці випадки публічними тощо.

— Як ви вважаєте, хто ще повинен мати доступ до цього Реєстру?

— Це складне питання. Якщо ми фіксуємо злочин, то до цього стають дотичними правоохоронці. Ми не можемо виключити цю категорію. Також дотичні люди, які ухвалюють рішення, чи вводити отримані дані до Реєстру. Дотичні до цього процесу й ті, хто нараховує відповідні компенсації. Але чи можна зробити всі ці процедури максимально деперсоналізованими? Або хоча б частину цих процедур?

Такі випадки вже мають місце. Коли після заведення інформації до системи, тобто, після лінії контакту, дані кодують для того, щоб усі, хто надалі забезпечуватиме технічний супровід, не мали інформації, кого саме вона стосується. Тож такі відповідальні фахівці працюватимуть з фактами, а не з персоналіями. Так, вони можуть розрахувати розмір допомоги, але не знатимуть, кому саме вона призначається.

— Чи будуть внесені до Реєстру постраждалі від СШП, які перебувають за кордоном?

— Найперше — ми віримо в те, що Україна переможе в цій війні. І віримо, що всі наші громадяни повернуться до своїх домівок і ми разом відновлюватимемо Україну. Тому я впевнена, що більшість людей, які зараз через російську агресію тимчасово перебувають за кордоном, зможуть безпосередньо в Україні внести свої дані до Реєстру, коли він запрацює.

Друге — зараз ми багато працюємо над диджиталізацією соціальної сфери. Нам важливо, щоб люди якомога менше вдавалися до паперових процесів, менше ходили з папірцями до наших органів соцзахисту населення або до інших наших підрозділів. У роботі щодо Реєстру будемо дотримуватися такої самої моделі — максимально цифровізувати всі процеси, щоб людина могла подати документи на отримання допомоги, підтримки тощо. Або до реєстрації випадку в системі.

Ми вже маємо такі прецеденти. Ми переробили частину допомог таким чином, щоб вона проходила всіма диджитальними каналами, тобто, усі заявки подавали в цифровий спосіб і людина не була змушена дублювати це паперами.

— Наскільки запропонований вами законопроект узгоджується із законопроектом № 10132, який ініціювала Марина Бардіна?

— Вони повністю узгоджуються між собою. Команда Мінсоцполітики постійно працює з пані Мариною, щоб запропоновану нею модель допомоги було максимально враховано в нашому законопроекті про Реєстр. Наш законопроект містить опис того, як має бути створено Реєстр, як має відбуватися обмін даними тощо. Це технічна складова. А в законопроекті пані Марини, для якого ми також давали свої рекомендації і над опрацюванням якого також будемо й надалі працювати, описано вже конкретний механізм надання допомоги. Тобто, і реабілітація, і психологічна допомога, і медична тощо.

У цих питаннях ми спираємося на ту модель допомоги, яка вже працює та розвивається в Україні. Тому що з тих 260 постраждалих від СНПК, яких уже

офіційно зареєструвала Генеральна прокуратура України, 208 звернулися ще по допомогу до нашої національної мережі реагування на випадки гендерно зумовленого та домашнього насильства.

Ми спробували зміцнити цю систему у 2022–2023 роках. Ми додавали функції до наших спеціалізованих служб підтримки постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, щоб вони могли працювати саме з постраждалими від СНПК. Навчаємо їх активно й будемо механізм взаємодії.

— Хто долучився до підготовки вашого законопроекту?

— Ми в наш законопроект про Реєстр зайшли вже зі сформованою співпрацею і з Офісом Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної, і з Апаратом Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко. Тому що від початку повномасштабного російського вторгнення розпочалася дуже активна робота над створенням підґрунтя для реагування на СНПК. Це внесення змін і до Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», і до державних цільових програм тощо.

Працює Міжвідомча робоча група з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією росії проти України, та надання допомоги постраждалим, яку очолює Катерина Левченко. До її складу, окрім Мінсоцполітики, зокрема, входять і представники Офісу Генпрокурора, МВС, Нацполіції, ДСНС, Міноборони, СБУ, МОЗ, громадських і міжнародних організацій. Їхня позиція викликає професійний захват. Вони дуже потужно взялися за тему СНПК. І це вкрай важливо, адже ми маємо

усвідомлювати, що СНПК — це злочин. І ми повинні на всіх рівнях, на всіх міжнародних майданчиках постійно нагадувати, що це порушення і кримінального, і гуманітарного права.

Що стосується міжнародних фондаций, то найтісніше з цих питань ми співпрацюємо з Фондом доктора Деніса Муквеге. Він має своє представництво в Києві й дуже фахову команду. Також співпрацюємо з Глобальним фондом тих, хто пережив насильство, Міжнародною організацією з міграції та з багатьма українськими громадськими організаціями. Я це до того, що наша робота з питань запобігання та протидії СНПК має системний характер і ведеться вже давно.

— Яким чином реалізація закону та створення Реєстру сприятиме роботі міжнародного компенсаційного механізму?

— Ви, напевно, знаєте, що в нас відбулося декілька важливих зустрічей, зокрема Саміт глав держав та урядів Ради Європи, який проходив у столиці Ісландії 16–17 травня 2023 р. На ньому було оголошено про створення міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією російської федерації проти України. І це стало першим компонентом майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, покликаного забезпечити отримання постраждалими цієї компенсації.

«...важливим завданням держави є максимальна допомога постраждалим зафіксувати всі факти шкоди, збитків, яких завдала агресія російської федерації. Це спростить процес подальшого подання звернень до міжнародного компенсаційного механізму».

Принагідно зазначу, що 43 країни та Європейський Союз приєдналися або виявили намір приєднатися до Реєстру, створеного учасниками цього Саміту. Тоді ж було ухвалено рішення про те, що Реєстр розташовуватиметься в Гаазі, яку вважають юридичною столицею світу, а допоміжний офіс — в Україні.

Тож ми отримали ключовий інструмент, який надає можливість громадянам України й усім, хто мешкає на території нашої країни, звернутися по репарації до країни-агресора. Але маю зазначити, що для звернення до цього міжнародного компенсаційного механізму доведеться надавати необхідні докази, які підтверджують шкоду, завдану людині, її життю або здоров'ю, і ті збитки, яких вона зазнала. Це стосується всього того переліку, який зазначено в законопроекті.

Тому на цьому етапі важливим завданням держави є максимальна допомога постраждалим зафіксувати всі факти шкоди, збитків, яких завдала агресія російської федерації. Це спростить процес подальшого подання звернень до міжнародного компенсаційного механізму.

— Чи може інформація Реєстру бути доказовою базою для українських і міжнародних судів з метою відшкодування постраждалим, зокрема від СНПК, завданих збитків за рахунок репарацій чи інших стягнень з росії як держави-агресора?

— Безумовно. Тому що навіть зараз, під час зустрічі з представниками Міжнародного кримінального суду, ми постійно наводимо інформацію з доказами про те, що відбулося те чи інше пошкодження соціальної інфраструктури, чи те, що через обстріли російської федерації було вбито соціальних працівників. Або, наприклад, було зруйновано заклади соціальної інфраструктури, де доглядають за людьми похилого

віку, а відтак ці люди залишилися без необхідних умов для проживання.

Усі ці докази й дають змогу вибудовувати справи проти російської федерації, фіксуючи її злочини й ту шкоду, якої вона завдала українцям і Україні як державі. Тому будь-яка фіксація цих злочинів з доказами, з їхнім описом тощо, будь-яка фіксація витрат на те, щоб компенсувати збитки, завдані російською федерацією, буде вагомим аргументом у комунікаціях із Міжнародним кримінальним судом.

— Коли планується розгляд законопроекту у Верховній Раді? З якими парламентськими комітетами співпрацюєте в цьому питанні? Який настрій народних депутатів щодо законопроекту?

— Головним комітетом у Верховній Раді України з розгляду законопроекту № 10256 визначено Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. Наразі вже відбулося засідання Комітету щодо розгляду та обговорення законопроекту, за його результатами прийнято рішення включити законопроект до порядку денного десятої сесії Верховної Ради України та — за наслідками розгляду — у першому читанні прийняти його за основу.

Січень 2024 р.

Федір Дунебабін

**НОВІ ЗАКОНИ МАЮТЬ
ПОЛІПШИТИ СИСТЕМУ
РЕАГУВАННЯ НА СЕКСУАЛЬНЕ
НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ
ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ**

Краще помилитися та допомогти тому, хто не є постраждалим, аніж помилитися й відмовити тому, хто реально потребує підтримки. Таку думку висловив спільний Представник в Україні Фонду лауреата Нобелівської премії доктора Деніса Муквеге та Глобального фонду тих, хто пережив насильство, Федір ДУНЕБАБІН. Розмова з ним стосувалася системи допомоги постраждалим та потреби її вдосконалення на законодавчому рівні.

— Підтримку постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом, (СНПК), в Україні надають багато різних структур, як державних, так і громадського сектору. Наскільки узгоджено вони працюють, які виникають виклики?

— На відміну від багатьох країн, які в межах збройних внутрішніх або зовнішніх конфліктів зіткнулися з проблемою СНПК, Україна має розгалужену систему надання допомоги постраждалим, зокрема медичної, правової, соціальної. Але ця система є достатньо складною. Тому найбільшим викликом для надавачів послуг (сервіс-провайдерів), зокрема для Уряду, служб соціальної підтримки, громадських і міжнародних організацій,

а також правоохоронних органів є координація їхніх дій. Нерідко трапляється, що деякі послуги дублюються. Або не працює механізм перенаправлення, коли окремі організації не можуть надати постраждалим потрібну допомогу через нестачу ресурсів і не знають, що таку допомогу може надати інша структура, яка має відповідні можливості та фінансування.

У цьому полягає велика проблема гуманітарного реагування, бо така система споживає багато ресурсів, адже кожна організація має свій персонал, операційні та адміністративні витрати, але при цьому постраждалі не можуть отримати необхідну допомогу в повному обсязі та в короткі терміни. Попри постійне вдосконалення система допомоги залишається недостатньо ефективною, їй бракує узгодженості та зворотного зв'язку, щоб швидше реагувати на потреби постраждалих і надавати їм оптимальний комплекс послуг.

«У деяких країнах світу також можемо спостерігати досить швидке й ефективне реагування на СНПК, але переважно в цьому задіяні міжнародні інструменти гуманітарного реагування. А в Україні це передусім робота Уряду та його співпраця з громадськими й міжнародними організаціями, до того ж ініціатива виходила саме від Кабінету Міністрів. Не знаю жодної країни, де б влада ще під час активної фази конфлікту таким чином дбала про захист прав постраждалих, зокрема від СНПК».

— **Яким чином ця проблема вирішується?**

— Сьогодні сервіс-провайдери активно обговорюють це питання, пропонують різноманітні інструменти

для розвитку координації, наприклад, створення стратегічних суб-кластерів у регіонах. Фонд доктора Деніса Муквеге проводить семінари в різних областях України для сервіс-провайдерів, представників служб першої лінії реагування на СНПК — медичних працівників, Національної поліції, СБУ та інших. У загальній аудиторії насамперед запитуюмо: що ви робите для постраждалих? Інформація, якою діляться учасники, стає корисною для їхніх колег. Хтось каже: о, ми не знали, що у вас є такі послуги, перенаправимо до вас 10 постраждалих і відтепер будемо з вами співпрацювати.

Учасники наших семінарів навіть кажуть: давайте-но проводити такі зустрічі кожні 3 місяці. На жаль, ми не маємо достатнього ресурсу для цього. Але переконаний, інноваційні та ефективні рішення щодо такої роботи постійно з'являтимуться.

— Чи позначається на особливостях роботи з протидії СНПК та мінімізації його наслідків те, що Україна розпочала її під час активної фази воєнних дій?

— Так. Ми маємо справу з унікальною ситуацією. У деяких країнах світу також можемо спостерігати досить швидке й ефективне реагування на СНПК, але переважно в цьому задіяні міжнародні інструменти гуманітарного реагування. А в Україні це передусім робота Уряду та його співпраця з громадськими й міжнародними організаціями, до того ж ініціатива виходила саме від Кабінету Міністрів. Не знаю жодної країни, де б влада ще під час активної фази конфлікту таким чином дбала про захист прав постраждалих, зокрема від СНПК. Схожий досвід роботи має хіба що Колумбія, тому що там воєнний конфлікт триває вже понад 40 років. Але ж вони почали займатися такою роботою не від самого початку цього конфлікту.

Уже в перші місяці широкомасштабної агресії в Україні почали розробляти й необхідну законодавчу

базу з цього питання. Було підготовлено низку законопроектів. Деякі з них нині перебувають на розгляді у Верховній Раді й, сподіваюся, невдовзі будуть проголосовані.

— **Чим, на вашу думку, зумовлені законодавчі ініціативи щодо питань СНПК?**

— Тут є багато чинників. Ідеться про гостру проблему, що виникла, і необхідність її швидкого вирішення. Також маємо фокус уваги міжнародної громадськості до проблематики СНПК та допомоги постраждалим від цього злочину. А ще є особиста ініціатива деяких парламентарів, зокрема Марини Бардіної та її команди, які вважають, що права постраждалих мають бути захищені.

Експерти привертають увагу до того факту, що в чинному українському законодавстві наразі нема визначеного поняття «постраждалий / постраждала від СНПК». Тож державним установам, наприклад, лікарням чи іншим медичним закладам, доводиться шукати якісь особливі шляхи, щоб записати постраждалих і надати їм допомогу.

«Самий факт визнання СНПК на законодавчому рівні — уже факт сатисфакції. В Україні є постраждалі від росіян ще з 2014 р., які за цей тривалий період часу навіть втратили віру в те, що їхні права буде захищено. Тепер вони зможуть сказати: так, про нас справді не забули».

— **Які саме питання стосовно СНПК мають вирішити законопроекти, що зараз перебувають на розгляді у Верховній Раді?**

— У першу чергу — дати визначення терміну «сексуальне насильство, пов'язане із конфліктом». Це

закладено в урядовому законопроекті № 10256 «Про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України», підготовленому Міністерством соціальної політики України в співпраці з іншими структурами та експертами. Підходи щодо статусу постраждалих від СНПК пропонує проект закону № 10132 «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації», який ініціювала народна депутатка Марина Бардіна.

— Як самі постраждалі від СНПК сприймають підготовку цих законопроектів?

— Самий факт визнання СНПК на законодавчому рівні — вже факт сатисфакції. В Україні є постраждалі від росіян ще з 2014 р., які за цей тривалий період часу навіть втратили віру в те, що їхні права буде захищено. Тепер вони зможуть сказати: так, про нас справді не забули. Чи всі вони звертатимуться за статусом постраждалих — це вже їм вирішувати. Але вони знатимуть, що в законодавстві є така можливість. І це дуже важливо.

— Які ще можливості для постраждалих відкриватиме отримання статусу особи, яка постраждала від СНПК?

— Глобальний фонд тих, хто пережив насильство, проводив консультації у форматі фокус-групи з постраждалими чоловіками. Плануємо таку саму дискусію провести і з постраждалими жінками. Позиція першої фокус-групи була такою: чи дасть нам статус постраждалих від СНПК більше, ніж ми маємо зараз? Так, вони погоджуються, що важливо отримати проміжні компенсації в рамках репараційних заходів, але медичну, психологічну, юридичну допомогу вони вже отримують

від громадських організацій за сприяння міжнародних партнерів. Якщо потенційно в майбутньому, маючи статус постраждалих від СНПК, вони зможуть одержати додаткове відшкодування завданої їм шкоди й не проходити при цьому якихось додаткових процедур (не пояснюватимуть, що з ними сталося, не переповідатимуть своїх історій), тоді вони вбачають у цьому сенс. Не знаю, якою буде позиція постраждалих жінок, але чоловіки кажуть: ми б не хотіли, щоб нам видавали якийсь папірець, де буде написано «постраждалий від СНПК». Куди ми підемо з такими довідками — у поліклініку?

Це питання потрібно ще серйозно продумати, обговорити з експертами та народними депутатами, можливо, створити робочу групу, щоб вирішити, як зробити поняття статусу не стигматизуючим. Бо багато постраждалих можуть не звертатися по допомогу саме з цієї причини.

— Законопроект, підготовлений Мінсоцполітики, передбачає створення Реєстру випадків завданої шкоди для життя та здоров'я українців. Як його прийняття може позначитися на допомозі постраждалим від СНПК?

— По-перше, як я згадав, у законопроекті закладено поняття терміна СНПК, а також невідкладних, проміжних репарацій. Але основна мета цього Реєстру полягає в тому, що надалі він потенційно комунікуватиме з міжнародним Реєстром збитків та іншими ініціативами щодо забезпечення репарацій для постраждалих, щодо заморожених активів рф, судів проти російської федерації тощо.

Як кажуть мої колеги: Україна повинна зараз забезпечити допомогу постраждалим і зберегти «чеки», які вона потім пред'явить російській федерації. Так от, Реєстр, про який ми говоримо, дозволить оцінити, що

держава витрачає на допомогу постраждалим, щоб потім подати змістовний позов до рф. Не маючи такого обліку, це важко зробити.

Але важливо відзначити, що в цьому законопроекті міжнародні експерти помічають певні термінологічні неузгодження. Наприклад, яким чином оцінити, якої шкоди було завдано життю та здоров'ю постраждалих? У даному випадку було б краще застосувати термін «порушення особистих немайнових прав» і, зокрема, «особистої недоторканності». Тоді це більш широкий спектр, який фокусується саме на порушенні прав людини.

— Але чи спрацює ця ідея зі створенням Реєстру? Чи варто ламати списи за нього?

— Думаю, що варто. Уявіть ситуацію. На даний момент в Офісі Генпрокурора України, за їхньою інформацією, зареєстровано 128 тис. постраждалих від воєнних злочинів. Міжнародний Реєстр збитків матиме 35 співробітників. Будь-який суд, навіть найбільший-найкрутіший, теж матиме обмежену кількість працівників. Обробити 128 тис. позовів неможливо навіть впродовж десятиліть. Але передбачається, що міжнародний Реєстр збитків, міжнародні суди визнаватимуть факти, внесені до українського Реєстру при Міністерстві соціальної політики, як обґрунтовані докази. Щоб це була полегшена процедура збору доказової бази. І права людей буде захищено відносно швидко, коли ми нарешті доб'ємося від російської федерації компенсацій за завдану нею шкоду.

— Реєстр стосуватиметься дуже чутливої інформації. Наскільки людський фактор може вплинути на надання особам статусу постраждалих від СНПК та внесення їхніх даних до Реєстру?

— Внесення даних до Реєстру має бути автоматизованим процесом. До того ж дані має бути достатньо

захищено конфіденційно, з різними рівнями доступу. Це технічне питання до ІТ-команд.

«...ми повинні вірити постраждалому чи постраждалій. Звісно, тут можуть бути помилки. Але й помилки є різні. Краще помилитися та допомогти тому, хто не є постраждалим, хоч і заявив про це, аніж помилитися й відмовити тому, хто реально потребує підтримки».

Що стосується ідентифікації постраждалих та визнання їхнього права на отримання репарацій, цим має займатися спеціальна комісія. До її складу доцільно включати самих постраждалих, а також експертів міжнародного й національного рівнів, які знаються на проблематиці СНПК, представників Уряду. Щоб процес був прозорим та одночасно конфіденційним для збереження довіри постраждалих.

І довіра має бути взаємною: ми маємо вірити постраждалому чи постраждалій. Звісно, тут можуть бути помилки. Але й помилки є різні. Краще помилитися та допомогти тому, хто не є постраждалим, хоч і заявив про це, аніж помилитися й відмовити тому, хто реально потребує підтримки.

— Якщо обидва законопроекти буде схвалено, чи зросте кількість ідентифікованих постраждалих від СНПК? Чи будуть вони активніше співпрацювати з правоохоронними органами, щоб отримати репарації?

— По-перше, хочу зазначити, що право на отримання репарацій не має бути пов'язане зі зверненнями до правоохоронних органів. Будь-яка допомога постраждалим, особливо від СНПК, має бути безумовною.

Я чув різні оцінки від представників правоохоронних органів і громадських організацій, які припускають, що на кожну постраждалу особу, яка вже заявила про себе, маємо 10 постраждалих, які взагалі не зверталися по жодну допомогу.

Ми дуже сподіваємося, що ухвалення законопроектів і впровадження передбачених ними механізмів, зокрема невідкладних проміжних репарацій, підвищить довіру постраждалих до системи реагування. І завдяки «черезтинному радіо» по допомогу почне звертатися дедалі більше людей. До того ж процес ідентифікації може бути досить тривалим. У деяких контекстах постраждалі звертаються впродовж двох-десяти років, а в окремих випадках — і довше.

— Але чи витримає система реагування на випадки СНПК суттєве збільшення звернень?

— Ми маємо бути готовими до цього. Для нас показником нашої хорошої роботи є те, що постраждалі звертаються по допомогу. Що більше звернень, то вищий показник ефективності в стратегічному плані. Ми маємо мету — побороти стигму в українському суспільстві, щоб постраждалі не боялися осуду громади, щоб не почувалися винними, не нехтували підтримкою. Так, це може створити певні фінансові труднощі. Але наші донори також мають бути до цього готовими. Якщо ми краще координуватимемо свою діяльність з іншими організаціями, у нас буде більше ресурсів.

— Чи брали участь члени вашої команди в підготовці законопроектів з питань СНПК?

— Команда Глобального фонду у квітні 2023 р. підтримала ініціативу українських жіночих організацій — Асоціації жінок-юристок «ЮрФем» та Українського Жіночого Фонду — і допомогла в організації спільної робочої та навчальної сесії для постраждалих, представників

громадських організацій, а також Мінюсту, Мінсоцполітики, Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики, Офісу Генпрокурора та інших. Саме тоді спільно напрацьовували пропозиції до законопроекту Марини Бардіної № 10132. Ця співпраця досі триває.

Так само ми брали участь у доопрацюванні законопроекту № 10256 і активно адвокатуємо його прийняття. Мінсоцполітики відкрито до спільної роботи, і ми сподіваємося, що й надалі працюватимемо разом для поліпшення законодавства у сфері надання допомоги як постраждалим від СНПК, так і потенційно представникам будь-яких інших груп постраждалих.

— Наскільки важливо залучати до роботи над законопроектами з питань СНПК самих постраждалих від цього виду злочину?

— Фонд доктора Деніса Муквеге та Глобальний фонд тих, хто пережив насильство, у своїй діяльності орієнтуються на «постраждалоцентристський підхід». Інтереси та права постраждалих — у центрі процесу. Це важливо не лише для нас, а й для самих постраждалих. Правильна комунікація з тими, хто пережив травму та готовий працювати, допомагає їм відновити контроль над своїм життям, а також почуватися не покинутими.

Розробляючи інструменти допомоги, ми не можемо визначати все замість постраждалих. Вони краще знають, що їм необхідно, якої допомоги потребують. І для того, щоб вони частіше зверталися до нас, нам також слід більше їх запрошувати, комунікувати з ними, радитися.

Звісно, ми не зможемо закрити всі їхні потреби. Але ми шукаємо баланс із тим, що може запропонувати і українська держава, і міжнародне співтовариство.

Лютий 2024 р.

Олена Сулова

**МИ НЕ ПОВИННІ
ВТОМЛЮВАТИСЯ,
ДОПОМАГАЮЧИ
ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД СНПК**

Таку думку під час інтерв'ю висловила відома правозахисниця, гендерна активістка, засновниця та старша аналітикиня Інформаційно-консультативного жіночого центру (ІКЖЦ) Олена СУСЛОВА.

— Громадські організації серед перших відреагували на таке жахливе явище, як сексуальне насильство, пов'язане з війною, (СНПК), — розпочала бесіду Олена Сулова. — Ініціативність і мобільність — це особливості їхньої роботи. Тому не випадково, що діяльність неурядових структур, спрямована на підтримку постраждалих від цього виду злочину, а також на посилення роботи органів державної влади в цих питаннях, зіграла позитивну роль.

— Яку динаміку ви бачите в цій роботі за два роки повномасштабної російської агресії?

— Я хотіла б говорити про динаміку реагування держави загалом. Вона позначається на діяльності громадських організацій, тому що громадянське суспільство є частиною інституційного механізму гендерної рівності.

Безумовно, розуміння проблематики та реагування на СНПК у 2022 році й у 2023 році має суттєві відмінності. У 2022 році ми пройшли етапи розгубленості,

нерозуміння всієї глибини та гостроти питання, недостатньо організованих дій, певних упущень і помилок.

Серед таких упущень, які насамперед стосуються громадських і міжнародних організацій, я б назвала те, що документування злочинів СНПК, скоєних російськими агресорами, не набуло скоординованого характеру. Ми в ІКЖЦ пропонували різним громадським організаціям, які декларували, що вони починають таке документування, об'єднати зусилля задля уніфікованого підходу. На превеликий жаль, цього не відбулося. І наслідки тут маємо негативні.

«2023 р. став організованішим для всіх. Велика роль у цьому, безумовно, належить державі та її співпраці зі Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфліктів Прамілою Паттен, Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики. Вони зробили багато для того, щоб наш план діяльності з питань протидії СНПК став більш скоординованим».

По-перше, часом документування щодо одних і тих же осіб здійснювалося по кілька разів. І це посилювало травматизацію постраждалих. З іншого боку, така некоммунікованість призвела до того, що на третьому році широкомасштабного вторгнення росії в Україну ми не маємо навіть приблизних показників щодо постраждалих від СНПК окрім тих, які надаються Офісом Генерального прокурора — ідеться про тих потерпілих, які дали офіційні свідчення.

2023 рік став організованішим для всіх. Велика роль у цьому, безумовно, належить державі та її співпраці зі Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфліктів Прамілою Паттен, Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики. Вони зробили багато для того, щоб наш план діяльності з питань протидії СНПК став більш скоординованим.

Проте знову хочу відзначити роль громадянського суспільства. Тому що оновлення Національного плану дій 1325 громадські організації, зокрема й наша, ініціювали ще на початку російського вторгнення. Інформаційно-консультативний жіночий центр провів тоді певні моніторингові дії, які показали, що такі зміни є на часі.

Попри те, що у 2023 році було проведено потужну роботу з питань протидії СНПК та мінімізації його наслідків, я хочу згадати про тенденцію, яка дуже непокоїть. Є певна втома від активності в допомозі постраждалим. Це видно й по тому, що поменшало нових ідентифікованих випадків СНПК. Сподіваюся, що це тимчасове явище, і ми маємо всі разом шукати шляхи для подолання такої «втоми».

— Під час одного з виступів ви зазначили, що робота вашої громадської організації є інноваційною за своєю суттю. У чому саме полягає її інноваційність? Які дає результати?

— Інноваційність розробляється та впроваджується на засадах поєднання теоретичних, наукових напрацювань, досвіду, вдалих і невдалих практик. У своїй роботі ми завжди намагаємося дивитися на стандарти гендерної рівності, які визначені міжнародною спільнотою, через наші дії та власний досвід.

Для прикладу можу навести відомий документ для поводження з постраждалими від СНПК — Кодекс Мурад. Ми його уважно прочитали й подумали, що він може бути корисним для тих фахівців, які працюють у цій сфері. Проте він досить об'ємний, і практики можуть бути обмежені в часі, щоб детально його вивчати. Тому підготували практичний коментар до Кодексу Мурад. Потім подарували його самій нобелівській лауреатці Наді Мурад, коли вона відвідувала Україну. Вона була приємно здивована.

Цей практичний коментар містить ті засади, які наша організація сповідує у своїй роботі майже 30 років. І ці принципи ми завжди пропонуємо під час будь-яких тренінгових сесій. Мова про досвід, який ми накопичили щодо підтримки постраждалих, співпраці з органами державної влади, сектору безпеки та оборони, які брали участь у документуванні воєнних злочинів.

Подібних прикладів можемо навести чимало.

Є певна проблема, коли міжнародні організації, надаючи підтримку Україні, зокрема постраждалим від агресії та відповідних травматичних дій, приходять до нас зі своїми ідеями та практиками. Наші громадські організації чи державні структури не завжди критично оцінюють такі пропозиції попри те, що деякі з них не є ефективними та дієвими. І беруться їх впроваджувати. Хоча кожен такий неконструктивний крок може погіршити й без того складну ситуацію постраждалих.

— Ви проводите чимало тренінгів із питань СНПК. Якою є ваша цільова аудиторія? На що передусім звертаєте увагу під час роботи?

— Мені, напевно, буде простіше сказати, хто ще не став нашою цільовою аудиторією. Із серпня 2022 року працюємо як із постраждалими, так і з сектором

безпеки та оборони, з державними структурами, з громадськими й міжнародними організаціями. Тому аудиторія в нас дуже різноманітна.

У нас зібрано близько 40 випадків — кейсів, які є частиною нашого практичного досвіду. Подаємо їх на наших тренінгах. Робимо це для того, щоб люди краще розуміли, що таке постраждалоцентристський підхід. Помітили особливість: коли говоримо теоретично про Кодекс Мурад, про інші аналогічні речі, зазвичай учасники й учасниці абсолютно чітко та коректно визначають, як треба діяти. А коли ми пропонуємо кейси, то бачимо, що ця коректність кудись зникає. Це показує, що ті проблеми, які виникають у поводженні з постраждалими від СНПК, є частиною хронічних проблем поводження з постраждалими від травматичних подій. Бо є формальний підхід, є брак кадрів, брак моніторингу за діяльністю та інші аспекти, на які сьогодні варто звернути увагу.

Наші тренінги дають позитивний результат у подоланні згаданих проблем. Тому стараємося охопити якомога більшу аудиторію учасників і учасниць.

— Ви працюєте з Національною академією СБУ. Чому вони пішли на співпрацю і чи торкається вона питань СНПК? Який практичний досвід має?

— Ми працюємо з Національною академією СБУ майже від початку війни росії проти України. Невдовзі нашій співпраці виповниться 10 років. Вона виникла з того, що наша громадська організація також займається проблемами національної безпеки. Аспекти наших досліджень та адвокації стосувалися замаху на національну безпеку України з боку росії ще в попередні часи й базувалися на ґендерній тематиці.

Власне, ми досліджуємо це з 2010 року. Щойно Янукович прийшов до влади, одразу активізувалися

антигендерні кампанії. Ентузіастки, ентузіасти, небайдужі люди, зокрема в академії СБУ, побачили важливість того, що робимо для того ми й що роблять вони. Тому наша співпраця вже має сталий інституційний характер.

Безумовно, з перших днів широкомасштабного вторгнення росії в Україну ми активізували роботу зі Службою безпеки України. Тому що саме ця державна установа відповідає за розслідування воєнних злочинів. Нашою метою було допомогти слідчим СБУ в комунікації з постраждалими, а постраждалим допомогти не боятися цієї структури й зробити ті кроки, які сприятимуть їм у подоланні наслідків СНПК.

Завдяки співпраці зі слідчими СБУ наша громадська організація підготувала перші листівки з практичними порадами¹, щоб посадовці, які займалися цими питаннями, могли користуватися ними.

Відтак разом із СБУ ми розробили методичні рекомендації, які двічі додруковували та які розійшлися загальним накладом у понад 20 тис. примірників.

Переглядаючи за рік після виходу цих рекомендацій їхній текст, я побачила, що там нічого не застаріло. Усе подано дуже стисло й залишається тим, що може мати практичний результат для користувачів.

«Якщо говорити про СНПК в Україні, то його масштаби були несподіваними для багатьох країн світу, зокрема членів НАТО. Але їхнє сприйняття та оцінка явища були однозначними: воно не має права на існування, так само, як і те, що його зумовлює».

¹ <https://wicc.net.ua/post/metodychni-rekomendatciyi-schodopovodzhennya-iz-postrazhdalymy-vid-snpk>

— Ви маєте великий досвід роботи з міжнародною аудиторією. Як доносите іноземним партнерам інформацію про СНПК в Україні? Як вони сприймають її? Чи впливає це на їхню допомогу нашій країні?

— Я беру участь у Консультативній групі громадянського суспільства НАТО¹. Вона була створена Північноатлантичним Альянсом саме для розгляду питань гендерної тематики. Співпрацюю з нею також уже багато років.

Після початку російського вторгнення увага НАТО до України, зокрема увага з боку Спеціальної представниці Генерального секретаря НАТО з питань порядку денного «Жінки, мир, безпека» Ірене Феллін, яка координує діяльність Консультативної групи громадянського суспільства, була надзвичайно великою. І я безмежно вдячна їй, її колежанкам і колегам, які проводили спеціальні заходи щодо гендерних уроків російської війни проти України й просто щиро підтримували нас.

Якщо говорити про СНПК в Україні, то його масштаби були несподіваними для багатьох країн світу, зокрема членів НАТО. Але їхнє сприйняття та оцінка явища були однозначними: воно не має права на існування, так само, як і те, що його зумовлює.

Звісно, така позиція впливає на їхню підтримку України. Усе позначається — і робота наших державних структур на міжнародній арені, наших дипломатів, окремих урядовців і урядовиць, народних депутатів і депутаток. А також і діяльність нашої «народної дипломатії». Дуже важливо, щоб ми всі діяли згуртовано.

¹ https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_221854.htm?selectedLocale=en

Нещодавно проходила річна зустріч Консультативної групи громадянського суспільства НАТО, й Україну згадували безперервно. Зокрема, і щодо злочинів СНПК, скоєних російськими агресорами.

Звісно, нам треба розуміти, що функції Альянсу мають обмежений вплив саме на протидію СНПК та його наслідкам. Але інформування окремих місій країн, які найбільш активні в допомозі Україні, безумовно, важливе.

— Як ви оцінюєте роль Кодексу Наді Мурад на роботу із СНПК в Україні? Як і чому ваша громадська організація просувала цей Кодекс на рівні державних структур і неурядових організацій?

— Попри те, що сам злочин СНПК сягає корінням, як то кажуть, у сиву давнину, попри те, що Женевські конвенції було ухвалено вже 75 років тому, міжнародна спільнота, окремі організації розробили не так багато інструментарію, який може допомогти в цих питаннях. Безумовно, важливим є міжнародний протокол документування¹, розроблений Великою Британією. Це не офіційний документ, але він є. Безумовно, важливим є офіційний документ — це Інструкція Генерального секретаря щодо репарацій², які стосуються СНПК. Тому Кодекс Наді Мурад³ також дуже важливий. Тим паче, що це доволі свіжий документ.

Від перших днів широкомасштабного вторгнення РФ в Україну на сайті нашої організації з'явилися нові

¹ <https://wicc.net.ua/post/mizhnarodnyy-protokol-iz-do-kumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksual-nogo-nasytstva-v-umovah-konfliktu>

² <https://wicc.net.ua/post/reparatciyi-u-vypadku-seksualizovanogo-nasytstva-pov-yazanogo-z-konfliktom>

³ <https://wicc.net.ua/post/kodeks-murad>

розділи, зокрема розділ щодо СНПК¹. Ми розмістили там український переклад Кодексу Мурад.

На жаль, цей переклад не є дуже добрим. Але ми поспішали запропонувати його користувачам і користувачкам, тож не мали часу на ретельне редагування. Хоча для Кодексу Мурад це не так актуально, бо він не є зобов'язувальним міжнародним документом.

«...доречно працювати над тим, щоб більш стало визначення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, було змінено на сексуалізоване насильство. Бо із сексом як таким цей вид насильства не має нічого спільного».

Загалом це доволі об'ємний та складний за структурою текст. Він ґрунтується на 10 принципах поводження з постраждалими від СНПК і кожен принцип має ще 8–10 підпринципів. Але він важливий не лише через те, що його написала людина, яка зазнала СНПК, пройшла через рабство та тортури, потрапляла як товар на ринок бранок, неодноразово тікала з полону. Тобто, має цілковите уявлення та розуміє суть цієї проблеми. Цей документ, насамперед, вибудовує певний уніфікований підхід до спілкування з людьми, які зазнали важкої травми. Бо досі таких уніфікованих принципів у світі немає. Часто люди щиро хочуть допомогти постраждалим, але не знають, яким чином це робити й навіть яку лексику для цього використовувати.

Наприклад, слова «жертва», «вас зґвалтували» є тригерами для постраждалих. Вони роблять людину безпорадною, закривають їй можливість виходу зі складної

¹ <https://wicc.net.ua/category/snpg>

емоційної, психологічної, навіть фізичної ситуації, у якій вона опинилася через СНПК. Тому вважаємо, що сьогодні настав час адвокувати зміну мови навіть тих міжнародних документів, які використовують слово «жертва».

— На вашу думку, чому росіяни вдаються до сексуального насильства в умовах війни?

— У мене відсутні версії, бо я не мала можливості спитати тих, хто це робив. Але я знаю, що сексуальне насильство під час війни є зброєю війни, зброєю контролю, зброєю примусу, зброєю залякування та зброєю знищення. Тому, думаю, доречно працювати над тим, щоб більш стало визначення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, було змінено на сексуалізоване насильство. Бо із сексом як таким цей вид насильства не має нічого спільного.

Лютий 2024 р.

Олексій Сівак, Андрій
КОЛИШНІ ПОЛОНЕНІ
ЧОЛОВІКИ СТВОРЮЮТЬ СВОЮ
ГРОМАДСЬКУ ОРГАНІЗАЦІЮ

Спілкуємося з представниками її ініціативної групи. Один із них — мешканець Херсону Олексій СІВАК, до війни був моряком на торгово-пасажирському флоті. Другий, АНДРІЙ, не називає свого прізвища, бо в окупованому росіянами Криму й досі живуть його близькі родичі і він дбає про їхню безпеку. Обидва потрапили в полон за свої проукраїнські погляди та «на повну» зіткнулися з жорстокими реаліями російської окупації. Вони розповідають про власний досвід, який спонукав до створення нової структури й допомоги іншим чоловікам-постраждалим, про цілі та завдання організації.

— Як називатиметься ваша громадська організація, з якою метою ви її створюєте?

Андрій: — Поки що ми назву не затвердили. Є робоча пропозиція — «Випускники», остаточно визначимося із цим під час подальшої діяльності.

Створюємо громадську організацію для того, щоб допомогти українцям, які постраждали через російську агресію, зокрема від тортур і СНПК. Багато хто з цих людей стикається з труднощами, коли намагається отримати певне відшкодування чи забезпечення від держави. З власного досвіду знаємо, що таких потерпілих дуже багато. І чимало тих, хто навіть не відає, куди звертатися по підтримку, а головне — як це зробити,

не завдаючи собі повторного травмування, не відновлюючи гострий біль від жахливих спогадів. Ми хочемо вберегти людей від цього. Постраждали звертатимуться до нас, а ми правильно скеровуватимемо їхні наступні дії, щоб вони почувалися комфортно, гідно та впевнено.

Олексій Сівак: — Чому «Випускники»? Хочемо мати нейтральну назву, щоб мінімізувати травматизм постраждалих. У новій громадській структурі плануємо згуртувати колишніх полонених чоловіків. Бо так склалося, що їм найбільше наразі допомагають громадські організації. Держава поки що не дуже готова до такої роботи.

Андрій: — Бо держава не має досвіду, як надавати допомогу таким людям, часто не знає, як її правильно організувати. А ми можемо в цьому посприяти.

— З якими труднощами стикаються постраждалі чоловіки?

Андрій: — Свого часу я мав проблему, на вирішення якої витратив майже цілий рік. Після деокупації Херсона приїхав до Києва в Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Там є програма фінансової допомоги тим, хто постраждав від незаконного позбавлення волі з боку російських агресорів. Тоді виявилось, що мені складно довести те, що я постраждалий.

Після полону я давав свідчення українським правоохоронним органам, брав участь в упізнанні тих людей, які вчиняли тортури щодо нас. Досудовий розгляд уже завершено, особи тих людей встановлено, з'ясовано факт того, що вони справді порушили мої права. І тепер триває суд. Поки що винуватців можуть засудити заочно, бо їх не затримано. Це роблять насамперед для Міжнародного кримінального суду. Бо спочатку

український суд має визнати їх винними, а потім позиватися до Міжнародного кримінального суду стосовно репарацій.

З усіма цими документами я звернувся по допомогу в Мінреінтеграції. І мені двічі відмовили, до того ж без пояснення причин. Лише з третього разу мені вдалося довести, що я постраждалий, та отримати відповідну допомогу.

Таку ж проблему мали й інші чоловіки-постраждалі. Тому особисто для мене один із головних напрямків діяльності нашої громадської організації — посприяти взаємодії постраждалих і держави.

Олексій Сівак: — Постраждалим непросто контактувати з чиновниками Мінреінтеграції. Комісія з соцвиплат, якій подають документи, під час їх заповнення пропонує незрозумілі формулювання. Та й загалом є проблема з тим, як від самого початку отримати документи. Доводиться бігати по різних інстанціях, щось розповідати, доводити. Інколи це триває довго, і люди перестають вірити, що взагалі отримають доступ до правосуддя та допомоги. Дехто навіть припиняє роботу зі слідством. Є й такі, що не звертаються до правоохоронних органів.

— Ви перебували в російському полоні?

Андрій: — Так, під час окупації Херсона. Причому — як цивільна людина. Був волонтером, допомагав людям продуктами харчування — ми закуповували їх та розвозили по селах і містах області. За це мене росіяни двічі затримували.

Олексій Сівак: — Я був у російському полоні 57 днів — у поліцейській дільниці та в ізоляторі тимчасового утримання. Під час окупації це були катівні. Теж допомагав людям. Але взяли нас із сусідом за інше:

24 серпня на День Незалежності України ми вивісили українські прапори, і хтось нас здав.

— **Скільки людей входить до вашої організації?**

Андрій: — Поки що маємо лише ініціативну групу із шести чоловіків. Але в кожного з нас є знайомі, які постраждали від російської агресії, зокрема від СНПК. Коли вони бачитимуть, що ми можемо реально забезпечити потрібну допомогу, то долучатимуться до нас.

Ми також спілкувалися з громадською організацією «29 грудня». Переважно це люди, які були в полоні в так званій ДНР. Хтось із 2014 р., хтось із 2015 р., а хтось із 2017 р. Зустрічалися навіть із чоловіком, який звільнився зовсім недавно — повернувся після чергового обміну полоненими. Дехто з них виявив бажання попрацювати з нами.

— **Ви працюватимете лише із цивільними, які пережили російський полон?**

Андрій: — Так, на сьогодні це будуть лише цивільні. Військову тему ми поки що не зачіпаємо. Але в майбутньому, можливо, працюватимемо й із такими постраждалими.

«Ми працюватимемо по всій Україні. Багато з постраждалих виїхало з деокупованих територій до більш безпечних місць, до Києва, центральної, західної частин країни. Для нас не важливо, з яких вони регіонів, бо допомагатимемо конкретним людям, а не територіям».

— **Чому обмежилися винятково цивільними полоненими?**

Андрій: — Насправді колишні військовополонені мають ті самі проблеми, але держава про них більше

дбає, надає їм більше можливостей для реабілітації та повернення до нормального життя. З цивільними набагато складніше.

Олексій Сівак: — Звісно, ми не хочемо розділяти. Якщо чоловік опинився в полоні, коли був цивільним, але потім пішов у ЗСУ, він теж, як і ми, є «випускником». То чому ж ми не можемо йому допомогти?

Але якщо він потрапив у полон із ЗСУ, то вже виникають нюанси. Його статус передбачає, що він може опинитися в полоні чи навіть загинути. Це специфіка військової служби. А для цивільних чоловіків полон — це цілковите порушення всіх прав людини. Женевські конвенції, що визначають правила ведення війни, стають на їхній захист і кажуть: із цивільними воювати не можна.

— У яких регіонах України збираєтеся працювати? У деокупованих?

Андрій: — Ми працюватимемо по всій Україні. Багато постраждалих виїхало з деокупованих територій до більш безпечних місць, до Києва, центральної, західної частин країни. Для нас не важливо, з яких вони регіонів, бо допомагатимемо конкретним людям, а не територіям.

Не зважатимемо й на те, скільки часу постраждалий був у полоні — місяць, кілька місяців чи років. Окупація Бучі та Гостомеля була нетривалою, але скільки людей постраждало через знущання та жорстокість росіян.

Олексій Сівак: — Полоненого тюремники можуть місяць не чіпати, а за день так відігратися на ньому, що краще про це не згадувати.

— До яких тортур вдаються росіяни?

Олексій Сівак: — Вони налагодили справжню систему тортур. Коли мене взяли, то навіть не проводили

якихось слідчих дій. Обшук був абсурдним: більше обкрадали, ніж обшукували. Вони були переконані, що в підвалі катівні тортурами виб'ють усі необхідні для них зізнання. Тому застосовували всі методи, щоб зламати людину.

До мене застосовували електрошокери, били струмом польового військового телефону «тапік» (динамо-машина). По геніталіях, по вухах, по всьому тілу били струмом. Били кулаками та палицями. Імітували розстріл. І таке чинили з багатьма.

Андрій: — Їм не вдалося зламати мене психологічно. Мав певний життєвий досвід, свого часу працював із психологом, тому виявився стійким до стресових ситуацій. Дуже сильно старалися вплинути фізично, але й тут у них нічого не вийшло, бо я багато років займаюся спортом і вмю протистояти болю. Але вони застосовували все — так, був струм, були побої палицями, шматками труб, ногами, руками. Били куди завгодно та скільки завгодно. Ставили на коліна, приставляли до потилиці пістолет, пересмикували затвор і наказували: співай гімн росії чи кричи «слава Україні в складі росії!». І таке було.

«В ізоляторі були нічні допити. Зазвичай о 22:00 в усьому приміщенні вмикали світло. Когось забирали й могли допитувати цілу ніч. Це було дуже потужним психологічним тиском. Бо в камері всі чули, як людина піддається тортурам, відчували її біль».

Уперше був у полоні 4 дні — в ізоляторі тимчасового тримання. Удруте — 14 днів. У нас є адмінбудівля, у якій під час окупації влаштували катівню.

В ізоляторі були нічні допити. Зазвичай о 22:00 в усьому приміщенні вмикали світло. Когось забирали й могли допитувати цілу ніч. Це було дуже потужним психологічним тиском. Бо в камері всі чули, як людина піддається тортурам, відчували її біль.

Струмом могли катувати через електрошокери чи через динамо-машину. Чіпляли електроди куди завгодно. Мені пощастило: чіпляли лише на руки. І, залежно від того, наскільки швидко вони крутили динамо-машину, ми отримували більший чи менший розряд струму. Зазвичай вони старалися крутити її пошвидше.

Чотири дні мене виводили на тортури й не ставили жодних запитань. Просто били, знущалися, намагалися зламати морально та фізично. Я б сказав — знищити.

Звісно, усі люди різні. У кожного своя межа стійкості. Говоритиму про себе: я відмовчався.

В адмінбудові було п'ять камер. Одночасно утримували чоловіків і жінок. У моїй камері сиділи винятково чоловіки: молодшому виповнилося лише 17 років, а найстаршому — 33.

Мене забрали разом із двома дівчатами, з якими я волонтерив. Усі чотири дні нас допитували за однією схемою: спочатку забирали дівчат, і ми чули, як із них знущалися. А потім на допит забирали мене. Це теж був психологічний тиск.

Олексій Сівак: — Ми також в ув'язненні проходили через психологічні випробування різного характеру. Поруч завжди перебували наглядачі, які в будь-який момент могли ввірватися до камери. І ти мусив або проспівати для них гімн росії, або вигукнути «слава!» путлеру. Коли відмовлявся чи робив щось не так — страждала вся камера.

Катівні розташовувалися під нашими камерами. Коли когось допитували, то тримали вікна відчиненими — щоб ми чули крики. Тому навіть якщо людина потрапляла в ті умови лише на один день, вона запам'ятовувала цей день на все життя.

«Я чув, як жінкам під час допитів кричали: «Зараз ми влаштуємо тобі групове зґвалтування!». Та чули крики жінок від тортур. Для нас це теж була одна з форм тиску, бо ми не знали, кого ці погрози стосувалися. Може, це моя дружина, знайома чи близька людина».

Перша моя камера була п'ятимісною. Але в ній постійно перебувало щонайменше семеро осіб. І був постійний оборот людей: окрім «кістяка» (це ті, хто сидів уже тривалий час) щодня з'являлися «транзитники». Їх привозили ненадовго, а потім вони зникали. Куди — ніхто не знав.

— Чи вдавалися кати до сексуального насильства стосовно ув'язнених?

Андрій: — Так, під час тортур окупанти вдавалися й до сексуального насильства. Воно виявлялося в таких формах, яких людина в здоровому глузді навіть не може уявити. Від нього постраждало багато людей — і жінок, і чоловіків.

Олексій Сівак: — Я вже згадував про електроди, які мені чіпляли до геніталій. А під час биття струмом казали: зараз ми тебе стерилізуємо! Вони називали це «детектором брехні».

Я чув, як жінкам під час допитів кричали: «Зараз ми влаштуємо тобі групове зґвалтування!». Та чули крики жінок від тортур. Для нас це теж була одна з форм тиску,

бо ми не знали, кого ці погрози стосувалися. Може, це моя дружина, знайома чи близька людина.

— **Чому ви створюєте винятково «чоловічу» організацію?**

Андрій: — Наша країна, на щастя, раніше не стикалася з таким явищем, як масові тортури, зокрема СНПК. Тому не завжди знає, як на це реагувати. Ми це пережили й можемо правильно все оцінити. Можливо, у майбутньому ми не будемо зациклюватися лише на чоловіках, а працюватимемо й із жінками.

Олексій Сівак: — Я вважаю, чоловіки та жінки по-різному реагують на одні й ті самі ситуації, виклики. У нас часто різні медичні потреби. Є й інші нюанси. Наприклад, жінки, які пережили СНПК, зазнали його від чоловіків. Тому сусідство з іншими чоловіками в даному випадку для них небажане. Та й не стануть вони відкривати нам душу. Радше тим, що сталося, поділяться з іншими жінками, насамперед із тими, кого зачепило таке ж горе. Повірте, у цьому випадку чоловіки мало чим відрізняються від жінок.

Андрій: — Навіть у мирному житті жінки набагато частіше за чоловіків зазнавали сексуального насильства. І держава, громадські організації вже знають, як реагувати на такі випадки саме щодо жінок, як допомагати постраждалим. До того ж багато таких випадків стають публічними. Про них пише преса, у судах розглядають відповідні позови. Жінок частіше жаліють через такі випробування. Хоча, звісно, не всі вони готові до розголосу, багато хто не може подолати цієї проблеми й навіть не наважується звернутися по допомогу. У деяких випадках може дійти до суїциду.

Але в суспільстві вже сформувався стереотип, що чоловік повинен бути сильним, самостійним, добиватися

всього самотужки. Тому, опинившись у ситуації постраждалого, чимало з них соромляться, бояться поділитися своїми проблемами.

Ми хочемо подолати цей бар'єр недовіри. Нам важливо донести до постраждалих від СНПК чоловіків, що всю необхідну для них допомогу вони отримають конфіденційно, без розголосу. Головне, щоб вони дізналися про нас і долучилися до нас. Бо коли ми разом, нам простіше зрозуміти та допомогти один одному. І ця допомога буде набагато ефективнішою, бо нам не потрібно її вигадувати. Постійне контактування дозволить знати, хто якої підтримки потребує. У цьому суть нашого об'єднання.

— Як ви плануєте комунікувати з тими, хто може долучитися до вашої організації?

Андрій: — Найпростіше — через соціальні мережі. До них є певна довіра, бо зазвичай там згуртовуються близькі за поглядами люди, представники одних професій, друзі, родичі, однокласники. У соціальних мережах люди шукають відповіді на ті питання, які їх турбують.

Тому плануємо створити сторінки у Facebook, Instagram. Можливо, згодом вдасться налагодити продуктивний діалог зі ЗМІ. Бо ж ми створюємо не закриту структуру.

Ми готові й до того, щоб про наші проблеми говорили на міжнародному рівні. Світ має знати про діяння російських агресорів. Щоб ні в кого не виникало ілюзій про РФ, щоб знали про ті страждання, яких вони завдають мирним людям. Підкреслюю — мирним. Це важливо для того, щоб таке не повторювалося ще деінде.

Я все ще вірю в добро й у те, що справедливість восторжествує. Але при цьому переконаний, що це

можливо лише в тому випадку, якщо ми й далі успішно боротимемося зі злом, допомагатимемо в цьому одне одному.

Олексій Сівак: — На перших етапах може спрацювати так зване «черезтинне радіо». За моїми підрахунками, через камеру, де я сидів неповні два місяці, пройшло щонайменше 30 осіб. З деким зберігся зв'язок. У моїх колег теж збереглися контакти зі співкамерниками. А це вже чимало людей, яких можна згуртовувати в організацію.

«Ми готові допомагати іншим постраждалим. Наприклад, я вже отримав від Мінреінтеграції компенсацію. Це пристойна сума. Я можу розповісти іншим, як пройти цей шлях, у які кабінети заходити, які документи готувати та куди ще можна звернутися. Це теж чимала допомога, і я її вже надаю разом із дружиною».

Найкращою рекламою буде результативність нашої роботи. Ми готові допомагати іншим постраждалим. Наприклад, я вже отримав від Мінреінтеграції компенсацію. Це пристойна сума. Я можу розповісти іншим, як пройти цей шлях, в які кабінети заходити, які документи готувати та куди ще можна звернутися. Це теж чимала допомога, і я її вже надаю разом із дружиною.

— На вашу думку, якої допомоги сьогодні найбільше потребують постраждалі?

Андрій: — Кожен постраждалий має власні потреби. Наприклад, у психологічній, медичній допомозі. Вони сподіваються на лікування, а воно не завжди є безкоштовним. Так, послуги стоматолога коштують чимало, а в багатьох із тих, хто побував у катівнях і зазнав

знущань від російських «визволителів», виникла необхідність у таких послугах.

Багато важить фінансова допомога. Олексій розповідав, як у нього проводили обшук. Я також проходив через це. Результати обшуку мене вразили — з мого дому було винесено всі гроші, усі цінні та навіть особисті речі. Усе, що я раніше заробив, в один момент втратив. Зараз це відновити дуже складно.

Нещодавно в нас проходила конференція, ми спілкувалися стосовно репарацій. Один з учасників сказав: пропонувані суми зазвичай не дуже великі, вони не покривають наших втрат, але це краще, ніж нічого. Коли люди отримують грошові виплати від держави, від донорів, громадських організацій, то переконуються, що про них пам'ятають, їх реально підтримують. Тому фінансове підживлення є водночас і моральною підтримкою, а це дуже важливо для людей, які зараз проходять важкі випробування. Бо одна справа втратити смартфон, а зовсім інша — залишитися без дому.

— Що передбачає ваша співпраця з Фондом доктора Деніса Муквеге?

Андрій: — Про цей Фонд я дізнався від товариша, з яким перебував у полоні. Мене запросили на зустріч і запропонували не просто допомогу, а можливість зайнятися конкретною справою: самому долучитися до адвокації потреб постраждалих. Я погодився.

Ми всі прості люди. До війни жили звичайним життям. Ніхто з нас не перетинався з якимись фондами, громадськими організаціями. У цьому не було потреби: ми працювали, заробляли гроші, самі утримували свої родини. Але зараз опинились у ситуації, коли без сторонньої допомоги не обійтись. Фонд доктора Деніса Муквеге не лише допомагає конкретним

постраждалим, а й показує, як можна допомагати іншим, пояснює, чому це важливо. Зокрема, як правильно спілкуватися з державою, як оформити допомогу, як краще організуватися.

Олексій Сівак: — Насправді це співпраця та взаємодопомога. Ми ділимося з Фондом власним баченням того, як краще організувати допомогу колишнім цивільним полоненим, як можна вийти на контакт із ними. Багато громадських і міжнародних організацій просто надають постраждалим ту допомогу, яку мають. Але підтримувати слід з урахуванням потреб, тоді буде користь. Фонд доктора Деніса Муквеге поділяє такі наші побажання. Тож ми вже зараз розуміємо одне одного.

— Сьогодні у Верховній Раді розглядають законопроекти, які розробляють механізми виплати репарацій постраждалим від російської агресії в Україні, зокрема від СНПК. Як ви їх оцінюєте?

Андрій: — Ми боїмося, що ухвалені закони на практиці не дадуть очікуваного ефекту. Чимало положень є неоднозначними. Наприклад, статус постраждалого від СНПК. Для людини це дуже тригерне поняття. З одного боку, можуть виникати занепокоєння, що для отримання такого статусу постраждалому треба ідентифікуватися в правоохоронних органах і це може мати розголос. Мовляв, мене покажуть по телевізору й усі тицятимуть пальцями. З іншого боку, постраждалий ще до пуття не розуміє, що дає той статус. Тому ці законопроекти потрібно ще дуже ретельно опрацьовувати.

— У перспективі статус постраждалого від СНПК може надати можливість отримати репарації.

Андрій: — Важко сказати, про яку перспективу йдеться. Репарації повинна виплачувати росія, але це

може статися через 10, через 50 чи навіть через 100 років. Німеччині знадобилося 40 років, щоб визнати власну провину за наслідки Другої світової війни, яку вона розв'язала, та виплачувати репарації. Але ж росія взагалі не визнає своєї провини у війні з Україною та повністю ігнорує всі міжнародні правила.

Обговорюється можливість виплати репарацій за рахунок арештованих російських активів. Якщо це станеться, то може бути реальна допомога, постраждалі її відчують. Головне, щоб було створено ефективну систему надання такої підтримки. Щоб вона була прозорою та конфіденційною. Щоб постраждалі знали, що їхні права та інтереси захищені. Це теж одне із завдань нашої організації.

— Чому російські окупанти так жорстоко поведуться із цивільним населенням, зокрема вдаються до СНПК?

Андрій: — Вони морально ущербні люди. Вони виховані в тоталітарній державі, у злиднях і страху. Вдаючись до жорстокості, намагаються показати свою перевагу над кимось, у даному випадку — над українцями.

Під час окупації Херсона, коли мене вчергове зупинили на блокпосту, до мене підійшов молодий російський хлопець, віком десь 22–23 роки, і каже: «Слухай, ти теж молодий, а в тебе така хороша машина, де ти її взяв?». Я відповів: «Працюю, заробляю, можу собі її дозволити». А він далі: «А нам казали, що у вас суцільні злидні, що ви бомжуєте. Коли ми заїжджали до Херсона з Криму, то були сильно здивовані, що у ваших селах є асфальт і газ. Для нас це був шок».

У друга є знайомі в одному з тимчасово окупованих сіл Херсонської області. Російські військові почали копати яму під парканом, щоб сховати туди БТР. Місцеві

жителі кажуть: не робіть цього, тут прокладено газову трубу. Ті не повірили — яка ще газова труба в селі? І продовжили копати. У результаті ківш екскаватора таки пошкодив газогін і вони не знали, що далі робити.

Росіяни, здебільшого з глибинки, не знають, як живуть люди в інших країнах. Тому й вірять усій брехні, яку їм подають з телевізора. Найстрашніше інше: є та сама москва, де люди заможніші, вони їздять по світу, бачать тамтешнє життя. Багато хто бував в Україні, знав нашу довоєнну ситуацію, наше миролюбне ставлення до інших народів. І все одно вони вважають, що Україну треба знищити.

Більше того, є росіяни, які мешкають у цивілізованих країнах. У Німеччині, Франції, Великій Британії. І вони кажуть, що Європа сконає і що необхідно вимордувати Україну. Але на свою історичну батьківщину ніхто повертатися не хоче. У цьому полягає особливість «руського міра» — вони не можуть розумно оцінити все, що відбувається. Логіки в їхніх думках і діях нема.

Олексій Сівак: — Таке ставлення росіяни демонструють не лише до українців. Згадайте, як вони поводитися з жителями Ічкерії, коли пішли на них війною. І до цього, і потому були й інші країни. І так було протягом усієї їхньої історії. У Сирії вони стерли з лиця землі двохмільйонне місто Алеппо. А це одне з найстаріших міст на планеті.

У певному сенсі нам пощастило, що ми живемо в час інтернету. Завдяки йому люди в усьому світі дізнаються про жорстокість росіян щодо мирного українського населення.

Лютий 2024 р.

Ірина Мудра

МІЖНАРОДНИЙ РЕЄСТР ЗБИТКІВ ГОТУЄТЬСЯ РОЗПОЧАТИ РОБОТУ

Ця подія відбудеться 2 квітня 2024 року. Заяву до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (Реєстр збитків), зможе подати будь-яка постраждала фізична чи юридична особа, а також наша держава, яка теж зазнала суттєвих втрат через російську агресію. Розпочне роботу Реєстр з прийому заяв щодо першої категорії, а саме: заяви від фізичних осіб, які втратили житло або чію житлову нерухомість було пошкоджено. У подальшому міжнародний Реєстр збитків акумулюватиме інформацію про різні категорії постраждалих, зокрема й тих, які зазнали сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК). Про те, хто та яким чином зможе скористатися можливостями Реєстру збитків й мати право на отримання компенсацій, розмовляємо із заступницею Міністра юстиції України Іриною МУДРОЮ.

— Що спонукало до створення міжнародного Реєстру збитків?

— Коли розпочалося повномасштабне вторгнення, юристи зрозуміли, що не існує дієвої судової інституції, куди постраждалі, які зазнали як матеріальних, так і нематеріальних збитків, могли б звернутися, щоб отримати компенсацію. Вкрай необхідно було знайти або створити механізм, який давав би можливість

це зробити. Тож у травні 2022 року Указом Президента України було створено робочу групу, до складу якої ввійшли представники органів державної влади, зокрема Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України, правоохоронних органів, а також провідні міжнародні юристи, яка запропонувала концепцію створення та впровадження міжнародного компенсаційного механізму.

Концепцію створення міжнародного компенсаційного механізму підтримали потужні міжнародні організації. Із цього приводу було ухвалено низку резолюцій Парламентської Асамблеї Ради Європи, рішень Комітету міністрів Ради Європи.

У листопаді 2022 року цю концепцію було представлено перед Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй. І Резолюція Генасамблеї ООН «Подальший захист та відшкодування збитків за агресію проти України» від 14 листопада 2022 року стала тим юридичним і політичним підґрунтям, яке приведе нас до створення міжнародного компенсаційного механізму.

Цією Резолюцією Генасамблеї ООН було закладено три основні положення. Перше — це те, що росія винна в скоєнні міжнародного протиправного діяння у зв'язку з агресією проти України. І росія зобов'язана виплатити репарації відповідно до норм міжнародного права.

Друге положення — про те, що існує необхідність у створенні механізму для отримання репарацій за шкоду, збитки, пошкодження, втрати, спричинені російською агресією.

І третє положення Резолюції Генасамблеї ООН: вона рекомендує державам-членам Генасамблеї ООН створити міжнародний реєстр збитків як базу даних, куди

можна зібрати всю інформацію про постраждалих, про завдану шкоду, збитки з урахуванням доказової бази, яка підтверджуватиме цю інформацію.

«...було ухвалено резолюцію Комітету міністрів РЄ про створення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, до якого долучилися 43 країни й одна міжнародна організація — Європейський Союз, тож на сьогодні маємо 44 учасники».

Резолюцію підтримали 94 країни-члени Генасамблеї ООН, 13 проголосували проти. Україна разом із найближчими союзниками почала реалізовувати цю Резолюцію. Першим етапом до створення міжнародного компенсаційного механізму була підготовка Реєстру збитків. Для того щоб він мав юридичну легітимність, був визнаний у світі та підтриманий міжнародними партнерами, необхідно було запровадити міжнародний Реєстр збитків. На підставі зібраної Реєстром збитків бази даних комісія з розгляду заяв (компенсаційна комісія) зможе винести рішення щодо призначення конкретних сум до компенсацій, які підлягатимуть виплаті конкретній постраждалій особі. Безумовно, ці рішення мають бути юридично легітимними, адже це будуть рішення не суду, а адміністративної комісії.

Реєстр збитків у своїй роботі керується віктимцентричним підходом, тобто, дбаючи про людей, яким було завдано страждань. Оскільки мандатом Ради Європи (РЄ) є захист прав людини, було визначено, що Реєстр збитків створюватиметься під егідою цієї міжнародної структури. І вже в травні 2023 року, тобто менше ніж за 8 місяців після прийняття Резолюції Генасамблеї

ООН, було ухвалено резолюцію Комітету міністрів РЄ про створення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, до якого долучилися 43 країни й одна міжнародна організація — Європейський Союз, тож на сьогодні маємо 44 учасники.

Такого в історії Ради Європи, у принципі, не було, а у світовій практиці маємо лише кілька таких прецедентів. Наприклад, після того, як Ірак окупував Кувейт, Рада Безпеки ООН у 1991 році вирішила створити Компенсаційну комісію під егідою ООН. Зараз міжнародний компенсаційний механізм запроваджується на підставі часткової розширеної угоди й до неї можуть долучатися не лише члени Ради Європи. У нашому випадку до цієї угоди долучилась уся Група Семи, тобто, зокрема, Японія, Канада, США та інші. Тож маємо дуже потужну юридичну підтримку. Легітимність Реєстру збитків не піддаватиметься сумніву ніким. Звісно, окрім росії.

Але, як я вже сказала, Реєстр збитків є лише першим етапом створення міжнародного компенсаційного механізму. Другий етап — мегаважливий. Бо зібрана в Реєстрі збитків інформація залишиться тільки інформацією, якщо ми не впровадимо механізм, на підставі якого буде ухвалено рішення про компенсації. Для цього потрібний адміністративний орган — компенсаційна комісія, над якою ми сьогодні працюємо.

— Які функції компенсаційної комісії?

— Реєстр збитків приймає та обробляє інформацію, класифікує та систематизує заяви про відшкодування збитків і докази за категоріями збитків. Цю готову базу даних він передаватиме компенсаційній комісії, щойно її буде створено. Компенсаційна комісія матиме мандат і юрисдикцію на підставі інформації з Реєстру збитків опрацьовувати кожну заяву постраждалої особи та

присуджувати суму компенсації. Тобто компенсаційна комісія буде як каталог усієї заборгованості російської федерації. Але хочу нагадати, що коли ми говоримо про Реєстр збитків, то йдеться винятково про грошову компенсацію.

За рахунок чого ми виплачуватимемо компенсації? Третя складова міжнародного компенсаційного механізму — це компенсаційний фонд, який за ініціативою України має бути передусім наповнений російськими грошима. Чи то від російських активів, чи то від російських продажів нафти та газу, чи від тих прибутків, які генерують російські активи.

— Чи надаватимуть кошти для компенсацій наші партнери?

— Компенсаційний фонд може отримувати кошти з різних джерел. Якщо будуть бажання, ініціативи держав, громадських організацій, донорів, вони можуть наповнювати компенсаційний фонд своїми грошима чи, наприклад, своїми грошима на виняткові цілі, скажімо, на виплату постраждалим від СНПК. Коли ми розпочинали дискусії з партнерами, то бачили таку їхню готовність. Але поки що це на етапі обговорення, тому що спочатку ми маємо створити компенсаційну комісію, а це займе час.

— Повертаючись до російських грошей. Ідеться винятково про державні гроші, які вона тримає за кордоном, чи також про гроші російських олігархів, інших суб'єктів господарювання?

— На сьогоднішньому етапі йдеться про російські суверенні активи. Адже ми керуємося нормами міжнародного права. А воно каже, що суверен, який учинив міжнародне протиправне діяння, зобов'язаний сплатити репарації. Тобто держава має сплатити це своїми коштами. Якщо вона не робить цього добровільно, країни вправі застосувати заходи, спрямовані на примусове виконання порушником свого обов'язку. Тому ми

шукаємо шляхи, щоб отримати доступ до коштів, до суверенних грошей російської федерації. Згідно з даними у відкритих джерелах, близько 300 млрд доларів чи євро російських грошей є в основних юрисдикціях Групи Семи та Євросоюзу. Вони можуть бути доступними за правильно вибудованої юридичної конструкції та за належних юридичних підстав. Потрібна політична воля, щоб ці кошти забрати.

Коли ми говоримо про приватні активи, тут вступають у дію зовсім інші норми права, спрямовані на захист приватної власності. У деяких країнах це конституційні норми, тому потрібно вносити зміни до їхніх конституцій. В інших це на рівні джерел міжнародного права, відповідних конвенцій, зокрема Європейської конвенції з прав людини. Тому, коли йдеться про приватні кошти, це складніше зробити, оскільки потрібно довести причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і вчиненою російською агресією. А це є судовою процедурою або може бути встановлено в кримінальному процесі, коли здійснюють конфіскацію майна. Коли це судова процедура, то процес може тривати роки. І ми розуміємо, із ким маємо справу, — з олігархами, у яких дуже багато можливостей, які вони можуть використовувати для його затягування. Тому ми не хочемо зараз свої і так обмежені людські ресурси витратити на те, що може бути затягненим у часі й не факт, що приведе до позитивного результату. Та й суми приватних активів порівняно із суверенними є неспівмірними. А активи після завершення всіх судових процедур та отримання до них доступу потрібно ще продати й сплатити податки, і зазвичай такі активи ще можуть бути обтяжені борговими зобов'язаннями. Тому краще зосередитися на суверенних коштах, які прагнемо забрати до компенсаційного фонду.

— Росія намагається зберегти свої закордонні активи. Чи готові наші партнери діяти достатньо радикально на користь України?

— Росія витрачає багато коштів і зусиль на поширення своїх наративів за кордоном. Звісно, вони намагаються знівелювати ідею конфіскації російських активів висновками якихось міжнародних юристів. Але нещодавно сім дуже поважних і репутабельних юристів міжнародного права опублікували загальну заяву, якою визнали, що конфіскація російських активів може бути легітимним заходом держав, у яких ці активи перебувають, як контрзахід щодо російської агресії. Тому сьогодні дедалі менше юридичних аргументів про те, чому це неможливо зробити. Ці аргументи були ще на початку 2023 року. Але відтоді юристи ретельно опрацювали чинні норми міжнародного права та знайшли необхідні юридичні конструкції. Тому про юридичну нелегітимність уже не кажуть.

Натомість вступають інші аргументи — фінансові. Коли кажуть, що якщо буде конфісковано активи в євро чи в доларах, то це вплине на фінансову стабільність Європи. На це теж знайдено контраргументи, і досить потужні. Альтернативі долару й євро немає. Сьогодні долар охоплює 59 % усіх світових резервів, євро — 20 %, по 5 % — єна, фунт стерлінгів і рупія, решта — менше 5 %. Коли ми кажемо, що буде недовіра до євро й долара, то в якій валюті будуть зберігати валютні резерви? Навіть країни Азії і східної частини світу не зберігають резерви в юанях чи рупіях.

Група Семи має одностайно ухвалити рішення про застосування контрзаходу, і це є нівелюванням ризиків, пов'язаних із фінансовою нестабільністю чи зменшенням привабливості євро чи долара. Якщо це буде

рішенням Сполучених Штатів Америки, Європи, Великої Британії, Японії, не виникатиме альтернатив, у яких інших валютах розміщувати резерви.

Тож, коли було наведено досить потужні аргументи, чому фінансові ризики є необґрунтованими, виникає третя компонента ризиків — політична. І тут ми стикаємося власне з політичною волею. Чи є ця воля? На сьогодні ми її не бачимо.

Системоутворювальні компанії тих же європейських юрисдикцій — Франції, Німеччини чи Бельгії — досі працюють у росії, для них бізнес — це просто бізнес. Вони вважають, що все одно буде мирова угода й вони повернуться до звичного ведення бізнесу в росії. Їхні страхи втратити там колосальні прибутки преважують. Тому вони тиснуть на лідерів своїх країн, щоб ця конфіскація не відбулася.

Наприклад, у країнах ЄС заблоковано понад 200 млрд євро російського Центробанку. Більша їхня частина зберігається в міжнародному депозитарії Euroclear. Він не хоче позбутися такої суми грошей, бо має з них зиск — за 2022–2023 роки заробив на них 5,2 млрд євро. Просто з нічого. Оскільки ці кошти заморожено, прибутки самі йдуть до рук.

«Нещодавно Світовий банк разом із європейськими партнерами оцінив загальні збитки України в 486 млрд доларів. Це лише втрати держави — інфраструктури, навколишнього середовища, культурної спадщини тощо. У цьому розрахунку немає збитків, завданих фізичним особам, — як матеріальних, так і нематеріальних, і збитків, завданих бізнесу. Тому ми вважаємо, що Реєстр збитків має покрити всі категорії збитків».

На уряди західних країн тиснуть потужні компанії, центробанки, які не хочуть позбутися такої суми грошей і такого вкладника, як росія. А такі відмовки, як зниження привабливості або довіри до європейських фінансових інституцій чи тим паче колапс фінансової стабільності, нічим не обґрунтовані.

Тому, на жаль, існує політична кон'юнктура. І ми маємо працювати на рівні керівництва нашої держави, державних органів з європейськими лідерами для того, щоб це рішення все-таки було прийнято.

— Яким чином міжнародний Реєстр збитків враховує права постраждалих, зокрема від СНПК? Хто може звернутися до цього Реєстру — держава, юридичні особи чи звичайні люди? Якою має бути процедура звернень?

— Від початку Реєстр збитків створювався таким чином, щоб охопити максимальну кількість категорій збитків. Нещодавно Світовий банк разом із європейськими партнерами оцінив загальні збитки України в 486 млрд доларів. Це лише втрати держави — інфраструктури, навколишнього середовища, культурної спадщини тощо. У цьому розрахунку немає збитків, завданих фізичним особам, — як матеріальних, так і нематеріальних, і збитків, завданих бізнесу. Тому ми вважаємо, що Реєстр збитків має покрити всі категорії збитків.

Український уряд передусім проаналізував, які види збитків взагалі мають місце після повномасштабного вторгнення. Ми співпрацювали з усіма державними органами, органами місцевої влади й зібрали близько 30 видів категорій шкоди і збитків. Оформили їх та передали до обраної Ради міжнародного Реєстру збитків. Вона затверджує правила та процедури роботи Реєстру збитків і категорії збитків. До Ради Реєстру збитків входять

7 членів Ради Реєстру збитків — 1 членкиня від України й 6 обраних іншими учасниками Реєстру збитків.

Усю шкоду, завдану злочинами російської агресії, зокрема СНПК, тортури, будь-яку шкоду, завдану особистій недоторканості, має бути зафіксовано в Реєстрі збитків. Переконана, таке рішення Рада Реєстру збитків неодмінно ухвалить.

Що потрібно робити людині, яка зазнала такої шкоди? Заяву може подати будь-яка постраждала особа — чи фізична особа, чи бізнес, чи держава, бо держава теж є постраждалою в цій агресивній війні. Ми вибудовуємо роботу міжнародного Реєстру збитків, щоб не спричинити повторної травматизації постраждалій особі, яка вже подала інформацію про вчинене щодо неї насильство — чи в правоохоронні органи, в поліцію, в прокуратуру, чи в громадські організації, чи в український національний Реєстр постраждалих від СНПК, створення якого зараз обговорюють. Так, заяву до міжнародного Реєстру збитків має подати постраждала особа. Але інформацію про неї міжнародний Реєстр збитків має отримати зі згаданих джерел.

Міжнародний Реєстр збитків — це цифрова платформа, куди мають подавати електронні дані. Передбачається, що ми разом з Офісом Реєстру збитків, який буде створено в Україні, підготуємо інформаційну кампанію, яка надасть людям роз'яснення, що робити. Працюватимемо, зокрема, в регіонах.

— В Україні планують створити свій реєстр збитків постраждалих від російської агресії. Як буде налагоджено співпрацю та чи не дублюватимуть реєстри один одного?

— Міжнародний Реєстр збитків налаштований на співпрацю з українськими реєстрами. Щоб отриману

ними інформацію можна було легко передати до нього через застосунок «Дія». Але якщо за внутрішнім реєстром вже буде сплачено якісь компенсації, то подвійної виплати бути не може, цю інформацію також повідомлятимуть міжнародному Реєстру збитків. Інша річ, що одна людина може зазнати шкоди різного виду — не лише СНПК, а й втрати домівки чи рідної людини, яка загинула через війну. Вона зможе подати заяву на відшкодування кількох видів шкоди. І, відповідно, отримати іншу компенсацію за інші види шкоди.

Тому співпраця між міжнародним Реєстром збитків і внутрішнім реєстром повинна бути. Але якщо внутрішній реєстр створюється як комплементарний реєстр для організації роботи міжнародного Реєстру збитків, то має враховувати правила, процедури роботи міжнародного Реєстру збитків, категорії та класифікації збитків. Коли запрацює міжнародний Реєстр збитків, цей внутрішній реєстр може бути допоміжним.

— Чи не заплутає наявність цих двох реєстрів простих людей?

— Якщо людина хоче отримати компенсацію, вона має звернутися до того реєстру, який здатен забезпечити такі виплати. Якщо це просто реєстр, який акумулює перелік постраждалих без виплати компенсацій, то вона може туди податися, але повинна розуміти, що компенсації не отримає. Якщо постраждала особа хоче отримати компенсацію від акту російської агресії, то має податися до міжнародного Реєстру збитків.

Я думаю, що для бізнесу такі питання не є критичними, вони мають юристів, які розберуться, що та до якого реєстру подавати. Складними вони є для звичайних людей, особливо для тих, хто живе на територіях, які страждали та досі страждають від російської окупації.

Необхідно чітко відпрацювати всі алгоритми роботи з ними, зокрема інформаційно-роз'яснювальної. Чи їм потрібно подавати дві заяви, чи достатньо однієї — до внутрішнього реєстру, а він буде зобов'язаний передати її до міжнародного.

Ми не можемо взяти якийсь приклад і застосувати до України. Бо його немає. Ми самі все це створюємо. І випробовуємо, як буде краще, легше, зручніше. Ми зараз багато працюємо з ІТ, бо розуміємо, що не кожна людина може мати доступ до смартфона з виходом в інтернет, щоб цю інформацію подати. Тому намагаємося визначити в кожному регіоні такі хаби, куди можна звертатися по інформацію для наступних дій. Як центральний орган виконавчої влади відпрацюємо ті механізми, щоб доступно донести до людей, що їм потрібно зробити. Це будуть і піар-кампанії, і робота з місцевими адміністраціями, з органами самоврядування, щоб вони цю інформацію доносили. Можливо, використовуватимемо й безоплатну правову допомогу, щоб наші юристи надавали роз'яснення громадянам. У центрах адміністративних послуг, куди люди зазвичай приходять, вони матимуть можливість отримати інформацію про роботу Реєстру збитків.

— Чому міжнародний Реєстр збитків фокусується винятково на збитках, яких завдала росія після широкомасштабного вторгнення, хоча російсько-українська війна розпочалася ще у 2014 році?

— Проблематика ця лежить у юридичній площині. На жаль, з 2014 року до 24 лютого 2022 року, попри те, що світ не визнавав анексію Криму, засуджував дії росії на Донеччині, Луганщині, він жодного разу не визнавав це агресією. А власне агресія визнається міжнародним протиправним діянням, яке тягне за собою виплату

репарацій. Російську агресію визнала Парламентська Асамблея Ради Європи, ГА ООН лише після 24 лютого 2022 року. Тому міжнародний Реєстр збитків покриватиме лише збитки та шкоду, завдані після 24 лютого 2022 року.

Але це не означає, що ми, юристи, не шукаємо шляхів, як адресувати питання шкоди, втрат, завданих з 2014 року. Наприклад, щодо Криму було використано такий механізм, як двостороння угода із захисту інвестицій, якою скористалося багато українських інвесторів. І вони отримали рішення в міжнародних інвестиційних арбітражах про компенсацію збитків за втрачені активи в Криму.

Але ми говоримо про матеріальні збитки, про компенсацію втрачених активів. Щодо нематеріальних збитків наразі ми не знайшли правильної юридичної конструкції, куди можна було б звернутися. Але працюємо над тим, щоб, коли буде створено компенсаційну комісію та компенсаційний фонд, рішення міжнародних судів, які будуть на руках у людей чи в бізнесу, можна було монетизувати із цього компенсаційного фонду. Якщо грошей вистачить, звісно. Тому що перше питання — компенсувати за шкоду після 24 лютого 2022 року. І в пріоритетному порядку будуть фізичні особи.

— На вашу думку, як скоро в Україні може бути створено реєстр постраждалих від російських злочинів, зокрема від СНПК?

— Законопроект про створення такого реєстру підготувало Міністерство соціальної політики. Можна зрозуміти органи влади, які хочуть створити бази даних з обліком постраждалих від СНПК чи пошкодженого майна тощо. Але потрібно визначити, для яких цілей їх

створюють. Просто щоб мати цю базу даних в Україні чи для конкретних цілей? Якщо для цілей компенсації, то звідки ми братимемо потрібні для цього гроші? Адже коли ми це робимо внутрішньо, без прив'язки до норм міжнародного права, то не можемо претендувати на компенсацію за рахунок російських активів. Це має бути державна допомога.

Є дуже хороші ініціативи, але ми маємо прагматично поразувати, чи є в нас на них гроші.

«До цієї війни не було відповіді, як швидко отримати компенсацію збитків від війни. Ми маємо зараз цю відповідь надати. На жаль, міжнародне право не працює таким чином, що сьогодні ти захотів і завтра щось створив. Для того щоб у нас був механізм, прийнятний для всього світу, його має схвалити глобальна спільнота. Глобальна спільнота — це насамперед ООН».

Якщо ми створюємо ці реєстри, щоб допомогти людям отримати компенсації за рахунок російських активів і визнавати це репараціями, то маємо ці реєстри узгодити з міжнародним Реєстром збитків. Вони повинні бути комплементарними однозначно. Тому спочатку слід дочекатися правил і процедур, категорій збитків і постраждалих, які визначить міжнародний Реєстр збитків, і на їхній основі створювати внутрішні реєстри, які допомагатимуть міжнародному Реєстру збитків працювати.

— **Коли постраждалі зможуть скористатися можливостями міжнародного Реєстру збитків?**

— Як людина, у якої теж загинули друзі, а багато друзів втратили свої домівки й зазнали біди від цієї

війни, я б хотіла та роблю все можливе, щоб це можна було вирішити якомога швидше. Але ми розуміємо, що зараз юристи просто змінюють норми міжнародного права. До цієї війни не було відповіді, як швидко отримати компенсацію збитків від війни. Ми маємо зараз цю відповідь надати. На жаль, міжнародне право не працює таким чином, що сьогодні ти захотів і завтра щось створив. Для того щоб у нас був механізм, прийнятний для всього світу, його має схвалити глобальна спільнота. Глобальна спільнота — це насамперед ООН.

На жаль, міжнародні партнери не готові одноментно створити весь механізм. Вони вбачають правильність і виваженість у покроковому підході. Тому для нас великий плюс, що увесь цей механізм було схвалено, для нас великий плюс, що вони визнали необхідність у кожному кроці. Але вони йдуть кожним кроком окремо, не паралельно. Створили Реєстр збитків — перейшли до компенсаційної комісії. Компенсаційна комісія — це щонайменше рік часу, тому що це міжнародна угода, яку мають обговорювати, підписувати, ратифіковувати парламенти, це щонайменше рік часу. Створення самої комісії, яка вже зможе видавати рішення. Ну і, зрештою, рішення про компенсаційний фонд. Не обов'язково його створювати з нуля, можна використати будь-який фонд, куди передати російські активи.

Тому це копітка філігранна юридична робота, яку важко пояснити пересічному громадянину, котрий втратив дім чи постраждав від СНПК. Держава робить для людей максимально те, що їй зараз під силу. Наприклад, вона створила реєстр пошкодженого та знищеного майна, на підставі якого видає компенсації

за втрачене єдине житло — через компенсаційні сертифікати. Але ми теж маємо розуміти, наскільки в нас виснажений бюджет, який не дає нам можливості розгорнутися.

Якщо ми кажемо про постраждалих від СНПК, то компенсація — лише одна з форм репарацій. Окрім компенсації є ще робота з психологами, відновлення ментального здоров'я, репродуктивного здоров'я тощо. І громадські організації спільно з державою працюють, щоб уже сьогодні надати ці форми репарацій постраждалим, уможливити їх. Ми не маємо просто чекати, коли отримаємо компенсацію від російських активів, а повинні використовувати наявні можливості — нашої медичної системи, освітньої. Зараз багато донорів готові допомагати державі фінансово — надавати своїх лікарів, психологів, організувати освітні програми.

Пообіцяти людям, що вони завтра отримають грошову компенсацію, я не можу. Так само, як і сказати, що грошові компенсації вилікують травми в постраждалих від СНПК. Гроші теж вирішують не все. Сьогодні потрібні спільні зусилля всього суспільства, щоб постраждалі не почувалися відчуженими, приниженими, кинутими. А для цього насамперед має настати мир. Щоб сирени чи вибухи не повертали до травм.

— Чи вірите ви, що росія виплачуватиме Україні репарації?

— Особисто я — ні, я не вірю.

— Чи можна на неї якимось вплинути?

— На неї можна вплинути винятково рішенням Ради Безпеки ООН, яке є зобов'язувальним рішенням. Але росія — постійний член Радбезу з правом вето. За

2023 рік на Раду Безпеки було внесено 35 рішень щодо України. За всіма росія застосувала право вето.

Репарації можуть бути, коли країна є переможеною у війні. Нагадаю, росія визнає свої дії в Україні «спеціальною воєнною операцією», а не війною. Вони для себе вважають, що в них немає юридичних підстав для сплати репарацій.

Ще один варіант — якщо буде міжнародна угода за участю росії, де вона візьме на себе зобов'язання сплатити репарації.

Щодо обох варіантів у мене абсолютно немає ілюзій.

Тому єдиний вихід — це коаліція країн, яка використає примусові механізми виплати репарацій за рахунок її активів.

— **Де розташований міжнародний Реєстр збитків?**

— Він розташований у Гаазі. Ми символічно вибрали столицю правосуддя — там працює Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний суд ООН, там розташований Палац миру, там було відкрито Міжнародний центр з розслідування вторгнення росії в Україну. І, відповідно, міжнародний Реєстр збитків. Усі ці інституції локалізуються одна поблизу одної.

— **Коли міжнародний Реєстр збитків розпочне роботу?**

— Офіційний запуск Реєстру збитків відбудеться 2 квітня 2024 року. На цю дату буде готова перша категорія постраждалих — фізичні особи, які втратили житло. Це та інформація, яку Україна вже має, Міністерство інфраструктури веде реєстр пошкодженого та знищеного майна. За місяць-два фокусуватимемося й на інших категоріях постраждалих щодо фізичних осіб. І ця категорія буде якраз щодо шкоди, завданої особистій

недоторканості. Тобто тих, хто постраждав через тортури, СНПК.

Думаю, до кінця другого кварталу 2024 року фізичні особи вже зможуть подати туди заяву. Навчати людей її заповнювати ми будемо або через центри безоплатної правової допомоги, або через Офіс Реєстру, який також надасть інструкції органам місцевого самоврядування, куди постраждалі зможуть звернутися.

Березень 2024 р.

Наталія Алюшина, Юлія Лихач
**УКРАЇНСЬКІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІ
НАВЧАЮТЬСЯ ПРОТИДІЯТИ
СНПК**

В умовах широкомасштабної агресії росії проти України українським державним службовцям та посадовим особам місцевого самоврядування доводиться опановувати нові знання, зокрема, як поводитися з постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, (СНПК), та надавати їм кваліфіковану допомогу. Тепер це входить до програми підвищення кваліфікації, яку пропонує Вища школа публічного управління, що належить до сфери управління Національного агентства України з питань державної служби (НАДС). Про те, як організовано цю роботу, розмовляємо з головою НАДС Наталією АЛЮШИНОЮ та директоркою згаданого державного закладу післядипломної освіти Юлією ЛИХАЧ.

— НАДС відповідає за підготовку та навчання державних службовців і фахівців органів публічної влади. Яким чином тематику реагування на СНПК та надання допомоги постраждалим включено до вашої роботи?

Наталія Алюшина: — Після початку повномасштабної збройної агресії це питання набуло особливої актуальності. Оскільки сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, — це зброя, яку застосовує російський загарбник, для українських державних службовців,

посадових осіб місцевого самоврядування дуже важливо бути обізнаними щодо такого виду злочину. Щоб знати, як контактувати з постраждалими, надавати їм допомогу, залучати для цього підтримку фахівців.

Тому такі навчання на порядку денному нашої підвідомчої установи — Вищої школи публічного управління. Тут підготовлено програму підвищення кваліфікації з питань СНПК, у її паспорті передбачено кількість осіб, які мають оволодіти цими знаннями.

Ми співпрацюємо з регіональними Центрами підвищення кваліфікації, підготували онлайн-курс навчань. Маємо на нього великий попит. Якщо станом на 30 січня 2024 р. на тренінгову програму зареєструвалися 3 335 осіб, то до кінця березня нею скористалися вже 2 455 осіб, багато вже навіть встигли отримати сертифікати.

Хочу підкреслити, що йдеться про самоосвіту. Люди самостійно шукають можливість отримати знання щодо протидії СНПК та допомоги постраждалим. Вони усвідомлюють, що це для них важливо.

— Хто є вашими партнерами в такій роботі?

Наталія Алюшина: — Ми є частиною урядової команди, яка розробляє та реалізує політику з протидії СНПК та подолання його наслідків. Велику підтримку отримуємо від Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної та Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко — саме вони координують цю роботу. Але маємо й партнерів серед громадських і міжнародних організацій, які працюють в Україні. Зокрема таких, як ООН Жінки в Україні, Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA), Фонд

доктора Деніса Муквеге, Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем».

— **Як вибудовується ваша тренінгова робота?**

Наталія Алюшина: — При Національному агентстві працює Генеральний департамент з питань професійного розвитку державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Саме тут формується політика у сфері професійного розвитку публічних службовців. За його ініціативою було розроблено та запроваджено онлайн-платформу «Портал управління знаннями». Усі провайдери, що надають освітні послуги, розміщують на ньому свої пропозиції. Відтак наші користувачі, а це понад 120 тис. державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, мають можливість обрати на цьому порталі освітній курс або напрям навчання під свої потреби.

Вища школа так само розміщує свої пропозиції. І хочу підкреслити, що цей освітній заклад загалом готує величезну кількість унікальних програм, які не розробляють інші провайдери.

Юлія Лихач: — Навчальні програми, які ми пропонуємо, передбачають різні формати проведення — і офлайн, і онлайн. Коли ми працювали за темою СНПК у 2022 р., то використовували онлайн-формат, бо мали дотримуватися заходів безпеки. Цього року маємо державне замовлення на навчання в офлайн-форматі. Уже є домовленість із Фондом доктора Деніса Муквеге і UNFPA, які нам у цьому допомогатимуть. Сподіваюся, що навчання виявиться максимально ефективним.

Його цільовою аудиторією насамперед будуть представники регіонів. Наприклад, у 2024 р. плануємо навчати фахівців обласних військових адміністрацій.

Оскільки державне замовлення розраховане на 203 особи, допомога міжнародних партнерів багато для нас важитиме. Якщо навчання відбувається їхнім коштом, ми зможемо охопити більшу кількість людей.

Зараз плануємо великий освітній проєкт, який стосується навчання державних службовців і посадових осіб деокупованих територій. У його рамках розроблено 15 програм, зокрема в них передбачено й питання СНПК.

«Сьогодні нам доводиться суттєво переформатовувати нашу роботу. Попередні навчальні програми було пристосовано до потреб мирного життя. Зараз інакше сприймають антикризове управління, будь-які ризикові аспекти викладають крізь призму нинішньої російсько-української війни. Тобто, як реагувати на її виклики, зокрема на СНПК, як розглядати лідерство в умовах конфлікту, якими є нові вимоги до державних службовців, до посадових осіб місцевого самоврядування».

— На які питання звертаєте найбільшу увагу під час тренінгів?

Наталія Алюшина: — У своїх програмах переважно зупиняємося на основних поняттях. Зокрема, якими є ознаки СНПК. Також наголошуємо на міжнародних стандартах щодо запобігання, виявлення та реагування на випадки СНПК й на тому, як їх втілено в законах України. Обговорюємо й таку важливу складову, як координація діяльності в цій сфері, види та форми надання допомоги постраждалим.

Сьогодні нам доводиться суттєво переформатовувати нашу роботу. Попередні навчальні програми було пристосовано до потреб мирного життя. Зараз інакше

сприймають антикризове управління, будь-які ризикові аспекти викладають крізь призму нинішньої російсько-української війни. Тобто, як реагувати на її виклики, зокрема на СНПК, як розглядати лідерство в умовах конфлікту, якими є нові вимоги до державних службовців, до посадових осіб місцевого самоврядування.

— Тема СНПК є дуже чутливою та табуйованою в суспільстві. Як ваша аудиторія сприймає її?

Юлія Лихач: — У рамках діяльності Вищої школи публічного управління ми створили окремий Центр з прав людини, гендерної рівності і недискримінації. Це пов'язано з тим, що за останні роки в Україні значно зріс інтерес до цих питань, ми впроваджуємо тут європейські підходи, формуємо відповідний стиль роботи представників центральної та місцевих органів влади.

«Тематику СНПК зазвичай подаємо для вузькопрофільної аудиторії, яка або вже працює з постраждалими, або робитиме це в подальшому. Дехто з них має лише початковий досвід у цих питаннях, загальні знання щодо законодавства, бачення своїх повноважень, розуміння прав людини, гендерної рівності тощо. Наші обговорення сприймають дуже емоційно: коли розповідаємо про випадки СНПК, багато людей просто плаче».

Тематика прав людини в нас зараз присутня майже в усіх програмах навчання. Ще 5–7 років тому ми обговорювали її здебільшого на теоретичному рівні. А сьогодні акцентуємо увагу на практичній складовій.

Тематику СНПК зазвичай подаємо для вузькопрофільної аудиторії, яка або вже працює з постраждалими, або робитиме це в подальшому. Дехто з них має

лише початковий досвід у цих питаннях, загальні знання щодо законодавства, бачення своїх повноважень, розуміння прав людини, гендерної рівності тощо. Наші обговорення сприймають дуже емоційно: коли розповідаємо про випадки СНПК, багато людей просто плаче.

— Які проблеми та труднощі ви бачите в питанні підготовки кадрів для роботи з постраждалими від СНПК?

Юлія Лихач: — На початках нам дуже бракувало професійних тренерів і тренерок із цієї тематики. Але в серпні минулого року спільно з нашими партнерами з ООН Жінки в Україні, Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем» і Фонду доктора Деніса Муквеге ми провели навчання та підготували 25 тренерів і тренерок із питань СНПК. Наразі вони готові працювати в рамках нашої діяльності.

Багато що залежить від тренерів, від їхньої здатності донести до аудиторії ту чи іншу інформацію, «запалили» своїх слухачів. Тому розуміємо, що такі сенситивні теми, як СНПК, краще обговорювати офлайн. Коли є комунікація між аудиторією і тренером, коли тренер може побачити емоції слухача, щось додатково пояснити.

Перші тренінги ми проводили з експертками «ЮрФем». Вони дуже професійні в цих питаннях, готували для нас і онлайн-курси.

— Чи потрібні узгоджені підходи під час проведення навчань з реагування на СНПК?

Юлія Лихач: — Ще в травні 2022 р. було створено Міжвідомчу робочу групу з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією росії проти України, та надання допомоги постраждалим,

яку очолює Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко. У ній діє кілька робочих підгруп, одна з яких займається питаннями професійного навчання. Ми координуємо таку діяльність, тому що підходи на рівні держави має бути узгоджено. Ми розробили типову програму підвищення кваліфікації для державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Але розуміємо, що в різних цільових аудиторіях — скажімо, у суддів, прокурорів — можуть бути різні запити. Є законодавче забезпечення, є міжнародні стандарти, міжвідомча взаємодія — це загальні питання. Але є спеціальна інформація, спеціальні підходи для різних цільових аудиторій.

— **Які вимоги до тренерів ви висуваєте?**

Наталія Алюшина: — Не всі, кого ми навчили, стануть чудовими тренерами в подальшому. Більшість буде непоганими тренерами — це теж хороший результат. Але відмінними професіоналами стануть приблизно 20 % наших тренерів.

«...особливий слід у житті залишать травматичні події. Коли людина зазнала від російських агресорів насильства, зокрема сексуального. Державні службовці, посадові особи — вони не лікарі. Але вони мають знати, як поводитися з травмованими людьми, як надати потрібну допомогу».

Наші програми прекрасні. Але це — базовий курс входування. Для його поглиблення потрібні фахові психологи, навіть медики, які мають справу з кейсами щодо СНПК й можуть поділитися необхідним досвідом. І ще добре, коли навчання відбувається в режимі офлайн. Його учасники можуть спілкуватися між

собою, обговорювати ситуації, з якими вони самі стикалися, і те, як їх найкраще вирішити.

Сьогодні ми багато говоримо про міжнародне гуманітарне право, його стандарти, зокрема стосовно запобігання СНПК та боротьби з його наслідками. В умовах війни, на мою думку, слід поширювати такі знання, нагадувати людям про їхні права, боротися за недискримінацію.

Війна не завершиться припиненням бойових дій. Її наслідки даватимуться взнаки ще багато років. Адже в нас усе суспільство травматизоване. Кожен тим чи іншим чином зіткнувся зі злочинами російських окупантів. Я не забуду випадок із замінуванням дитячого ліжечка. Це коли російські агресори в нашому містечку Бучі поклали під подушку в дитячому ліжечку пластид. І це щастя, що ДСНСники, які займалися розмінуванням, знайшли цю закладку. Я уклінно дякую команді Сергія Крука, адже саме вони тоді займалися розмінуванням міста.

Я до того, що такі історії закарбуються в пам'яті. Але особливий слід у житті залишать травматичні події. Коли людина зазнала від російських агресорів насильства, зокрема сексуального. Державні службовці, посадові особи — вони не лікарі. Але вони мають знати, як поводитися з травмованими людьми, як надати потрібну допомогу.

Саме в такий спосіб ми зараз готуємо державних службовців. Але тренери мають бути з підвищеною емпатійною здібністю та розумінням психологічних аспектів. Повторюю — нам потрібні практики.

Березень 2024 р.

Михайло Спасов
ДЛЯ РОСІЙСЬКИХ АГРЕСОРІВ
СНПК — ТАКА САМЕ ЗБРОЯ,
ЯК І РАКЕТИ,
ЯКІ ВОНИ ЗАПУСКАЮТЬ
ПО УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ

Таку думку під час інтерв'ю висловив Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Михайло СПАСОВ, який опікується питаннями рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних і релігійних поглядів. Ми обговорювали роль Уповноваженого в поновленні та забезпеченні прав осіб, які постраждали від злочинів російських агресорів, зокрема від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, (СНПК).

— Яка роль Уповноваженого в реагуванні на випадки СНПК?

— Уповноважений Верховної Ради України з прав людини на постійній основі здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина й здійснює захист прав кожного та кожної на території України в межах своєї юрисдикції. Ми працюємо з постраждалими від російської агресії, зокрема від випадків СНПК. Своєю діяльністю Офіс Омбудсмана заслужив довіру, щоб із нами могли поділитися повідомленнями про цей стигматизований вид злочину.

Ми усвідомлюємо, що маємо справу з чутливою інформацією, тому принцип конфіденційності в нашій роботі — це константа, жодні відомості про постраждалу особу не розголошуватимуться. Контролюємо якість і своєчасність надання допомоги на всіх етапах після звернення, щоб така людина отримала комплексні послуги для подолання негативних наслідків пережитих тортур і реінтегрувалася до активного суспільного життя. І лише у випадку надання нею цілковитої згоди ми можемо передати відповідне повідомлення про те, що з нею сталося, далі — до державних органів, які фіксують злочини, пов'язані із СНПК, і створюють відповідну доказову базу для міжнародного трибуналу та подальшого притягнення винних осіб до відповідальності.

Треба зауважити, що наразі система захисту осіб, які пережили СНПК внаслідок агресії РФ, перебуває в процесі становлення. До такої роботи залучено як державу, так і громадські й міжнародні організації. Створюється багато структур, наприклад, гарячі лінії (є така й при нашому Офісі, її тел.: 0800 501 720, 044 299 74 08), лінії психологічної підтримки. За ініціативи Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної та за сприяння Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) почала діяти мережа Центрів допомоги врятованим (ЦДВ). Вони надають, зокрема, спеціалізовану допомогу особам, які зазнали СНПК.

Зараз ЦДВ функціонують в 11 містах України. Стационарно — у Запоріжжі, Львові, Дніпрі, Києві, Чернівцях, Мукачевому, Кропивницькому, Одесі, Полтаві та Харкові. Також є два мобільних Центри — у Харкові та Херсоні.

Офіс Уповноваженого налагоджує співпрацю між Центрами допомоги врятованим і нашими громадськими приймальнями в регіонах. Бо саме до громадських приймалень Уповноваженого в регіонах найчастіше звертаються постраждалі особи.

— Чи багато постраждалих від СНПК звертається до вас?

— Звернення від осіб, які постраждали від злочинів військовослужбовців РФ, почалися одразу після повномасштабного вторгнення. Спочатку йшлося про людей, які пережили полон, окупацію. І наш Офіс насамперед займався питаннями допомоги у встановленні цим людям статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Це теж один із напрямків нашої діяльності під час воєнного стану. Опрацьовуючи звернення таких людей, розмовляючи з ними, ми розуміли, що особа, яка пережила полон, у більшості випадків зазнала того чи іншого виду експлуатації.

«Кожен громадянин РФ відповідальний за те, що відбувається в нашій країні, відповідальний за злочини проти людства, за воєнні злочини, відповідальний за СНПК. Навіть їхня мовчазна позиція — це також позиція. А в тих осіб, які прийшли на нашу територію та потрапили в полон, у 99 % випадків я не бачу розкаяння. Тому гадаю, що вони роблять усе це зло свідомо».

— Чому, на вашу думку, росіяни вдаються до такої жорстокості?

— Ми стикалися з їхніми злочинами на нашій території, починаючи з 2014 р. У них одна мета — знищення українців, української державності. Я говоритиму зараз

просто як громадянин України, який бачить дії росіян упродовж останнього десятиріччя. Для них СНПК — це така саме зброя, як ракети, які вони запускають по наших містах, як убивства мирного населення для посилення страху, відчаю. У розумінні росії української нації не існує.

Я не думаю, що у випадках СНПК йдеться про умисел на задоволення статевої пристрасті. Від колег з Офісу Генерального прокурора ми дізнаємося знеособлені історії про чоловіків, яким підводять електричний струм до геніталій, роблять примусову кастрацію, про жінок, яким на молочні залози кріплять електроди. Це не про сексуальний потяг, це про знущання над особистістю, унеможливлення її подальшої репродуктивної функції, що також засвідчує геноцидні настрої стосовно української нації.

Кожен громадянин рф відповідальний за те, що відбувається в нашій країні, відповідальний за злочини проти людства, за воєнні злочини, відповідальний за СНПК. Навіть їхня мовчазна позиція — це також позиція. А в тих осіб, які прийшли на нашу територію та потрапили в полон, у 99 % випадків я не бачу розкаяння. Тому гадаю, що вони роблять все це зло свідомо.

«На нас летять ракети, а ми не збираємося очікувати завершення війни, щоб надати належну допомогу постраждалим. І це вже добре вирізняє нас з-поміж більшості країн, що пережили такі конфлікти».

— Як ви оцінюєте чинну в Україні систему допомоги постраждалим від СНПК?

— Ми створюємо цю систему з нуля та ще й під час активної фази бойових дій. На нас летять ракети, а ми

не збираємося очікувати завершення війни, щоб надати належну допомогу постраждалим. І це вже добре вирізняє нас з-поміж більшості країн, що пережили такі конфлікти. Можна відзначити згуртованість усіх державних органів, громадських і міжнародних організацій, які займаються цими питаннями. Важко очікувати повноцінної роботи комплексного компенсаційного механізму й репарацій від росії, поки триває конфлікт. Тому ми концентруємося на тих питаннях, які спроможні вирішити вже зараз, — це поновлення прав постраждалих, поновлення справедливості та виплата проміжних репарацій.

Чи можливо це робити швидше, краще, більше? Ми маємо прогалини в законотворчості. Розроблені та подані до Верховної Ради України законопроекти ще перебувають на етапі погодження. Тому після двох років повномасштабного вторгнення СНПК не є визначеним у нашому законодавстві. Думаю, потрібно консолідуватися та приділити більшу увагу питанню додержання прав осіб, які постраждали від СНПК.

— Чи має Офіс Уповноваженого свої рекомендації із цього питання?

— У вересні 2023 р. за ініціативою та під головуванням Омбудсмана Дмитра Лубінця було створено робочу групу з підготовки пропозицій щодо відшкодування шкоди особам, які постраждали від збройної агресії російської федерації проти України. Вона мала стати майданчиком щодо напрацювання колективного бачення в питаннях репарацій для постраждалих від збройної агресії рф. До складу цієї робочої групи ввійшли народні депутати, представники Верховного Суду, Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, Служби безпеки України, центральних

органів виконавчої влади, зокрема Міністерства охорони здоров'я, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури, МВС, Мінфіну, Мінекономіки, Міноборони, Мінреінтеграції, Мінсоцполітики, Мінветеранів, МЗС, Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики, громадських і міжнародних організацій. Серед міжнародних партнерів — представники Представниці Данської ради у справах біженців, Норвезької ради у справах біженців, Офісу Ради Європи в Україні, Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Верховного комісара ООН у справах біженців. На сьогодні ця робоча група включає 40 осіб. Ми намагаємося зібрати всіх стейкхолдерів, які мають змогу працювати з постраждалими особами, документувати злочини російської федерації в Україні та мають фінансову, юридичну можливість допомагати постраждалим ще до моменту, коли ми переможемо в цій війні та говоритимемо про репараційні механізми та про відшкодування збитків безпосередньо з боку рф.

— Яких результатів очікуєте від діяльності робочої групи?

— Такі майданчики допомагають напрацювати спільні підходи, спільне бачення. Ми аналізуємо поточну ситуацію, щоб підготувати уніфікований документ з рекомендаціями для Уряду, парламенту, інших центральних органів виконавчої влади щодо вдосконалення національної системи відшкодування шкоди постраждалим особам внаслідок збройної агресії рф та подальшого забезпечення репарацій на міжнародному й національному рівнях, створення міжнародного Реєстру збитків.

— Яку увагу робоча група приділяє постраждалим від СНПК?

— Постраждали від СНПК, питання їхнього захисту перебувають в окремому фокусі уваги робочої групи. Уже на першому засіданні робочої групи народна депутатка Марина Бардіна представила ініційований нею законопроект № 10132 «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації». Він, зокрема, пропонує створити Фонд виплати невідкладних компенсацій особам, які постраждали від СНПК. Фонд має наповнюватися з джерел, відмінних від державного бюджету, зокрема за рахунок міжнародної допомоги, а також стягнень із держави-агресора в тих чи інших видах.

Учасники та учасниці робочої групи обговорювали питання забезпечення осіб, які постраждали від СНПК, довгостроковою або навіть позитивною психологічною та соціальною підтримкою. В окремих випадках ішлося про фінансову допомогу з огляду на складність випадків СНПК та підвищену вразливість постраждалих. Бо, звісно, не можна порівнювати розбиті шибки та навіть знищену домівку зі страшним злочином СНПК.

«Загальна позиція в державі на сьогодні ґрунтується на заявах, які чітко декларують, що саме російська федерація як країна-агресор, країна-порушник міжнародних норм, країна-порушник двосторонніх і багатосторонніх угод, усіх норм гуманітарного права, міжнародного права в питаннях прав людини має здійснити повне й остаточне відшкодування збитків, завданих її агресією».

— Яким чином має бути забезпечено репарації, включно з невідкладними та проміжними, постраждалим від СНПК?

— Загальна позиція в державі на сьогодні ґрунтується на заявах, які чітко декларують, що саме російська федерація як країна-агресор, країна-порушник міжнародних норм, країна-порушник двосторонніх і багатосторонніх угод, усіх норм гуманітарного права, міжнародного права в питаннях прав людини має здійснити повне й остаточне відшкодування збитків, завданих її агресією.

Водночас ми розуміємо, що є певні реалії життя. Сподівання на можливу співпрацю з країною-агресоркою щодо відшкодування нею завданої шкоди постраждалим особам зводяться до нуля. Тому сьогодні Офіс Омбудсмана разом з іншими стейкхолдерами активно працює над підготовкою пропозицій щодо альтернативних механізмів відшкодування цієї шкоди.

Тут потрібно окремо виділити діяльність наших міжнародних партнерів. Глобальний фонд тих, хто пережив насильство, ініціював впровадження пілотного проекту з невідкладних проміжних репарацій для постраждалих від СНПК. Він стартував після підписання меморандуму між Фондом і Офісом Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної, а також Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики Катериною Левченко. Офіс Омбудсмана теж долучений до цієї діяльності. Як представник Офісу я входжу до наглядової ради цього проекту. Його метою є забезпечення доступу постраждалих від СНПК до невідкладних проміжних репарацій для запобігання непоправної шкоди, а також напрацювання моделі, яка може бути в подальшому використана для повноцінного

створення Національної програми відшкодування шкоди як для постраждалих від СНПК, так і для інших постраждалих від агресії російської федерації.

Обсяг першого етапу в рамках цього пілотного проєкту буде обмежено 500 постраждалими від злочинів СНПК, кожному чи кожній з яких буде виплачено по 3 тис. євро компенсації.

— **Наскільки важливим є законопроект № 10256 «Про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України», який розробило Міністерство соціальної політики?**

— Ми вітаємо будь-яку законодавчу ініціативу, спрямовану на поновлення та забезпечення прав постраждалих від злочинів російської федерації, зокрема СНПК. Таку мету має згаданий проєкт закону. Водночас він визначає правові й організаційні засади надання компенсацій лише за шкоду, завдану життю та здоров'ю постраждалих. І не охоплює інші численні категорії постраждалих, у яких було зруйноване житло або які були вимушені стати ВПО чи виїхати за кордон, тікаючи від агресії.

Також законопроект жодним чином не кореспондується з формуванням міжнародного Реєстру збитків, завданих російською федерацією щодо України, як першим кроком щодо впровадження комплексного міжнародного компенсаційного механізму.

Через такі ключові недоліки Уповноваженим цей законопроект не було підтримано, коли він надходив до нашого Офісу для погодження. У своїй письмовій позиції Уповноважений наголосив, що врегулювання на законодавчому рівні поняття осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації проти України,

та формування чіткого переліку категорій таких осіб має обов'язково розглядатися комплексним законопроектом щодо правового статусу таких осіб незалежно від сфери, у якій збройна агресія рф завдала збитків.

Ще наприкінці 2022 р. в Спеціальній доповіді Уповноваженого щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, було надано рекомендацію Кабінету Міністрів щодо розробки та внесення на розгляд Верховної Ради проекту закону про правовий статус усіх осіб, які постраждали від збройної агресії, надання їм соціальних гарантій, категоризації цих осіб і формування єдиного механізму відшкодування шкоди, включно з реституцією, компенсацією, реабілітацією, сатисфакцією.

Зараз законопроект № 10256 допрацьовують. Ми дуже сподіваємося, що зауваження Уповноваженого щодо нього було почуто.

— Яка позиція Уповноваженого щодо проекту закону № 10132 «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації»?

— Законопроект пропонує створити Державний реєстр осіб, постраждалих від збройної агресії російської федерації, для обліку інформації щодо них. Також він пропонує створити Комісію з розгляду питань, пов'язаних з визнанням осіб постраждалими, та Фонд виплати проміжних репарацій, невідкладних компенсацій особам, які постраждали від СНПК. Загалом Уповноважений підтримує цю ініціативу, однак маємо й низку зауважень.

Насамперед, визначення сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією російської федерації,

наведене в статті 1 цього законопроекту, передбачає «сексуальне насильство, скоєне проти будь-якої особи під час збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 20 лютого 2014 р.», і включає перелік форм цього злочину — це зґвалтування, примусова вагітність, примусова стерилізація, примусовий аборт, примусова проституція, сексуальна експлуатація, примус до статевого акту з третіми особами, примус до споглядання статевого акту, це сексуальне рабство, примусове обрізання, кастрація, каліцтво геніталій.

З позиції Уповноваженого відповідна норма потребує уточнення. Упродовж визначеного в законопроекті періоду на території України скоювали злочини сексуального насильства, не лише пов'язані з війною. Не можна всі випадки зґвалтування, яке сталося хоч і під час дії воєнного стану, але, наприклад, далеко від зони активних бойових дій чи тимчасово окупованих територій, прирівнювати до СНПК.

Стаття 13 цього законопроекту гарантує призначення постраждалим особам невідкладної компенсації. Частина 2 статті 13 законопроекту передбачає призначення невідкладної компенсації в підвищеному розмірі в окремих випадках, зокрема у випадку вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією, щодо неповнолітньої особи, а також у випадку настання вагітності внаслідок вчинення щодо особи сексуального насильства або народження дитини внаслідок такої вагітності, або переривання вагітності внаслідок вчинення щодо особи сексуального насильства. Уповноважений запропонував авторам законопроекту надати обґрунтування визначеного переліку, оскільки в ньому, на нашу думку, можуть бути й інші співрозмірні за тяжкістю діяння. Зокрема, якщо ми говоримо про геноцидні

настрої російської федерації щодо наших співгромадян, то це примусова стерилізація, кастрація або каліцтво геніталій, які, ми чітко розуміємо, спрямовані на знищення української нації.

У законопроекті передбачено, що до Комісії з визначення статусу постраждалих із заявою може звернутися особа в інтересах члена сім'ї, який є померлою, постраждалою особою. У пункті 8 статті 1 законопроекту визначено перелік осіб, які належать до членів сім'ї загиблої, померлої, постраждалої особи. Зокрема це особа, яка проживає з постраждалою особою однією сім'єю, ділить спільне господарство на постійній безперервній основі або перебуває в родинних відносинах чи шлюбі з нею. Зокрема діти. Але, відповідно до законодавства України, коли діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовуються до сімейних форм виховання, до опікунів, піклувальників, то прийомні батьки стають їхніми законними представниками. Невключення до проекту закону дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, фактично порушує їхнє право на невідкладну компенсацію. Ми запропонували також змінити цю норму.

Щодня російські агресори масово порушують права українських громадян. Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не чекає закінчення воєнних дій та активно працює для поновлення прав наших співвітчизників з метою їхнього повернення до нормального життя.

Квітень 2024 р.

Сергій Кислиця
**ПОТЯГ ПРАВОСУДДЯ
НАЗДОЖЕНЕ ВСІХ
РОСІЙСЬКИХ ЗЛОЧИНЦІВ
У ТУНЕЛІ РОСІЙСЬКОГО
БЕЗЗАКОННЯ — ПОКАРАННЯ
БУДЕ НЕВІДВОРОТНИМ**

У цьому переконаний Постійний представник України при ООН Сергій КИСЛИЦЯ. Розмова з ним стосувалася ролі Організації Об'єднаних Націй у протидії сексуальному насильству як зброї війни, яку російські агресори масово застосовують проти українського населення з метою його упокорення.

— В Україні тема сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, (СНПК), належить до розряду резонансних. Як на неї реагують на міжнародному рівні, зокрема в ООН?

— Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, — це завжди резонансна й чутлива тема. В усіх нормальних людей ці злочини викликають шок та огиду. Імовірно, практично кожний конфлікт в історії людства супроводжувався й супроводжується проявами сексуального насильства. Проте, якщо раніше цей ганебний злочин переважно розглядали як неминучий побічний продукт війни й не існувало глобального механізму реагування на нього, боротьба велася на національних рівнях та в рамках регіональних ініціатив, то у 2009 році Рада Безпеки ООН змінила цю парадигму ставлення

міжнародної спільноти до СНПК, створивши мандат Спеціального представника Генерального секретаря з проблематики сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. У резолюції Радбезу ООН 1820 (2008) вперше сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, розглядається як злочин, якому можна запобігти та за який слід покарати згідно з міжнародним правом прав людини та міжнародним кримінальним правом.

Загалом станом на сьогодні Рада Безпеки ООН схвалила п'ять резолюцій (1820 (2008), 1888 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2467 (2019)), у яких визнає руйнівний вплив СНПК на громади та той факт, що ці злочини підривають зусилля із забезпечення миру й безпеки та відновлення суспільства в постконфліктних ситуаціях; наголошує на необхідності вирішення проблеми СНПК від самого початку мирних процесів і посередницьких зусиль; створює мандат Спецпредставника з СНПК та його Офіс, визначає рамку їхніх повноважень і завдань; закликає до створення групи швидкого реагування судових експертів і вдосконалення механізмів моніторингу й звітності щодо тенденцій, індикаторів раннього попередження та типових паттернів нападів.

Спеціальний представник Генсека з СНПК на регулярній основі виступає як брифер ООН та політичний борець проти сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, а також очолює Мережу ООН із боротьби із сексуальним насильством у конфлікті (UN Action), яка об'єднує роботу 21 агенції ООН.

Основною функцією Офісу Спецпредставника є підготовка річної доповіді Генерального секретаря ООН про СНПК. Завдяки щорічним доповідям було створено публічний історичний запис про злочин, який раніше

був невидимий в офіційних звітах про війну і мир. Річна доповідь також містить детальну інформацію про сторони збройних конфліктів, яких достовірно підозрюють у скоєнні актів згвалтування чи інших форм сексуального насильства, зазначених у додатку до доповіді, — так званого «списку ганьби».

Сторони-порушники, включені до переліку, зобов'язані взаємодіяти з Офісом з метою вироблення конкретних зобов'язань і планів дій щодо припинення порушень. Ефективне виконання таких зобов'язань є головною вимогою для виключення сторін зі списку. До сторін, які три роки поспіль вносять до «списку ганьби», автоматично застосовують санкції Радбезу ООН — їм заборонено брати участь в операціях ООН з підтримання миру.

Завдяки активній роботі Спецпредставника та команди за останні кілька років у Демократичній Республіці Конго, Південному Судані, Центральній Африканській Республіці, Гвінеї, Іраку, Колумбії відбулися обнадійливі зміни у сфері правосуддя та підзвітності, а також реформи законодавства.

— Як Постійний представник України при Організації Об'єднаних Націй ви неодноразово порушуєте тему СНПК під час спілкування зі своїми колегами-дипломатами в ООН та поза її стінами. Як вони реагують на неї?

— Так, регулярно порушую, оскільки міжнародна спільнота має знати про ці ганебні злочини російських окупантів. Ця тема висвітлюється, зокрема, під час засідань Ради Безпеки щодо України, дебатів Генасамблеї та її Третього комітету, різноманітних тематичних заходів, а також дебатів Ради Безпеки ООН з обговорення річної доповіді Генсека стосовно СНПК. 2023 року

вперше в доповіді Генсека було висвітлено злочини СНПК, скоєні російськими агресорами в Україні.

«...у березні 2022 року в Нью-Йорку було створено Групу друзів з відповідальності в контексті агресії рф проти України. Її співочолюють Албанія, Данія, Колумбія, Маршалові острови та Нідерланди. До складу Групи входять 48 держав плюс ЄС. І цей формат є майданчиком для пошуку найдієвіших рішень для забезпечення притягнення російських злочинців до відповідальності за всі скоєні ними злочини проти українських громадян та нашої держави».

Реакцією партнерів з перших повідомлень про злочини російських окупантів в Ірпені, Бучі, Херсоні цілком логічно були шок і глибоке обурення. Висловлюючи нам максимальну підтримку, вони також пропонували різноманітні ініціативи з метою посилення тиску на державу-агресора задля припинення цих злочинів, а також забезпечення притягнення всіх російських злочинців до відповідальності.

Наприклад, у березні 2022 року в Нью-Йорку було створено Групу друзів з відповідальності в контексті агресії рф проти України. Її співочолюють Албанія, Данія, Колумбія, Маршалові острови та Нідерланди. До складу Групи входять 48 держав плюс ЄС. І цей формат є майданчиком для пошуку найдієвіших рішень для забезпечення притягнення російських злочинців до відповідальності за всі скоєні ними злочини проти українських громадян та нашої держави.

Велика Британія в листопаді 2022 року ініціювала створення Міжнародного Альянсу з питань запобігання

сексуальному насильству в конфліктах. Метою його діяльності є посилення уваги світової спільноти до проблеми СНПК, а також забезпечення правосуддя для постраждалих і притягнення винних до відповідальності, надання всебічної допомоги й підтримки потерпілим від такого насильства. Україна стала його членом та є віцепрезидентом упродовж 2024 року.

«Запевняю, що українська дипломатія максимально активно й ефективно використовує можливості ООН як для надання гуманітарної допомоги, так і для забезпечення моніторингу ситуації з порушеннями прав людини й міжнародного гуманітарного права».

— ООН залишається потужним майданчиком для просування українських інтересів і розв'язання тих проблем, з якими наша країна зіткнулася через російську агресію. Наскільки активно та потужно вітчизняна дипломатія та влада загалом використовує можливості ООН, зокрема в питаннях СНПК?

— На сьогодні ООН є єдиною глобальною універсальною міжнародною організацією, членами якої є 193 країни світу. Запевняю, що українська дипломатія максимально активно й ефективно використовує можливості ООН як для надання гуманітарної допомоги, так і для забезпечення моніторингу ситуації з порушеннями прав людини й міжнародного гуманітарного права. Зокрема, з 2014 року на запрошення Уряду України працює Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, а від початку повномасштабної збройної агресії рф нами було задіяно додаткові механізми: Радою з прав людини створено Незалежну міжнародну

Комісію з розслідування щодо України в контексті агресії рф, а також два мандати Ради Безпеки ООН — «Діти та збройний конфлікт» і «СНПК», які забезпечують додатковий ретельний моніторинг та звітування стосовно відповідних типів злочинів.

У травні 2022 року Спеціальна представниця Генсека ООН з СНПК Праміла Паттен відвідала Україну з візитом, під час якого було підписано Рамковий документ про співпрацю між ООН та Урядом України, спрямовану на запобігання та реагування на СНПК. На його основі було напрацьовано комплексний імплементаційний план заходів, реалізація якого триває.

Нагадаю, що 2023 року вперше в доповіді Генсека було висвітлено злочини СНПК, скоєні російськими агресорами в Україні.

Крім того, Незалежна комісія з розслідування по Україні в контексті збройної агресії рф в обох своїх доповідях висвітлила злочини СНПК. Ця проблематика також постійно міститься в доповідях Офісу Верховного комісара ООН з прав людини. Зокрема, в останніх доповідях зазначається, що, окрім використання СНПК як зброї, тортури проти військовополонених та цивільних, зокрема й сексуальне насильство, мають системний і масштабний характер. Також наводяться відомості, що більше половини з опитаних українських військових зазнали сексуального насильства під час російського полону.

— ООН уже ухвалювала різні міжнародні документи стосовно протидії СНПК. Чи потребують вони оновлення з огляду на здобутий Україною досвід у цих питаннях? Чи виступала Україна з такими ініціативами?

— Нагадаю, що Радою Безпеки ООН було ухвалено низку резолюцій, які визначають завдання та

повноваження Спецпредставника Генсека ООН з СНПК та його Офісу. Останню таку резолюцію було ухвалено в 2019 році. Безумовно, Україна має що запропонувати для вдосконалення попередніх ухвал щодо СНПК, але резолюції Ради Безпеки може вносити лише член Радбезу, і, що вкрай важливо, схвалення резолюції потребує згоди всіх постійних членів. Водночас РФ, яка в порушення Статуту ООН окупувала місце постійного члена — Радянського Союзу, тепер блокує будь-які рішення цього органу, що стосуються її злочинної агресії проти нашої держави.

— Чи реалізує ООН конкретні проекти щодо протидії СНПК в Україні? Наскільки ефективно вони працюють?

— Звичайно, що так. Я вже говорив про виконання спільного з ООН імплементаційного плану заходів. У цій сфері в Україні активно працюють Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA), ООН Жінки та Міжнародна організація з міграції (МОМ). Перші дві агенції мають штаб-квартири в Нью-Йорку — тому ми перебуваємо в постійній комунікації з ними. МОМ базується в Женеві. Проекти охоплюють як створення мережі Центрів допомоги врятованим, програми психосоціальної допомоги, так і підвищення спроможності українських правоохоронних структур у протидії СНПК, здійсненні правосуддя тощо. З боку ООН неодноразово зазначалося, що всі проекти та програми реалізуються на запит Уряду України та як підтримка його зусиль.

— Чому, на вашу думку, росіяни вдаються до СНПК?

— Війна — це концентроване насильство. Якщо ж говорити саме про росіян, то тут додається ще декілька факторів. По-перше, ці люди живуть у державі, яка

відверто зневажає міжнародне право щодо прав людини, зокрема в рф з 2017 року законодавчо декриміналізоване покарання за домашнє насильство. Законом рф визначено, що кримінальне покарання застосовується лише після другого або наступних випадків домашнього насильства; за перший випадок передбачається штраф від 5 до 30 тисяч рублів. Як тут не згадати їхній вислів «б'є — значить любить».

По-друге, що можна очікувати від засуджених у самій рф гвалтівників і вбивць, яким кремль виписав індульгенцію на насильство та яких відправив в Україну вбивати українців? До того ж російська пропаганда активно підбурює до ненависті й геноциду проти українців. На цьому окремо наголошувалося в доповідях ООН, зокрема Незалежної комісії з розслідування.

«Ці злочини не мають терміну давності, і попри те, що в осяжному майбутньому я не бачу росію демократичною та притомною країною, але абсолютно переконаний, що потяг правосуддя наздожене всіх російських злочинців у тунелі російського беззаконня. Сьогодні Україна та наші партнери докладають неймовірних зусиль, щоб цей потяг став швидкісним. Покарання буде невідворотним».

— Які міжнародні документи порушують російські військові, вдаючись до СНПК? Чи передбачена міжнародним правом відповідальність за такий злочин, як сексуальне насильство внаслідок війни?

— Легше назвати, які документи вони не порушують. Якщо коротко, то порушують:

1. Міжнародне гуманітарне право або Женевські конвенції 1949 року. Ці конвенції містять положення про захист цивільних осіб у час війни, заборону тортур і неправомірне використання сили, включно із сексуальним насильством;

2. Римський статут Міжнародного кримінального суду: сексуальне насильство кваліфікується як злочин проти людяності, воєнний злочин та форма гендерної насильницької поведінки і підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Важливо, що такі злочини не мають терміну давності;

3. Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (CEDAW). Ця конвенція закликає до захисту жінок від усіх форм насильства, включно із сексуальним насильством як інструментом війни;

4. Резолюцію Ради Безпеки ООН 1325 (2000) та інші наступні резолюції про «Жінок, мир, безпеку». Ці резолюції закликають до захисту прав жінок та запобігання сексуальному насильству під час конфліктів;

5. Це також згадані вище резолюції Ради Безпеки ООН 1820 (2008), 1888 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2467 (2019), якими створено мандат Спецпредставника Генсека ООН з протидії СНПК. Нагадаю, що рф підписалася під усіма цими резолюціями, які тепер цинічно порушує.

Звісно, міжнародне право передбачає відповідальність за такі злочини. Ідеться про кримінальну відповідальність перед міжнародними судами, такими як Міжнародний кримінальний суд. Крім того, за такі злочини може бути застосовано санкції та інші форми міжнародного й національного правового покарання.

— Усі війни закінчуються. Ми віримо в те, що російсько-українська війна завершиться нашою

Перемогою. Як гадаєте, чи погодиться росія визнати в такому випадку злочини своїх військових, які вчиняли СНПК, чи наважиться видати їх Україні для здійснення правосуддя?

— Абсолютно віримо в нашу Перемогу та робимо все можливе і неможливе для її наближення.

Щодо того, чи погодиться росія визнати та видати своїх злочинців, — так питання навіть не стоїть. Ці злочини не мають терміну давності, і попри те, що в осяжному майбутньому я не бачу росію демократичною та пригодною країною, але абсолютно переконаний, що потяг правосуддя наздожене всіх російських злочинців у тунелі російського беззаконня. Сьогодні Україна та наші партнери докладають неймовірних зусиль, щоб цей потяг став швидкісним. Покарання буде невідворотним.

Квітень 2024 р.

ПІСЛЯМОВА З «ТРИВОЖНОГО РЮКЗАКА»

Ми готували ці інтерв'ю з квітня 2023 року до квітня 2024-го. Здавалося б, це лише рік. Але який! Ціла епоха з життя нашої країни. Важкий і страшний період війни.

Написання цієї післямови припало на день, коли в Києві пролунала 1000-на повітряна тривога від початку повномасштабної агресії росії. Сигнали про неї зумовлювали особливість нашої роботи. Щоразу, закриваючи ноутбук, ми ховали його до «тривожного рюкзака» в коридорі, а написані тексти неодмінно копіювали на флешку. Ну, це на випадок, якщо доведеться бігти в укриття, то маємо взяти найпотрібніше й найважливіше. Зібрані інтерв'ю та книга — у цьому переліку.

До участі в проекті «Вистоїмо разом. Вдосконалення системи підтримки постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною, (СНПК)» нас підвела Катерина Левченко, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, з якою ми вже давно та плідно співпрацюємо. Про роботу з протидії СНПК вона знає багато, бо була серед тих, хто її в Україні започатковував, хто розробляє відповідну державну політику та займається її втіленням. І, ясна річ, добре знайома зі спеціалістами різних галузей, які перебувають на першій лінії реагування — її фахові підказки значно полегшили нашу роботу та спростили контактування з високими посадовцями. «Люди працюють, накопичують досвід, і про нього потрібно розповідати», — сказала Катерина Левченко.

Важливу роль у формуванні та реалізації державної політики щодо протидії СНПК відіграє Віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольга Стефанішина. Саме за її активної участі вирішується багато нагальних питань у цій царині, чимало ідей знаходять своє втілення. Тому не випадково відкриваємо цю збірку з її передмови та інтерв'ю.

Ми мали перелік експертів, які представляли українську владу, громадський сектор і міжнародні організації. Більшість із них і в мирний час займалися питаннями захисту прав людини, боротьби з домашнім насильством в усіх його проявах, зокрема сексуальним. Але практичні навички протидії СНПК та допомоги постраждалим їм ще належало опановувати, як то кажуть, «у процесі». Тому запитання до них ми готували ретельно, радилися з фахівчинями та фахівцями громадської організації «Ла Страда-Україна», Фонду доктора Деніса Муквеге й Глобального фонду тих, хто пережив насильство, надсилали їх наперед на розгляд тим, із ким мали зустрічатися. А відтак хтось із посадовців вирушав у службове відрядження, нерідко — на деокуповані території, час нашої зустрічі відкладався на майбутнє. Деякі запитання втрачали актуальність, їхнє місце заступали інші. Не зникала лише важливість теми — на звільнених від російських агресорів територіях ідентифікували нових постраждалих від сексуального насильства в умовах війни, які чекали на підтримку та допомогу.

Попри завантажений діловий графік, попри сирени повітряної тривоги жодне інтерв'ю не було скасовано. Під час проведення таких інформаційних кампаній це справді унікальна ситуація. І вона свідчить на користь тих, хто займається питаннями допомоги

постраждалим від воєнних злочинів російських агресорів. Ці фахівці розуміють вагу потрібної для суспільства інформації.

Напередодні зустрічей неодноразово по телефону чули від котрогось із співрозмовників: «Маю обмаль часу, тому чи можемо вкластися, скажімо, в пів години?». А потому про часові обмеження забувалося — говорили стільки, скільки було потрібно для всебічного висвітлення теми.

Наприклад — інтерв'ю з представниками Офісу Генерального прокурора Юрієм Белоусовим та Іриною Діденко, які займалися розслідуванням воєнних злочинів, зокрема СНПК. Про таку розмову кажуть: її легше було розпочати, ніж завершити. Тому що співрозмовники постійно наводили дедалі нові відомості про жахливі злочини російських окупантів. Причому, говорили про це не відсторонено, не байдуже, відчувалося, що вони переймаються тим болем, який зачепив багатьох українців і українок, й усіляко намагаються їх захистити та підтримати. Відчуваючи їхні почуття та настрої, ми навіть запитали наприкінці бесіди: як прокурорам, які ведуть справи про СНПК, вдається уникати повторної травматизації? Вони розповіли, що багато їхніх колег і справді сходять з дистанції з цієї причини: важко пропускати кожен випадок російських злочинів крізь власне серце, але й черствіти на роботі — теж не вихід. Постраждали від усіх нас чекають тепла й емпатії. І це змушує прокуратуру трансформуватися. Раніше прокурор зосереджувався на звинуваченні винуватця злочину, а сьогодні, окрім цього, він діє ще й в інтересах постраждалої особи.

Тривалим виявилось й спілкування з постраждалими від СНПК. Ми вже наперед знали, що воно буде

непростим, адже деякі питання не варто порушувати, щоб не завдати болю представницям громадської організації «SEMA-Україна» Ірині Довгань і Людмилі Гусейновій. Вони пройшли крізь надзвичайні випробування, перебуваючи на окупованій росіянами частині Донеччини, і, звісно, чимало спогадів ладні були заховати в пам'яті щонайдалі. Натомість ми були вражені витримкою та силою духу цих жінок, які самі ініціювали відверту розмову. Вони говорили про страшні речі, про неймовірні повороти власної долі, про несподіваний порятунок, який прийшов ніби в компенсацію за пережиті тортури.

Після тієї бесіди довго не могли взагалі розпочати опрацювання самого матеріалу. Почувалися душевно пошматованими. Знадобилося кілька тижнів, щоб наші оцінки стали спокійнішими. Але взялися за роботу — й емоції знову повернулися. У той момент подумалося: якщо ми так переживаємо чуже горе, то що мають відчувати ті, кого воно зачепило безпосередньо?!

У проекті працювали тісною командою. Але під час його реалізації з'ясувалося, що наша команда є значно чисельнішою. До неї долучилися колеги-журналісти з різних регіонів України. Вони охоче використовували підготовлені нами інтерв'ю і, завдяки такій ретрансляції, надавали можливість спілкуватися з надзвичайно широким колом співвітчизників. Ми не знаємо, скільки серед них було власне постраждалих від СНПК — маючи справу з вкрай латентним злочином, сьогодні ніхто достеменно не відає, скільки саме українців та українок зазнали такої наруги й принижень від російських окупантів. У наших інтерв'ю ми намагалися надати їм конкретну інформацію про те, яку підтримку від держави вони можуть одержати, хто з громадських

організацій задіяний у цьому процесі, як міжнародна спільнота сприймає те, що відбувається зараз в Україні, та допомагає нам у вирішенні проблем, спричинених російською агресією.

Насправді ми виходили на ширше коло споживачів цієї інформації. Бо не меншої підтримки потребують і ті, хто перебуває поруч із постраждалими, а це члени їхніх сімей, родичі та друзі, представники місцевих громад. Російські злочини широко відлунюються болем у нашому суспільстві. І зараз важливо не просто загоїти ці рани, а й переформатувати громадську думку. Суспільство повинно виявляти розуміння та емпатію до постраждалих. Щоб вони не лише отримували певний обсяг медичної, правової, соціальної та інших видів допомоги, а й почувалися вільними та захищеними.

Формування такого ставлення, відповідних позицій теж було серед завдань наших публікацій.

А ще — велика сила інтернету! Інформація, яку ми передавали до ЗМІ, розліталася бездротовими шляхами, і доступ до неї отримували не лише ті наші співвітчизники, що залишилися на контрольованій Україною території, а й ті, що опинилися під російським поневоленням на окупованих землях, а також ті, що через війну виїхали в закордоння. Один із наших співрозмовників зауважив: Україні пощастило, що зараз час інтернету, через нього можна без обмежень поширювати повідомлення. У попередні роки, коли росія воювала з Ічкерією, захоплювала Придністров'я та Абхазію, інтернет ще не був настільки розвинений, тому інформацію можна було гальмувати — широка світова громадськість тоді не дізналася всієї правди про російські злочини.

Особливий інтерес до публікацій виявляли ті ЗМІ, які працюють у регіонах, дотичних до зони активних бойових дій. Колеги пояснювали, що це пов'язано з великою кількістю переселенців, які опинялися в їхній місцевості та серед яких були й постраждалі від СНПК. Аналогічна реакція була й від представників медіа з інших, безпечніших, регіонів, де теж прихистили чимало внутрішньо переміщених осіб.

Зазвичай інформація, подана в журналістському матеріалі, не живе довго, на зміну їй щоразу приходиться нова. Натомість інформацією, наведеною в книзі, можна користуватися тривалий час. Про це важливо пам'ятати з огляду на те, що проблеми, пов'язані з СНПК, як засвідчує міжнародний досвід, Україні доведеться вирішувати ще довго. І в цьому особлива вага цієї книги.

*Сергій Губін, Олена Губіна,
журналісти*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЕКСПЕРТІВ, ЯКІ ДАВАЛИ ІНТЕРВ'Ю

АЛЮШИНА Наталія

Голова Національного агентства України з питань державної служби

АНДРІЙ

Член ініціативної групи зі створення громадської організації «Випускники»

БАРДІНА Марина

Народна депутатка України, заступниця голови парламентського Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва

БЕЛОУСОВ Юрій

Начальник Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора України

ВИГІВСЬКИЙ Іван

Голова Національної поліції України, генерал поліції третього рангу

ГУСЕЙНОВА Людмила

Менеджерка з комунікацій, координаторка інформаційної політики громадської організації «SEMA-Україна»

ДІДЕНКО Ірина

Начальниця Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з сексуальним насильством, Офісу Генерального прокурора України (2022–2023 рр.)

ДІНГЕМАНС Естер

Виконавча директорка Глобального фонду тих, хто пережив насильство

ДОВГАНЬ Ірина

Голова громадської організації «СЕМА-Україна»

ДУНЕБАБІН Федір

Спільний Представник в Україні Фонду доктора Деніса Муквеге та Глобального фонду тих, хто пережив насильство

ЕЛЬКАНЗІ Мустафа

Заступник Представника Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) в Україні, старший координатор із надзвичайних ситуацій

ЗАМОСТЬЯН Павло

Заступник Представника Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) в Україні

КАРБОВСЬКА Наталія

Директорка зі стратегічного розвитку Міжнародного благодійного фонду «Український Жіночий Фонд»

КИСЛИЦЯ Сергій

Постійний представник України при ООН

КІТ Христина

Керівниця Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем»

КОППЕНС Катрін

Виконавча директорка Фонду доктора Деніса Муквеге

КРИВУЛЯК Альона

Директорка Департаменту Національних гарячих ліній та соціальної допомоги громадської організації «Ла Страда-Україна»

ЛЕВЧЕНКО Катерина

Урядова уповноважена з питань гендерної політики, докторка юридичних наук, професорка

ЛЕГЕНЬКА Марина

Віцепрезидентка громадської організації «Ла Страда-Україна», докторка філософії в галузі права

ЛИХАЧ Юлія

Директорка Вищої школи публічного управління

ЛОМПАРТ Ніна

Проектна координаторка Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA)

ЛУЦИК Василь

Голова Національної соціальної сервісної служби України

МУДРА Ірина

Заступниця Міністра юстиції України (2022–2024 рр.)

НАДАЛЬ Хайме

Представник Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) в Україні (2019–2023 рр.)

ПАВЛІЧЕНКО Катерина

Заступниця Міністра внутрішніх справ України

СІВАК Олексій

Член ініціативної групи зі створення громадської організації «Випускники»

СОТНИК Олена

Радниця Віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції

СПАСОВ Михайло

Представник Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів

СТЕФАНШІНА Ольга

Віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції

СУСЛОВА Олена

Правозахисниця, засновниця та старша аналітикиня громадської організації «Інформаційно-консультативний жіночий центр»

ТОКАРЄВА Уляна

Заступниця Міністерки соціальної політики України

ФРЕЙЗЕР Сабін Гюнеш

Представниця ООН Жінки в Україні

ЧЕРЕПАХА Катерина

Президентка громадської організації «Ла Страда-Україна»

Суспільно-політичне видання

Серія «Фронтир»

УКРАЇНА НЕ МОВЧИТЬ
Хроніка протидії сексуальному насильству,
пов'язаному з війною
(2022–2024 рр.)

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *М. В. Більчук*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *О. В. Підлісна*
Коректор *М. В. Більчук*

Підписано до друку 09.09.2024. Формат 84×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 16,80. Облік.-вид. арк. 13,20.
Тираж 1000 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

У45 **Україна не мовчить.** Хроніка протидії сексуальному насильству, пов'язаному з війною (2022–2024 рр.) / упоряд. К. Левченко, С. Губін, О. Губіна; худож.-оформлювач Б. Куркуль. — Харків: Фоліо, 2024. — 318 с. — (Фронтир).

ISBN 978-617-551-151-0 (Фронтир)

ISBN 978-617-551-938-7

У книзі, що складається з 25 інтерв'ю, українські та зарубіжні експерти розповідають про те, яку допомогу надають постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного з війною, які державні структури, громадські організації та міжнародні донори долучаються до цього. У виданні також ідеться про унікальний досвід протидії СНПК, який Україна накопичила за час російсько-української війни та яким можуть скористатися інші держави.

Книгу орієнтовано на державних службовців, посадовців місцевих органів влади, представників соціальних служб, громадських організацій та інших фахівців, які надають допомогу постраждалим і забезпечують компенсаційні та репараційні виплати для них, а також на науковців, які вивчають це питання. Видання розраховане також на міжнародну аудиторію з метою її ознайомлення з наслідками російської агресії проти України. Книга має практичну спрямованість і буде запитаною серед самих постраждалих, їхнього оточення, громад й інших зацікавлених осіб.

УДК 821.161.2